ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΠΟΙΗΣΗ - ΕΠΕΛΕΚΙΙ

Κατεύθυνση «Ιδιωτικού Δικαίου»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Απόστολου Γραμμένου

ΑΜ: 0505M030

«Το άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»

- Το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη -

Επιβλέπων: Επ. Καθηγητής Σταύρος Κοτσώνης

ΑΘΗΝΑ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Εισαγωγή..... 1

II. Ιστορική αναδρομή..... 5

1. Οι λόγοι που οδήγησαν στη θέσπιση της Ε.Σ.Δ.Α..... 5
2. Κύρωση της Ε.Σ.Δ.Α. από τη χώρα μας..... 5
3. Το δικαίωμα ατομικής προσφυγής σύμφωνα με την Ε.Σ.Δ.Α..... 8

α) Προϋποθέσεις παραδεκτού..... 10

β) Η διαδικασία και οι πιο σημαντικές αλλαγές του 14ου πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α..... 12

γ) Αντιμετώπιση της ατομικής προσφυγής από το Ε.Δ.Δ.Α..... 17

δ) Συμμόρφωση των κρατών μερών προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α..... 28

III. Το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. περί δικαιώματος σε δίκαιη δίκη..... 22

1. Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α..... 22
2. Αναλυτική προσέγγιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη..... 23

α) Το δικαίωμα εκδίκασης της υπόθεσης από νομίμως λειτουργών, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο..... 24

β) Το δικαίωμα στην ταχεία δίκη..... 26

γ) Αρχή της δημοσιότητας της δίκης..... 29

3. Άλλες παράμετροι της αρχής της δίκαιης δίκης..... 31

α) Το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο..... 31

αα) Νομική αδυναμία πρόσβασης..... 31

ββ) Φυσική αδυναμία πρόσβασης..... 34

γγ) Χρηματική αδυναμία πρόσβασης..... 34

β) Το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης..... 36

γ) Η ισότητα των δικονομικών όπλων..... 38

δ) Υποχρέωση αιτιολογίας των αποφάσεων..... 40

IV. Άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. και ελληνική έννομη τάξη..... 42

1. Η ένταξη του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. στη νομολογία του Αρείου Πάγου..... 43

α) «Ερμηνευτικό Δεδικασμένο» των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α..... 43

β) Αναίρεση και δικαίωμα πρόσβασης στο Ακυρωτικό υπό το «βλέμμα» του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α..... 45

2. Η πρόσφατη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με την τυπολατρική (φορμαλιστική) προσέγγιση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. από τον ΑΠ.... 49

V. Συμπεράσματα..... 57

VI. Βιβλιογραφία..... 59

VII. Νομολογία..... 65

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας
βλ.	Βλέπε
γερμΑΚ	γερμανικός Αστικός Κώδικας
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
Επιθ. Δημ. Δικ.	Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου
επ.	επόμενα
κ.α.	και άλλα
κεφ.	κεφάλαιο
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
μεταφρ.	Μετάφραση
ν.	Νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
Νομ. Βιβλιοθήκη	Νομική Βιβλιοθήκη
ΟλΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
ό.π.	όπου παραπάνω
παραπ.	παραπάνω
Ποιν. Χρον.	Ποινικά Χρονικά
π.χ.	παραδείγματος χάρη
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Συντ.	Σύνταγμα
σ. ή σελ.	Σελίδα
τευχ.	Τεύχος
τομ.	Τόμος
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
υποσ.	υποσημείωση

SUMMARY

On the grounds of the Universal Declaration of Human Rights, which is the basic international expression of inalienable and inviolate rights of each member of the human family, the European Council took the initiative to create the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms[1], which was signed by the fifteen states – members of the European Council and was enforced in 1953. It includes 59 articles and is completed by 14 protocols[2], among which the 14th has not been enforced yet, because not all the necessary ratifications of states – members have been gathered[3].

The list of rights and liberties that defends the European Convention of Human Rights coincides largely with the classical constitutionally secured "personal" rights, with a difference as international text includes rights less known in the constitutions of countries, as well as is being continuously modernised in order to correspond to the requirements and the needs of the era.

The most useful and common legal remedy, which the infringement of European Convention of Human Rights is shown with is the personal recourse that is the innovation of the Convention. With it the recourser invokes, before the European Court of Human Rights, which is the instrument par excellence that applies and interprets originally European Convention of Human Rights[4], which was a «victim» of showing the personal right and on the one part for it to be recognized and on the other part for measures of restoration to be taken and "equitable" gratification to be adjudged (article 41).

For the examination of the personal recourse by the European Court of Human Rights the following conditions are required to be accomplished: 1) The infringement of the right must be direct and personal 2) The recourse must concern infringement of these rights only that refer to the Convention and the Protocols, 3) The state against which is the personal recourse must be signed and ratified by the European Convention of Human Rights or the its appropriate Protocol before the infringement, 4) The recourse must be against a public authority and not against private citizens of legal persons of private law, 5) The recourser must have exhausted in prior all the permitted international legal remedies (aids) in order to satisfy its right (35 par. 1).

The European Court of Human Rights is victim of its success and prestige. The volume of recourses that «inundate» the European Court of Human Rights is not due only to

---

1 Here in after European Convention of Human Rights or Convention.

2 See *Mathia/Ktistaki/Stavriti/Stephanaki*, The Protection of Human Rights in Europe, 2006, 201-225.

3 In particular its ratification by Russia in pendent, which with its refusal in December 2006 to ratify the 14th Protocol, unjustifiably delays the enforcement of the new regulations.

4 This is explicitly regulated in article 32 par. 1 European Convention of Human Rights.

the over-doubling of the states from 1990 up to today. In fact it is known that the internal legal classes of the most new states presented and continue to present important deviations from the acquired of European Convention of Human Rights.

Although Greece early enough, in comparison with other European countries, ratified with a law[5] the European Convention of Human Rights, in practice it was proved unprepared to apply faithfully its provisions. They were mainly detected in domains such as the religious liberty and the protection of property rights as well as infringements in the way of justice award. In particular, our country has been condemned several times for infringement of the article 6 of par. 1 of European Convention of Human Rights concerning the right to equitable trial, by the European Court of human Rights, which is the instrument par excellence that applies and interprets originally European Convention of Human Rights.[6] The National Courts, even the Supreme Court of our country, obstinately refuse to interpret according to the Convention the provisions of Code of Political Procedure and are content with a completely formalistic and ritualistic approach of emerging issues, which unfortunately touches the most sensitive but constitutionally consolidated rights, such as the right of justice access[7].

The persons granting the law, surpassing the eventual obstacles and showing confidence to the commandments of Strasbourg, should serve the effective access to justice, putting aside phenomena of extreme formality, having as principle the following utterance: « The substantial law resembles the medical science, while the legal procedure the Hospital's Regulation and the patient must not be left to die due a very strict application of the Regulation, if the medical science allow his/her survival»[8]. With this spirit the citizen is substantially protected, new condemnations of Greece are avoided and the Strasbourg's Court is liberated from repeated cases, while at the same time it is limited to the auxiliary or secondary role that must have in matters of human rights protection.

---

[5] I. 2329/1953

[6] This is explicitly regulated by the article 32 par. 1 European Convention of Human Rights.

[7] Efstathiou against Greece, decision of 27.7.2006, NoB 2006, 1170.

[8] As *Margaritis* mentions (member of the Supreme Court ad honored) to his article, The ambiguity of reasons of appeal of Code of Political Legal procedure (In sight of recent Jurisprudence of European Court of Human Rights), NoB 2007, 41.

I. Εισαγωγή

Σύμφωνα με την πρώτη πρόταση της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια «αποτελεί τον ακρογωνιαίον λίθο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο». Τα δικαιώματα αυτά περιγράφονται με ακρίβεια σε διεθνή κείμενα που έχουν συμφωνηθεί από τα Κράτη και τα οποία θέτουν ένα κοινώς αποδεκτό μέτρο για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το πιο γνωστό διεθνές κείμενο είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που υιοθέτησε η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1948[1]. Αποτελεί μια δήλωση αρχών που συνεχίζει να ασκεί μεγάλη επιρροή σε όλο τον κόσμο. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είναι η βασική διεθνής έκφραση των απαράγραπτων και απαραβίαστων δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας.

Η Διακήρυξη, η οποία αποτελεί το «κοινό ιδανικό στο οποίο πρέπει να κατατείνουν όλοι οι λαοί και τα έθνη», αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, καταγράφει μεγάλο αριθμό δικαιωμάτων, αστικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών, τα οποία οι άνθρωποι δικαιούνται παντού. Αρχικά διατυπώθηκε ως δήλωση στόχων προς επίτευξη από Κυβερνήσεις και ως τέτοια δεν ήταν μέρος δεσμευτικού διεθνούς δικαίου. Εν πάση περιπτώσει το γεγονός ότι έτυχε αποδοχής από τόσες πολλές χώρες της έδωσε σημαντικό ηθικό βάρος. Οι πρόνοιες της παρατέθηκαν ως η αιτιολογία για μεγάλο αριθμό ενεργειών των Ηνωμένων Εθνών και αποτέλεσαν την έμπνευση ή χρησιμοποιήθηκαν σε πολλές διεθνείς συμβάσεις. Το 1968 η Διεθνής Διάσκεψη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών συμφώνησε ότι η Διακήρυξη «συνιστούσε μια υποχρέωση για τα μέλη της διεθνούς κοινότητας». Η Διακήρυξη έχει επίσης ασκήσει σημαντική επίδραση σε εθνικά συντάγματα, σε εθνικούς νόμους και σε μερικές περιπτώσεις σε δικαστικές αποφάσεις. Αποτυπώνει, τέλος, και εμμέσως επιβεβαιώνει εθιμικό κανόνα διεθνούς δικαίου, οπότε έχει χαρακτήρα γενικώς παραδεδεγμένου κανόνα δικαίου, κάτι που τουλάχιστον για την ελληνική έννομη τάξη έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Σ αναπόσπαστο μέρος της, και μάλιστα, σε ανώτερο τυπικό επίπεδο, σε σύγκριση με την εθνική μας νομοθεσία, δε συνιστούν μόνο οι διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί με νόμο, αλλά και οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Με αφορμή την Παγκόσμια Διακήρυξη, το Συμβούλιο της Ευρώπης ανέλαβε την πρωτοβουλία να δημιουργήσει τη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (Convention for the Protection of Human Rights

---

[1] www.un.org/english.

and Fundamental Freedoms)[2], η οποία υπεγράφη από τα τότε δεκαπέντε κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και τέθηκε σε ισχύ το 1953.

Η πολυμερής αυτή διεθνής σύμβαση, περιφερειακού χαρακτήρα, στην οποία έχουν ήδη προσχωρήσει 46 κράτη, τα οποία είναι και μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης[3], αποτελεί ένα κείμενο όχι απλώς θεμελιώδες, αλλά καταστατικό[4] για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο χώρο της Ευρώπης, καθόσον δημιουργεί υποχρεώσεις και δικαιώματα στα κράτη-μέρη, τόσο από πλευράς ουσιαστικού, όσο και δικονομικού δικαίου. Η νομική της φύση είναι υβριδική[5]. Περιλαμβάνει 59 άρθρα και συμπληρώνεται από 14 πρωτόκολλα[6], εκ των οποίων το 14° δεν έχει τεθεί ακόμα σε ισχύ, διότι δεν έχουν συγκεντρωθεί οι αναγκαίες κυρώσεις κρατών μελών[7].

Ο κατάλογος των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προασπίζει η Ε.Σ.Δ.Α. συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με τα κλασικά συνταγματικώς κατοχυρωμένα «ατομικά» δικαιώματα[8], με τη διαφορά ότι ως διεθνές κείμενο περικλείει και δικαιώματα λιγότερο γνωστά στα συντάγματα των χωρών, καθώς και ότι διαρκώς εκσυγχρονίζεται προκειμένου ν' ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και τις ανάγκες της εποχής. Θα μπορούσε, εντούτοις, να υποστηρίξει κανείς ότι πηγή έμπνευσης για της σύνταξη της Ε.Σ.Δ.Α. αποτέλεσαν τα συντάγματα των ευρωπαϊκών κρατών, κατανοώντας έτσι και το μέγεθος της αξίας ενός τέτοιου κειμένου, στο οποίο έχουν κωδικοποιηθεί τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του ανθρώπου.

Η Ελλάδα ήταν μία από τις πρώτες χώρες που κύρωσαν με νόμο (ν.δ. 2329/1953)[9] την Ε.Σ.Δ.Α., ενσωματώνοντάς την στο ελληνικό δίκαιο. Κατά τη διάρκεια όμως της δικτατορίας (1967-1974) η χώρα μας, προκειμένου να αποφύγει την αποπομπή της από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αποχώρησε και έτσι έπαψε να είναι μέλος της Ε.Σ.Δ.Α. Μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος η Σύμβαση κυρώθηκε εκ νέου με το ν.δ. 53/1974[10] και απέκτησε αυξημένη έναντι των κοινών νόμων τυπική ισχύ με βάση το άρθρο 28 παρ. 1 Σ 1975. Η συνταγματική αυτή ρύθμιση, η οποία αφορά όλες τις κυρωμένες με νόμο διεθνείς συμβάσεις, εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να είναι αρκετά προωθημένη, με βάση τα διεθνή δεδομένα, αν αναλογιστεί κανείς ότι πολλά από τα συμβαλλόμενα κράτη

---

2 Εφεξής Ε.Σ.Δ.Α. ή Σύμβαση.

3 Σύμφωνα με το άρθρο 3 του καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης η υπογραφή και η κύρωση της Ε.Σ.Δ.Α. αποτελούσε προϋπόθεση για να γίνουν δεκτά στην πολιτική αυτή οργάνωση.

4 Βλ. *Ματθία*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 1999, 13 επ.

5 Βλ. *Ροζάκη*, Η Ε.Σ.Δ.Α. και η εφαρμογή της από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, σε: Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων), 2004, 23 επ.

6 Βλ. *Ματθία/Κτιστάκη/Σταυρίτη/Στεφανάκη*, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη, 2006, 201-225.

7 Συγκεκριμένα εκκρεμεί η επικύρωσή του από τη Ρωσία, η οποία με την άρνησή της το Δεκέμβριο του 2006 να κυρώσει το 14° Πρωτόκολλο, καθυστερεί αδικαιολόγητα τη θέση σε ισχύ των νέων ρυθμίσεων.

8 Βλ. αντί άλλων *Ματθία*, Εισαγωγή στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ΕλλΔνη 1999, 735 επ.

9 ΦΕΚ/Α/68/18/21.3.1953.

10 ΦΕΚ/Α/256/20.9.1974.

προτίμησαν να ενσωματώσουν την Ε.Σ.Δ.Α. στο εσωτερικό τους δίκαιο με ισχύ απλού νόμου[11]. Επομένως, οι διατάξεις της Σύμβασης έχουν άμεση και υπερνομοθετική ισχύ στο εθνικό μας δίκαιο[12].

Η κατά το άρθρο 28 παρ.1 Σ υπερίσχυση των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α. έναντι των κοινών νόμων δε συνεπάγεται και υπερίσχυσή τους έναντι του ίδιου του Συντάγματος. Καταρχάς, διατάξεις του διεθνούς δικαίου που αντιτίθενται σαφώς στο Σύνταγμα δεν εφαρμόζονται[13]. Όπου το εύρος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που παρέχεται από το εθνικό μας δίκαιο είναι το ίδιο ή και μεγαλύτερο από αυτό της Ε.Σ.Δ.Α., η υπερίσχυση της τελευταίας περιττεύει[14]. Στην περίπτωση, όμως, κατά την οποία στο ελληνικό Σύνταγμα δεν προβλέπεται η προστασία ενός ανθρώπινου δικαιώματος ή στη Σύμβαση, λόγω πληρέστερης και ειδικότερης ρύθμισης, το ίδιο δικαίωμα προασπίζεται πιο ολοκληρωμένα[15], κατισχύει της εθνικής νομοθεσίας, η οποία απολλύει προσωρινά την κανονιστική της ισχύ. Δηλαδή αυτό που προέχει είναι η αναζήτηση της μείζονος προστασίας στο άτομο και με το κριτήριο αυτό πρέπει να εξετάζεται πάντα η εφαρμοστέα διάταξη.

Παρόλο που η Ελλάδα αρκετά νωρίς, συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες[16], κύρωσε με νόμο την Ε.Σ.Δ.Α., στην πράξη αποδείχτηκε ανέτοιμη να εφαρμόσει πιστά τις διατάξεις της[17]. Αυτές εντοπίστηκαν κυρίως τόσο σε τομείς όπως η θρησκευτική ελευθερία και η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων όσο και σε παραβιάσεις στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης. Ειδικότερα, σε ότι αφορά στο τελευταίο ζήτημα, η χώρα μας έχει καταδικαστεί πλειστάκις για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., που αφορά στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη[18], από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου[19],

---

11 Για τη σημασία αυτού του άρθρου 28 παρ. 1 Σ βλ. *Χρυσόγονο*, Η Ενσωμάτωση της Ε.Σ.Δ.Α. στην εθνική έννομη τάξη, 2001, 175 επ.

12 Χαρακτηριστικό είναι όμως το γεγονός ότι ο έλληνας δικαστής είναι ιδιαίτερα προσεκτικός σε αναφορές σχέσης Συντάγματος - Ε.Σ.Δ.Α., και μία μόνο φορά αναφέρεται ρητά σε δικαστική απόφαση (ΔιαρκΣτρατδ Θεσ 38/1987, ΤοΣ 1987, 744 επ.) ότι η Σύμβαση δεν υπερισχύει των διατάξεων του Συντάγματος. Για το θέμα αυτό βλ. *Βαλάκου-Θεοδωρούδη,* Παράμετροι καταγραφής της παραπομπής από τον έλληνα δικαστή στην Ε.Σ.Δ.Α., ΕΕΕυρΔ 1997, 79 επ.

13 Για το ζήτημα της σχέσης μεταξύ Συντάγματος και Ε.Σ.Δ.Α. βλ. *Νάσκου-Περράκη,* Ευρ. Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2001, 200 επ.

14 Βλ. *Ματθία*, ΕλλΔνη 1999, 17 επ.

15 Άλλωστε η Σύμβαση προασπίζει και πιο ειδικά δικαιώματα, όπως π.χ. το δικαίωμα συνάψεως γάμου (άρθρο 12 της Ε.Σ.Δ.Α.).

16 Η ΕΣΔΑ υπογράφηκε στις 4.11.1950 από δώδεκα κράτη της Δυτικής, Βόρειας και Νότιας Ευρώπης (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ην. Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Νορβηγία, Ολλανδία, Τουρκία). Σταδιακά στις τρεις επόμενες δεκαετίες ακολούθησαν ένδεκα ακόμη κράτη από τους ίδιους γεωπολιτικούς χώρους (Άγ. Μαρίνος, Ελλάδα, Σουηδία, Φινλανδία, Ισπανία, Κύπρος κ.α.) και στη δεκαετία του 1990 προστέθηκαν δεκαεπτά χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Αλβανία, Πολωνία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Κροατία, F.Y.R.O.M., Ανδόρα, Ρωσία, Λιθουανία, Λετονία, κ.α.). Η ισχύς της Σύμβασης εκτείνεται σε μία τεράστια έκταση, καλύπτοντας περίπου 800.000.000 ανθρώπους.

17 Για τα αίτια στη δυσκολία της ελληνικής έννομης τάξης να προσαρμοστεί στο ευρωπαϊκό «κεκτημένο» προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βλ. *Νάσκου-Περράκη*, ο.π.,σελ. 199 επ.

18 Ή αλλιώς δικαίωμα στη χρηστή δίκη, όπως συνήθως το άρθρο αυτό περιγράφεται κατά μετάφραση του αγγλικού και γαλλικού όρου «fair trial» και «procès equitable». Βλ. *Κρουσταλάκη,* Το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη κατά το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α., ΕλλΔνη 1986, 601 επ.

19 Εφεξής Ε.Δ.Δ.Α.

το οποίο είναι το κατεξοχήν όργανο που εφαρμόζει και ερμηνεύει αυθεντικά την Ε.Σ.Δ.Α.[20] Τα Εθνικά Δικαστήρια, ακόμη και το Ανώτατο Ακυρωτικό της χώρας μας, αρνούνται πεισματικά να ερμηνεύσουν σύμφωνα με τη Σύμβαση τις διατάξεις του ΚΠολΔ και αρκούνται σε μία άκρως τυπολατρική και φορμαλιστική προσέγγιση των αναφυομένων νομικών θεμάτων, η οποία δυστυχώς αγγίζει τα πλέον ευαίσθητα αλλά και συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα, όπως αυτό της πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

Συγκεκριμένα, το Ε.Δ.Δ.Α. με δύο πρόσφατες αποφάσεις του[21] απεφάνθη με σαφήνεια και χωρίς υπαινιγμούς ότι «*...η υπερβολικά προσηλωμένη ερμηνεία στους τύπους της (τυπικής) νομιμότητας από το δικαστήριο (εδώ τον Άρειο Πάγο) εμποδίζει την εξέταση ως προς την ουσία του ενδίκου βοηθήματος που ασκήθηκε. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να εξασφαλίζεται στους διαδίκους το δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης στα δικαστήρια σχετικά με αποφάσεις που αφορούν «δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως»*. Αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς την άμεση και υπερνομοθετική ισχύ των διατάξεων της Σύμβασης και κατά συνέπεια την υποχρέωση του Έλληνα δικαστή να τις λάβει υπόψη αυτεπαγγέλτως, εφαρμόζοντάς αυτές ως εσωτερικό δίκαιο, γίνεται αντιληπτή τόσο η ύπαρξη «ελληνικού ελλείμματος κράτους δικαίου»[22], όσο και η αναγκαιότητα απόκτησης, από μία σύγχρονη δημοκρατία όπως η ελληνική, μίας νέας αντίληψης για την αποστολή των εθνικών δικαστηρίων στο περιβάλλον του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού που συνεχώς διαμορφώνεται με τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α.

---

[20] Αυτό ρυθμίζεται ρητά στο άρθρο 32 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α .

[21] Απόφαση της 27.7.2006, Υπόθεση Ευσταθίου κατά Ελλάδος, NoB 2006, 1170 επ. και απόφαση της 14.12.2006, Υπόθεση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδος, NoB 2007, 206 επ.

[22] Βλ. *Μπέη,* Το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου, 1998, 465.

II. Ιστορική αναδρομή

1. Οι λόγοι που οδήγησαν στη θέσπιση της Ε.Σ.Δ.Α.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι φανερό ότι αποτελεί ένα κείμενο με κλασικό περιεχόμενο ως προς τα προστατευόμενα απ' αυτή δικαιώματα, γεγονός που αιτιολογείται, αν αναλογιστεί κανείς τους λόγους για τους οποίους θεσπίστηκε, αλλά και την επικρατούσα τότε ιστορική συγκυρία. Αυτή δεν ήταν άλλη από το πέρας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και των φρικαλεοτήτων διεπράχθησαν κατά τη διάρκειά του, όπου πλέον δεν υπήρχε άλλη διέξοδος προς αποφυγή ή έστω απόπειρας αποφυγής παρόμοιων μελλοντικών γεγονότων, από μία υπερεθνική προσπάθεια για προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων[23]. Η Ε.Σ.Δ.Α. είναι μία πολυεθνική προσπάθεια άμυνας και υπεράσπισης των - θεωρητικά δεδομένων αλλά πρακτικά απροστάτευτων- ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι τόσο προϊόν βούλησης για ανάπτυξη και καθιέρωση νέων δικαιωμάτων.

Η Σύμβαση ήταν σημαντική για τρεις κυρίως λόγους: α) τα δικαιώματα και οι ελευθερίες κάθε ατόμου διασφαλίζονταν με διεθνείς νομικούς όρους από τα συμβαλλόμενα κράτη, β) για πρώτη φορά είχε δημιουργηθεί μια διεθνής σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, με συγκεκριμένους μηχανισμούς προστασίας εκτός εθνικών δικαιοδοτικών ορίων και γ) τα κοινοβούλια και τα νομοπαρασκευαστικά όργανα απέκτησαν ένα συγκεκριμένο σημείο αναφοράς για τα ανθρώπινα δικαιώματα που θα βοηθούσε στην εφαρμογή και ερμηνεία των νόμων. Το τρίτο σημείο έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα σημαντικό τα τελευταία χρόνια, ειδικά μετά την προσχώρηση των νέων δημοκρατιών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στο Συμβούλιο της Ευρώπης.

2. Κύρωση της Ε.Σ.Δ.Α. από τη χώρα μας

Όπως προαναφέρθηκε η Ελλάδα ανήκει στο πρώτο κύμα των Ευρωπαϊκών κρατών που επικύρωσαν την Ε.Σ.Δ.Α., αλλά η πλήρης εφαρμογή της προσέκρουσε για πολλά χρόνια σε πολιτικά ή άλλου είδους αναχώματα, με κυριότερο αυτό του πραξικοπήματος του 1967, το οποίο οδήγησε τη χώρα μας πίσω στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μετά την αποχώρησή της από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 η κανονιστική εμβέλεια της Σύμβασης έμεινε αποδυναμωμένη, όχι μόνο διότι οι ελληνικές Κυβερνήσεις καθυστέρησαν αρκετά να υποβάλουν τη δήλωση του άρθρου 34 για την άσκηση ατομικών προσφυγών, αλλά και επειδή ο νομοθέτης την αγνόησε και η

---

[23] Πιο αναλυτικά για τους ιστορικούς λόγους βλ. *Χρυσόγονο*, ο.π., 23-24.

νομολογία την αντιμετώπιζε μάλλον με μεγάλη επιφυλακτικότητα[24]. Κατά συνέπεια, ενώ η χώρα μας δεσμευόταν από τις διατάξεις της Σύμβασης, ήταν αδύνατο να ελεγχθούν από την Επιτροπή και το Ε.Δ.Δ.Α τυχόν παραβιάσεις τους με ατομική προσφυγή των θιγομένων.

Τελικά, το 1985 η ελληνική Κυβέρνηση αποφασίζει καθυστερημένα σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, να αποδεχτεί την ατομική προσφυγή δεσμευόμενη έτσι όχι μόνο τύποις αλλά και κατ' ουσίαν με το περιεχόμενο της Σύμβασης. Ενώ λοιπόν θα ανέμενε κανείς η ελληνική έννομη τάξη να συμβαδίσει απόλυτα με το ευρωπαϊκό κεκτημένο στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρουσίασε μία έντονη δυσπροσαρμοστικότητα με τα θέσφατα του Στρασβούργου[25]. Πέραν από το γεγονός ότι η χώρα μας «πρωτοστάτησε» σε ορισμένες κατηγορίες παραβιάσεων, μερικές από τις οποίες αναφέρονταν στο σκληρό πυρήνα των προστατευόμενων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων[26], τα δικαστήρια σπανίως αναφέρονταν σε αυτήν και όταν το έπρατταν είτε προέβαιναν σε συνοπτικές ερμηνείες του γράμματός της είτε η αναφορά στις διατάξεις της ακολουθούσε τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος[27]. Με τον τρόπο αυτό εκμηδενιζόταν το αυτοτελές κανονιστικό περιεχόμενο της Σύμβασης και υποβαθμιζόταν σε ένα είδος βεβαιωτικής των αντίστοιχων συνταγματικών διατάξεων πράξης. Επιπλέον, τα αποτελέσματα της απόφασης αποδοχής της διαδικασίας ατομικών προσφυγών[28] άργησαν να γίνουν αισθητά[29], αφού χρειάσθηκε αρκετός χρόνος για

---

24 Για τους δυσμενείς όρους υπό τους οποίους η Ε.Σ.Δ.Α. έκανε την είσοδό της στο εσωτερικό δίκαιο βλ. *Βεγλερή*, Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1976, 547-552 και 570-571.

25 Βλ. *Νάσκου-Περράκη/Σγουρίδου,* ο.π., 11 επ.

26 Όπως π.χ. ο σεβασμός των μειονοτήτων ή της θρησκευτικής ελευθερίας. Οι ελληνικές υποθέσεις αποτέλεσαν τις πρώτες και μόνες υποθέσεις στο είδος τους και διαμόρφωσαν νομολογία σε σχεδόν παρθένο έδαφος. Βλ σχετικά *Νάσκου-Περράκη*, Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα, ΕΕυρΔ 1999, 785. Μερικές από τις σπουδαιότερες και πλέον χαρακτηριστικές καταδικαστικές αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. σε βάρος της χώρας μας είναι οι ακόλουθες: 1) απόφαση της 27.8.1991 (αριθ. 32/1990/223/285-187), Φίλης κατά Ελλάδος, 2) απόφαση της 16.12.1992 (αριθ. 69/1991/321/393), Χατζηαναστασίου κ. Ελλάδος, 3) απόφαση της 25.5.1993 (αριθ. 3/1992/348/421), Κοκκινάκη κ. Ελλάδος, 4) απόφαση της 9.12.1994 (αριθ. 436/1993/310Β), ΣΤΡΑΝ – Στρατή Ανδρεάδη κ. Ελλάδος, 5) απόφαση της 26.9.1996 (αριθ. 59/1995/565/651), Μανουσάκης κ. Ελλάδος, 6) απόφαση της 29.5.1997 (αριθ. 56/1996/675/865), Τσιρλής και Κουλούμπας κ. Ελλάδος, 7) απόφαση της 16.12.1997 (αριθ. 143/1996/762/963), Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδος, 8) απόφαση της 24.2.1998 (αριθ. 140/1996/759/958/-960), Λαρίσσης κ.λ.π. κ. Ελλάδος. Πιο πρόσφατες καταδικαστικές αποφάσεις είναι: η από 16.11.2000, Κούτρας κ. Ελλάδος (αριθ. 39442/98), η από 12.4.2001, Λογοθέτης κ. Ελλάδος (αριθ. 46352/99), η από 20.12.2004, Μακαρατζής κ. Ελλάδος (αριθ. 50385/99), η από 18.3.2004, Σκονδριανός κ. Ελλάδος (αριθ. 63000/00 & 74292/01), η από 27.5.2004, Ρίζος και Ντάσκας κ. Ελλάδος (αριθ. 65545/01) κ.α.

27 Βλ ενδεικτικά ΣτΕ Πρακτ. Επεξ. 409/1977, ΤοΣ 1977, 475 επ, ΣτΕ 1802/1986, ΤοΣ 1987, 341 επ, ΑΠ 1241/1976, ΤοΣ 1977, 176 επ, ΑΠ 604/1989, ΕλλΔνη 1990, 100 επ, ΣτΕ 4674/1998, ΟλΑΠ 1401/1991, ΕλλΔνη 1991, 49 επ.

28 Δήλωση της 20ης Νοεμβρίου 1985. Ανάλογη δήλωση υποβάλλεται έκτοτε κάθε τρία χρόνια. Βλ. *Βεγλερή*, Η ατομική προσφυγή στην Ευρ. Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ 1985, 412 επ.

29 Από το 1974 έως το 1985, η Επιτροπή και το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν ασχολήθηκαν με καμία ελληνική υπόθεση. Από την άλλη, τα ελληνικά δικαστήρια αγνόησαν επιδεικτικά την ΕΣΔΑ.

την ενεργοποίηση της σχετικής διαδικασίας και την εκδίκαση των πρώτων προσφυγών από τα όργανα της Σύμβασης[30].

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η ανωτέρω κατάσταση ασφαλώς δεν ήταν μόνο ελληνικό φαινόμενο. Η ένταξη της Ε.Σ.Δ.Α. στο εσωτερικό δίκαιο των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών δεν υπήρξε ούτε εύκολη, αλλά ούτε χωρίς εκδηλώσεις απροθυμίας στην εφαρμογή της, γεγονός που καταδεικνύεται και από την πληθώρα ατομικών προσφυγών στο Ε.Δ.Δ.Α. από πολίτες των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης[31]. Επιπρόσθετα, σε ότι αφορά την Ελλάδα, τρία είναι τα πεδία ως προς τα οποία η χώρα μας βρέθηκε περισσότερο εκτεθειμένη στο Στρασβούργο: α)τα δικαιώματα του κατηγορουμένου και η μακρά διάρκεια των δικών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων (πάνω από τις μισές καταδίκες), β)η μεταχείριση των θρησκευτικών μειονοτήτων και γ)πιο πρόσφατα, η προστασία της ιδιοκτησίας. Βέβαια, η κατάσταση έχει βελτιωθεί αισθητά, καθόσον οι παραβιάσεις που διαπιστώνονται αφορούν πλέον όλο και λιγότερο τον σκληρό πυρήνα της προστασίας της Σύμβασης. Το μεγάλο ποσοστό των ελληνικών υποθέσεων αφορά σε παραβιάσεις του άρθρου 6, γεγονός που ασφαλώς δεν αποτελεί θετικό φαινόμενο, εντοπίζεται όμως και σε ευρωπαϊκά κράτη τα οποία έχουν επιτύχει έναν υψηλό βαθμό προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Μπορεί πράγματι ο έλεγχος πολλών αποφάσεων των Ανωτάτων Δικαστηρίων από το Ε.Δ.Δ.Α. να «αποκαλύπτει» την υστέρηση της ελληνικής έννομης τάξης σε αρκετά ζητήματα. Από την άλλη πιστοποιεί όμως την εμπέδωση της παρεχόμενης από τη Σύμβαση προστασία από τους πολίτες, οι οποίοι καταφεύγουν (ολοένα και πιο συχνά) στο Στρασβούργο, διαμορφώνοντας νομολογία με ιδιαίτερη σημασία για την εμπέδωση των θεμελιωδών αρχών και αξιών στην καθημερινή τους ζωή καταφεύγουν. Η νομολογία αυτή, που «εισέρχεται» διαρκώς στην ελληνική έννομη τάξη, σε συνδυασμό με τη διαρκή ενημέρωση δικαστών, δικηγόρων κλπ. οδηγεί σταδιακά στην ποιοτική αναβάθμιση του νομικού μας πολιτισμού και

---

30 Μόλις το 1991 υπεβλήθη η πρώτη ατομική προσφυγή κατά της Ελλάδος (Φίλης κατά Ελλάδος, 27.8.1991), η οποία έγινε δεκτή. Κρίθηκε ότι η αποκλειστικά μέσω του Τεχνικού Επιμελητηρίου δικαστική επιδίωξη της αμοιβής μηχανικών, υπό την ισχύ του β.δ. της 30/31-5-1956, ενείχε παραβίαση του δικαιώματος *ελεύθερης πρόσβασης σε δικαστήριο* (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ). Η Ελλάδα συμμορφώθηκε με την έκδοση του π.δ. 48/94 «Τροποποίηση διατάξεων του άρθρου 2 του από 30/31-5-1956 β.δ. κ.λπ.». Με αυτό αναγνωρίστηκε η ενεργητική νομιμοποίηση των δικαιούχων μηχανικών, οι οποίοι μπορούν να ασκήσουν οι ίδιοι αγωγή για την αμοιβή τους.

31 Από το 1955 η Επιτροπή δέχτηκε πάνω από 120.000 προσφυγές, από τις οποίες καταχωρήθηκαν περίπου 35.000 και πάνω από 5.000 κηρύχτηκαν παραδεκτές, δηλ. κρίθηκαν επί της ουσίας, ενώ το Δικαστήριο εξέδωσε πάνω από 1.000 αποφάσεις. Τις πρώτες δεκαετίες ήταν μικρός ο αριθμός των προσφυγών που επεξεργάστηκαν τα όργανα της Ε.Σ.Δ.Α.: Το 1976 η Επιτροπή καταχώρησε 370 προσφυγές και το Δικαστήριο εξέδωσε δύο αποφάσεις. Από το 1980 και μετά άρχισε να πληθαίνει ο αριθμός των προσφυγών. Τη χρονιά εκείνη το Δικαστήριο εξέδωσε 7 αποφάσεις σε σύνολο 390 προσφυγών. Το 1990 εξέδωσε 33 αποφάσεις σε σύνολο 1657 προσφυγών, ενώ το 1995 εξέδωσε 86 αποφάσεις σε σύνολο 3481 προσφυγών. Βλ. *Matscher*, (μεταφρ. Ελίνα Θεοδώρου) «Το νέο Ε.Δ.Δ.Α.- Θεσμικές, λειτουργικές και δικονομικές απόψεις», Δίκη 2002, 552 επ.

στην εξομοίωσή μας με τα πιο αναπτυγμένα ευρωπαϊκά συστήματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

3. Το δικαίωμα ατομικής προσφυγής σύμφωνα με την Ε.Σ.Δ.Α.

Η ειδοποιός διαφορά της Ε.Σ.Δ.Α. από άλλα αντίστοιχα κείμενα διεθνούς χαρακτήρα, δεν είναι τόσο το περιεχόμενο και η έκταση των προστατευόμενων δικαιωμάτων, όσο ο τρόπος και η μέθοδος προστασίας τους. Πολλά είναι τα διεθνή κείμενα που θεωρητικά τουλάχιστον αποπειρώνται σε προστασία πολυάριθμων δικαιωμάτων αλλά πρακτικά αποτυγχάνουν στην αποτελεσματική διασφάλιση αυτών, λόγω έλλειψης ολοκληρωμένου θεσμού προστασίας[32].

Τα κράτη-μέλη, κυρώνοντας την Ε.Σ.Δ.Α. και τα πρωτόκολλά της προσχώρησαν σε ένα σύστημα πολυμερούς αναγνώρισης και προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου[33]. Όπως προκύπτει από την εναρκτήρια διάταξη του άρθρου 1, κάθε κράτος που προσχωρεί στην Ε.Σ.Δ.Α. αναλαμβάνει έναντι και υπέρ κάθε προσώπου που βρίσκεται στη δικαιοδοσία του, την υποχρέωση να σέβεται και να προστατεύει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του προσώπου αυτού. Αρμόδιο για να εποπτεύει την τήρηση των κανόνων της Σύμβασης και να ασκεί το δικαστικό έλεγχο σε περιπτώσεις παραβίασης είναι το Ε.Δ.Δ.Α. (άρθρα 19-32), το οποίο επιλαμβάνεται συνεπεία είτε διακρατικής είτε ατομικής προσφυγής.

Σε ότι αφορά τη διακρατική προσφυγή, αυτή ασκείται από οποιοδήποτε συμβαλλόμενο κράτος κατά άλλου κράτους που έχει υπογράψει τη Σύμβαση και με αυτή προσάπτεται στο καθ' ου κράτος αθέτηση-παραβίαση της Σύμβασης. Η καταδίκη του καθ' ου η προσφυγή κράτους συνιστά την αμεσότερη διεθνή κύρωση για παραβίαση της υποχρέωσης σεβασμού του περιεχομένου της Σύμβασης. Η άσκηση διακρατικών προσφυγών μεταξύ κρατών μελών είναι εξαιρετική και σπανιότατη[34]. Ο ελάχιστος αριθμός των διακρατικών προσφυγών οφείλεται προφανώς στην απροθυμία των συμβαλλομένων κρατών να αναμειχθούν στα εσωτερικά άλλου κράτους σε θέματα ατομικών δικαιωμάτων. Η πλειοψηφία δε αυτών ασκήθηκαν από άμεσο εθνικό συμφέρον του προσφεύγοντος κράτους[35], φαινόμενο που δεν συνάδει με το πνεύμα και τη βαθύτερη αποστολή της

---

32 Η ΕΣΔΑ, σε σχέση με άλλα διεθνή κείμενα που στοχεύουν στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί το μόνο που δίνει τη δυνατότητα στο θύμα, εφόσον δεν βρήκε επαρκή προστασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, να υπερασπίσει τα ατομικά του δικαιώματα, άμεσα και αποτελεσματικά, απευθυνόμενο σε ένα υψίστου κύρους ευρωπαϊκό δικαστήριο, με την καθιέρωση της ατομικής προσφυγής.

33 Η Σύμβαση περιέχει, όπως χαρακτηριστικά λέγεται, την «ευρωπαϊκή δημόσια τάξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», βλ. *Ματθία/Κτιστάκη/Σταυρίτη/Στεφανάκη*, ο.π., 187.

34 Συνολικά έχουν ασκηθεί γύρω στις 20 προσφυγές, αλλά κατ' ουσίαν είναι πολύ λιγότερες γιατί οι περισσότερες κατάγγειλαν παραβάσεις ομοειδείς και στην ίδια χώρα.

35 1) Ελλάς κατά Ην. Βασιλείου (1956 και 1957), Res (59) 12 και (59) 32 της 20.4.1959 και 14.12.1959 περί των προσφυγών 176/56 και 299/57, Rec. 1984. 13 και 14, 2) Αυστρία κατά Ιταλίας (1960), προσφυγή 788/60, απόφαση της Επιτροπής της 11.1.1961, Annuaire de la CEDH, vol. 4, 1961, σελ. 117, 139, 3) Σκανδιναβικές χώρες και Ολλανδία κατά Ελλάδος (1967,1970), 4)

διακρατικής προσφυγής, που ασφαλώς δεν είναι η άσκηση πίεσης για τη διαρρύθμιση μιας γενικότερης πολιτικο-στρατιωτικής διαφοράς ή την εξυπηρέτηση εθνικών συμφερόντων. Σκοπό έχει, στο πλαίσιο της πολιτισμικής συμπόρευσης των συμβαλλομένων μερών, την σταδιακή μείωση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία επιτυγχάνεται με την άσκηση διακρατικής προσφυγής, ακόμη και από κράτος που δε θίγεται από τις συγκεκριμένες παραβιάσεις.

Φυσικά, η διακρατική προσφυγή δεν είναι μέσο προς επίλυση της όλης διαφοράς, όπως συμβαίνει με το δικαστήριο της Χάγης: τα όργανα του Στρασβούργου απλώς αναλαμβάνουν να διαπιστώσουν την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προστατεύει η Ε.Σ.Δ.Α., δηλαδή ασχολούνται με δευτερεύοντα ζητήματα χωρίς να εισέρχονται στην ουσία του πολιτικού προβλήματος[36]. Και τα δύο είδη προσφυγών είναι απολύτως ισότιμα. Η μόνη διαφοροποίηση που υφίσταται στη Σύμβαση έγκειται στο ότι η μεν διακρατική προσφυγή είναι «προσιτή» σε όλα τα κράτη, αφ' ης στιγμής γίνουν μέλη της Ε.Σ.Δ.Α., ενώ η ατομική προσφυγή είναι προσιτή στα άτομα, μόνον εφόσον το καθ' ου κράτος μέλος έχει ήδη εκ των προτέρων και κατά τρόπο γενικό αναγνωρίσει, με την υποβολή σχετικής δήλωσης, τη δικαιοδοσία της Επιτροπής.

Το χρησιμότερο και συνηθέστερο ένδικο μέσο, με το οποίο προβάλλεται παραβίαση της Ε.Σ.Δ.Α. είναι η ατομική προσφυγή, που αποτελεί την καινοτομία της Σύμβασης. Πράγματι, μέσα από το γράμμα του κειμένου, το άτομο[37] -φυσικό ή νομικό πρόσωπο- ανάγεται σε υποκείμενο δικαίου, εφόσον του παρέχεται η αυτόματη δυνατότητα να επικαλείται το ίδιο, διαπερνώντας κρατικά σύνορα, μία πιθανή παραβίαση της Σύμβασης, σε περίπτωση που τυγχάνει θύμα της παραβίασης αυτής. Έτσι, διασφαλίζεται η αξιόπιστη και αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου έναντι του κράτους.

Με την ατομική προσφυγή ο προσφεύγων επικαλείται ότι υπήρξε «θύμα» προσβολής ατομικού του δικαιώματος και ζητεί αφενός να αναγνωριστεί αυτή και αφετέρου να ληφθούν μέτρα επανόρθωσης και να του επιδικαστεί «δίκαιη ικανοποίηση» (άρθρο 41). Προσφεύγων είναι κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητική οργάνωση ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι υπήρξε θύμα παραβίασης των δικαιωμάτων ή ελευθεριών του από ενέργεια οργάνου κράτους, που έχει υπογράψει τη Σύμβαση (άρθρο 34). Ουδόλως ενδιαφέρει η φύση του

Ιρλανδικές κ. Ην. Βασιλείου για τη Βόρειο Ιρλανδία (1971 και 1972), 5) Κύπρος κ. Τουρκίας (για τη στρατιωτική επέμβαση και κατάληψη της χώρας 1975 και 1977), Res DH (79) 1 της 20.1.1979 περί των προσφυγών 6780/74 και 6950/75, Annuaire de la CEDH, vol. 22,1979, σελ. 440, Rec. 1984.67., 6) Σκανδιναβικές Χώρες, Γαλλία και Ολλανδία κ. Τουρκίας (1982), απόφαση της Επιτροπής της 6.12.1983, προσφυγές 9940-44/82, Γαλλία, Νορβηγία, Δανία, Σουηδία και Ολλανδία κ. Τουρκίας, Annuaire de la CEDH, vol. 26, 1983, σελ. 1, 29-31, D.et R 35, σελ. 143,238.

[36] Βλ. και *Μίντση*, Η διακρατική προσφυγή ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. (Σύγκριση προς τα λοιπά ένδικα βοηθήματα του Διεθνούς Δικαίου), Αρμ. 2000, 176, όπου χρησιμοποιεί τον όρο «υποκρυπτόμενο» πολιτικό πρόβλημα. Αυτή, ακριβώς, η διττή – πολιτική και νομική ταυτόχρονα – φύση της διακρατικής προσφυγής είναι η αιτία των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει.

[37] Βλ. *Muller-Rappard,* Le droit de l' action en vertu des dispositions de La Convention Européenne des Droits de l' homme στο La protection internationale des droits de l' homme, 1977, 31 επ.

κρατικού οργάνου που προσέβαλε το δικαίωμα του προσφεύγοντος, αν πρόκειται δηλαδή για δικαστικό, διοικητικό ή ακόμα και νομοθετικό όργανο. Καθ' ου η προσφυγή είναι το κράτος που έχει κυρώσει, συνεπώς δεσμεύεται από την Ε.Σ.Δ.Α., του οποίου η αρχή παραβίασε δικαίωμα προστατευόμενο από τη Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλά της σε βάρος προσώπου που τελούσε υπό τη δικαιοδοσία του.

Προς εξασφάλιση μάλιστα της δυνατότητας άσκησης ατομικής προσφυγής, στο β΄ εδάφιο του άρθρου 34 τονίζεται ότι τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην εμποδίζουν με κανένα τρόπο την αποτελεσματική ενάσκησή της. Η διάταξη αυτή μπορεί να συσχετιστεί με το άρθρο 13[38], που επιβάλλει να χορηγείται «αποτελεσματική προσφυγή ενώπιον εθνικού δικαιοδοτικού οργάνου»[39]. Με τις δύο αυτές διατάξεις ιδρύεται ατομικό δικαίωμα που τείνει στην αποτελεσματική προστασία των αναγνωριζόμενων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων και ελευθεριών. Ουδείς, λοιπόν, μπορεί να στερηθεί του δικαιώματος του να καταφύγει ατομικά στο Στρασβούργο, λαμβάνοντας, μάλιστα, υπόψη ότι κατά το Ε.Δ.Δ.Α. η παραίτηση από το δικαίωμα αυτό είναι ανίσχυρη.

α) Προϋποθέσεις παραδεκτού

Για την εξέταση της ατομικής προσφυγής από το Ε.Δ.Δ.Α. απαιτούνται να πληρούνται οι εξής προϋποθέσεις: 1) Η προσβολή του δικαιώματος πρέπει να είναι άμεση και προσωπική, 2) Η προσφυγή πρέπει να αφορά παραβίαση μόνο εκείνων των δικαιωμάτων που αναφέρονται στη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα, 3) Το κράτος κατά του οποίου στρέφεται η ατομική προσφυγή πρέπει να έχει υπογράψει και κυρώσει την Ε.Σ.Δ.Α. ή το οικείο Πρωτόκολλό της πριν από την παραβίαση, 4) Η προσφυγή πρέπει να στρέφεται κατά δημόσιας αρχής και όχι κατά ιδιωτών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου, 5) Ο προσφεύγων πρέπει να έχει προηγουμένως εξαντλήσει όλα τα επιτρεπόμενα εθνικά ένδικα μέσα (βοηθήματα)[40] προκειμένου να ικανοποιήσει το δικαίωμά του (35 παρ. 1). Λαμβάνονται, πάντως, υπόψη εκείνα μόνο τα κατά το εσωτερικό δίκαιο μέσα που είναι παραδεκτά, εφικτά και πρόσφορα, δηλαδή ικανά να θεραπεύσουν την προσβολή. Η γενική αυτή διατύπωση δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική, ενδεικτικά όμως μπορεί να λεχθεί ότι δεν περιλαμβάνει τα ένδικα μέσα τα οποία, λόγω πάγιας νομολογίας, είναι εκ των προτέρων βέβαιο ότι δε θα δικαιώσουν τον ενδιαφερόμενο, καθώς και τα ένδικα μέσα που δεν προβλέπονται από το νόμο, αλλά αναγνωρίζονται απλώς από τη νομολογία.[41] 6) Η προσφυγή να έχει ασκηθεί μέσα σε προθεσμία έξι (6) μηνών από την ημερομηνία έκδοσης της τελεσίδικης απόφασης του

---

[38] Βλ. ενδεικτική νομολογία που αφορά το άρθρο 13 Ε.Σ.Δ.Α., *Ματθία/Κτιστάκη/Σταυρίτη/ Στεφανάκη*, ο.π., 161 επ.

[39] Βλ. *Ματθία*, ΕλλΔνη 1999, 20 επ.

[40] Λ.χ. αγωγή, έφεση, αίτηση αναίρεσης προκειμένου περί πολιτικών διαφορών.

[41] Για περισσότερα βλ. *Ταγαρά*, Μηχανισμοί Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1992, 41 επ.

εθνικού οργάνου, λ.χ. της αναίρεσης. Η προθεσμία αυτή αρχίζει να μετράει από την ημερομηνία κοινοποίησης της απόφασης είτε στο διάδικο είτε στο συνήγορό του και όπου το εσωτερικό δίκαιο δεν προβλέπει τέτοια κοινοποίηση, η προθεσμία αρχίζει από την ημέρα καθαρογραφής της απόφασης, διότι τότε μπορεί να λάβει επίσημο αντίγραφο αυτής. Η εξάμηνη προθεσμία διακόπτεται μόλις το Δικαστήριο λάβει το σχετικό έντυπο προσφυγής ή την πρώτη επιστολή που να παρουσιάζει με σαφήνεια τα περιστατικά και τις διατάξεις που παραβιάστηκαν, καθώς και όταν ο προσφεύγων λάβει σχετικό έντυπο από τη Γραμματεία του Ε.Δ.Δ.Α. Το αίτημα για χορήγηση πληροφοριών δεν διακόπτει την εξάμηνη προθεσμία.

Ο ενδιαφερόμενος οφείλει, καταρχήν, να έχει επικαλεστεί ενώπιον των εθνικών οργάνων την προστασία του δικαιώματός του βάσει της Ε.Σ.Δ.Α., ακόμη και τη διάταξη της Σύμβασης που του παρέχει το δικαίωμα ή τουλάχιστον τις αιτιάσεις που θεμελιώνουν την προσφυγή του, διότι διαφορετικά δεν υπάρχει άσκηση του δικαιώματος ενώπιον των εθνικών οργάνων[42]. Αυτό ισχύει σε κάθε περίπτωση, ακόμα και σ' αυτή που ένα κράτος ο δικαστής, ως εφαρμοστής του δικαίου, οφείλει να γνωρίζει και να εφαρμόζει αυτεπαγγέλτως το νόμο, όπως στο ελληνικό δικονομικό σύστημα. Η επίκληση, όμως, όμοιων κανόνων του εσωτερικού δικαίου αρκεί, εφόσον προσφέρουν αντίστοιχη νομική βάση και προστασία. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η εξάντληση των εθνικών ένδικων μέσων δεν είναι αναγκαία, αν η αποτυχία είναι προδιαγεγραμμένη λόγω πάγιας νομολογίας ή σταθερής διοικητικής πρακτικής ή λόγω των ειδικών συνθηκών της υπόθεσης[43]. Επιπλέον, δεν είναι απαραίτητο να έχουν εξαντληθεί τα έκτακτα και εξαιρετικά ένδικα ή διοικητικά βοηθήματα, που δεν συγκαταλέγονται στα ένδικα μέσα, όπως λ.χ. αναθεώρηση της δίκης, αίτηση στο Συνήγορο του Πολίτη, υποβολή αιτήματος χάριτος ή αμνηστίας κ.α.[44]

Οι συντάκτες της Σύμβασης με τις ανωτέρω ρυθμίσεις θέλησαν να δώσουν στο κάθε κράτος-μέρος την ευκαιρία να επανορθώσει, με ίδια μέσα, μία παραβίαση που έχει συντελεστεί στο χώρο δικαιοδοσίας του, προσδιορίζοντας έτσι και τον επικουρικό χαρακτήρα της προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο[45].

---

42 Βλ. *Ματθία/Κτιστάκη/Σταυρίτη/Στεφανάκη*, ο.π., 182.

43 Για παράδειγμα στην απόφαση της 16.12.1997, Raninen κατά Φινλανδίας, Reports 1997 V-III, ενόψει του γεγονότος ότι επειδή ορθώς ο προσφεύγων θεώρησε ότι η εσωτερική προσφυγή ήτο αλυσιτελής και απρόσφορη, εκρίθη ως απαράδεκτη η ένσταση της Κυβερνήσεως της Φινλανδίας περί μη εξαντλήσεως των εσωτερικών προσφυγών για Δικαστική Προστασία.

44 Με τον τρόπο αυτό το Ε.Δ.Δ.Α. γίνεται πιο προσιτό στον Ευρωπαίο πολίτη, ο οποίος δεν εξαναγκάζεται σε περαιτέρω, πιθανόν και άσκοπη «ταλαιπωρία» στην προσπάθειά του να διεκδικήσει την προστασία του ατομικού του δικαιώματος.

45 Βλ. *Ροζάκη, Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων*, ο.π., σελ. 25 επ. Ο κανόνας της προηγούμενης εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων, τονίζει ο Ροζάκης, είναι χαρακτηριστικά επιεικής, αν λάβουμε υπόψη άλλες μορφές διεθνούς δικαιοδοσίας, όπως είναι το πρόσφατα συσταθέν Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, όπου εκεί η επικουρικότητα είναι αυστηρή, καθώς το τελευταίο έχει αρμοδιότητα μόνο αν το κράτος δεν μπορεί ή δεν θέλει να επιληφθεί μίας υπόθεσης.

β) Η διαδικασία και οι πιο σημαντικές αλλαγές του 14ου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ

Αρμόδιο προς εκδίκαση των ατομικών προσφυγών είναι το Ε.Δ.Δ.Α. Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μία σύντομη μνεία στη δομή του Δικαστηρίου. Καταρχάς, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εδρεύει στο Στρασβούργο και αποτελείται από αριθμό δικαστών ίσο προς εκείνο των συμβαλλομένων κρατών[46]. Οι δικαστές δεν εκπροσωπούν το κράτος τους είναι δε αποκλειστικής και πλήρους απασχόλησης. Η ολομέλεια του Δικαστηρίου εκλέγει για τρία χρόνια τον Πρόεδρο, τους δύο Αντιπροέδρους και τρεις Προέδρους τμημάτων[47]. Το Δικαστήριο αποτελείται από Πέντε Τμήματα και το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης. Για την εξέταση των υποθέσεων που παραπέμπονται ενώπιόν του, το Δικαστήριο συνεδριάζει σε επιτροπές τριών δικαστών, που πραγματοποιούν ένα μεγάλο μέρος του προκαταρκτικού ελέγχου, σε Τμήματα επτά δικαστών και σε ένα Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, που αποτελείται από δεκαεπτά δικαστές. Τα Τμήματα του Δικαστηρίου συγκροτούν τις επιτροπές για ορισμένο χρονικό διάστημα.

Η διαδικασία για την υποβολή προσφυγής στο Ε.Δ.Δ.Α. είναι απλή και με τη συμβολή του ίδιου του Δικαστηρίου γίνεται ακόμη πιο απλή, καθώς με αίτηση προς τη Γραμματεία μπορεί να λάβει οιοσδήποτε, μαζί με τα κατάλληλα έντυπα για την άσκηση προσφυγής, και επεξηγηματικό δελτίο[48]. Η κατάθεση γίνεται στα γραφεία του Δικαστηρίου στο Στρασβούργο, αλλά μέσω fax ή συστημένης επιστολής ή μέσω courier. Σε περίπτωση που αποσταλεί μέσω fax συνιστάται η αποστολή και μέσω ενός εκ των άλλων ανωτέρω τρόπων. Η ημερομηνία κατάθεσης προκύπτει από τη σφραγίδα του ταχυδρομείου ή από την ένδειξη της συσκευής fax του προσφεύγοντος. Προφορική ανάπτυξη της προσφυγής κατά το στάδιο της κατάθεσης δεν απαιτείται. Μετά από 15-20 ημέρες από την αποστολή της προσφυγής η Γραμματεία του Ε.Δ.Δ.Α. αποστέλλει τον αριθμό καταχώρησής της και χορηγεί προθεσμία 6 μηνών για να αποσταλούν τα τυχόν ελλείποντα ή μη αποσταλθέντα έγγραφα ή το έντυπο του Ε.Δ.Δ.Α. συμπληρωμένο, ειδάλλως ο φάκελος καταστρέφεται. Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης το γεγονός ότι για τον προσφεύγοντα δεν υφίστανται δικαστικά έξοδα, διότι η εξέταση της υπόθεσης γίνεται δωρεάν.

Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου διεξάγεται κατ' αντιμωλία και δημόσια, εκτός εάν το Δικαστήριο αποφασίσει διαφορετικά εξαιτίας ειδικών συνθηκών. Στη διαδικασία ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. η ύπαρξη δικηγόρου είναι υποχρεωτική από το στάδιο που η ατομική προσφυγή κοινοποιείται στην καθ' ης κυβέρνηση. Αν ο προσφεύγων στερείται των απαραίτητων οικονομικών μέσων, μπορεί, μετά το αρχικό στάδιο και εφόσον η προσφυγή του δεν έχει απορριφθεί ως απαράδεκτη, να του παρασχεθεί νομική συμπαράσταση

---

[46] Σήμερα έχει σαράντα έξι (46) δικαστές. Από τις 19.1.07 ανέλαβε ως Πρόεδρος ο Γάλλος Δικαστής κ. Jean-Paul Costa.

[47] Πρώτος Αντιπρόεδρος του Δικαστηρίου είναι ο Έλληνας Δικαστής κ. Χρήστος Ροζάκης.

[48] Πέραν αυτού όλες οι απαιτούμενες πληροφορίες είναι αναρτημένες στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου, βλ. www.echr.coe.int

(ευεργέτημα πενίας), αν κριθεί ότι τούτο είναι αναγκαίο για την αποτελεσματική υποστήριξη της προσφυγής (άρθρο 6 παρ. 3 περ. γ).

Η ατομική προσφυγή κατατίθεται συνήθως στην εθνική γλώσσα, μπορεί όμως να γίνει και στη γλώσσα ενός από τα κράτη που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση. Η σχετική αλληλογραφία με το Δικαστήριο εξακολουθεί να γίνεται στην εθνική γλώσσα μέχρι να κριθεί παραδεκτή. Μετά τα οποιαδήποτε έγγραφα πρέπει να συντάσσονται στα Γαλλικά ή στα Αγγλικά, που είναι και οι επίσημες γλώσσες του Δικαστηρίου. Μπορεί, όμως, να ζητηθεί από τον Πρόεδρο του Τμήματος να επιτρέψει τη χρήση της γλώσσας του προσφεύγοντος.

Μετά την ολοκλήρωση της κατάθεσης της ατομικής προσφυγής-δηλαδή αυτή παραπέμπεται σε ένα Τμήμα[49], όπου ο Πρόεδρος ορίζει τον εισηγητή, ο οποίος είναι αρμόδιος να αποφασίσει, μετά από προκαταρκτική εξέταση της υπόθεσης, αν αυτή πρέπει να εξεταστεί από τριμελή Επιτροπή ή από Τμήμα. Στο έργο αυτό σημαντική είναι η συμβολή της Γραμματείας, η οποία αποτελείται από νομικούς υψηλού επιπέδου. Η τριμελής Επιτροπή μπορεί ομόφωνα να κρίνει το παραδεκτό ή μη της προσφυγής καθώς και να τη διαγράψει από το πινάκιο. Αν κριθεί απαράδεκτη η υπόθεση σταματάει εδώ. Οι προσφεύγοντες ειδοποιούνται με μία λιτή επιστολή, η οποία τους ανακοινώνει χωρίς ιδιαίτερη αιτιολογία, την απόρριψη της ατομικής προσφυγής.

Το Τμήμα επιλαμβάνεται: α) των υποθέσεων που υποβάλλονται απευθείας από τους εισηγητές, β) των ατομικών προσφυγών που δεν έχουν κριθεί απαράδεκτες από την τριμελή Επιτροπή και γ) των διακρατικών προσφυγών. Αποφαίνεται, επίσης, επί του παραδεκτού και επί της ουσίας της προσφυγής. Οι αποφάσεις επί του παραδεκτού λαμβάνονται κατά πλειοψηφία, πρέπει να είναι αιτιολογημένες και δημοσιεύονται.

Κάθε τμήμα έχει 7μελή σύνθεση, σε εξαιρετικές δε περιπτώσεις συνέρχεται το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης, αποτελούμενο από 17 δικαστές. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις που η υπόθεση θέτει σοβαρό ζήτημα ως προς την ερμηνεία της Σύμβασης ή όταν η επίλυση ενός ζητήματος μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με τη νομολογία του δικαστηρίου. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης αποφαίνεται επί της υπόθεσης κατά πλειοψηφία με οριστική απόφαση. Η εκτέλεση των αποφάσεων εποπτεύεται από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία είναι επίσης επιφορτισμένη με το να διαπιστώνει εάν τα κράτη που παραβίασαν την Ε.Σ.Δ.Α. έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα για να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου.

Το πρώτο στάδιο της διαδικασίας διεξάγεται κατά κανόνα εγγράφως, αλλά το Τμήμα μπορεί να αποφασίσει τη διεξαγωγή ακροαματικής διαδικασίας, οπότε εκδικάζει την ουσία της υπόθεσης. Η συζήτηση στο ακροατήριο είναι προφορική και δεν επιτρέπεται η επίκληση νέων ισχυρισμών, Επιτρέπεται, όμως, η προβολή νομικών ή πραγματικών στοιχείων που

---

[49] Οι ελληνικές εισάγονται στο πρώτο τμήμα του Ε.Δ.Δ.Α.

προέκυψαν μετά την άσκηση της προσφυγής. Για την ενώπιον του Δικαστηρίου ανάπτυξη απαιτούνται νομικές γνώσεις και συχνά μάλιστα ειδικές.

Τα Τμήματα αποφασίζουν κατά πλειοψηφία. Κάθε δικαστής μέλος της σύνθεσης στην εξέταση της υπόθεσης έχει το δικαίωμα να καταγράψει στο τέλος της απόφασης τη συμφωνούσα ή διαφωνούσα γνώμη του.

Σε ότι αφορά το έντυπο της προσφυγής[50] θα πρέπει απαραιτήτως να περιέχει: α) σύντομη περίληψη περιστατικών για τα οποία παραπονείται ο προσφεύγων, β) αναφορά των δικαιωμάτων που προστατεύονται από τη Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλα και θεωρεί ο προσφεύγων ότι έχουν παραβιασθεί, γ) κατάλογο των επίσημων αποφάσεων που έχουν εκδοθεί για την υπόθεση, την ημερομηνία της κάθε απόφασης, καθώς και την περίληψη του περιεχομένου της, δ) τα ένδικα μέσα που έχει χρησιμοποιήσει ο προσφεύγων προκειμένου να επιτύχει επανόρθωση της κατάστασης.

Κλείνοντας το ζήτημα της διαδικασίας, πρέπει να λεχθεί ότι η από 1ης Νοεμβρίου 1998 μετεξέλιξη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Στρασβούργου, δυνάμει του ιστορικού 11ου Πρωτοκόλλου, σε «νέο θεσμό συλλογικής προστασίας» και σε «νέο Δικαστήριο»[51] εδράζεται κυρίως σε δύο δεδομένα: α) στην απορρόφηση των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από το Δικαστήριο και β) στη θέσπιση της ασκήσεως της ατομικής προσφυγής, κατευθείαν (πλέον) στο Δικαστήριο. Με την κατάργηση, λοιπόν, της Επιτροπής ανασυγκροτήθηκε το Ε.Δ.Δ.Α. σε νέες βάσεις, με στόχο τη διασφάλιση σε αυξημένο βαθμό της λειτουργικότητάς του και την κατά το δυνατό ταχεία επίλυση των διαφορών από αυτό, με αποτέλεσμα τη μείωση της μέσης διάρκειας στο Στρασβούργο από τα έξι στα τρεισήμισι έως τέσσερα χρόνια σύμφωνα με σχετικούς υπολογισμούς. Αντίστοιχα, με το νέο άρθρο 32 παρ.1 το Δικαστήριο καθίσταται αρμόδιο για όλα τα θέματα που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, χωρίς να απαιτείται σχετική δήλωση κάθε κράτους-μέλους, όπως συνέβαινε υπό το παλιό άρθρο 46 παρ.1. Τέλος, το νέο άρθρο 46 προβλέπει την αρμοδιότητα της Επιτροπής Υπουργών να εποπτεύει την εκτέλεσή των αποφάσεων του Δικαστηρίου, στερούμενη πλέον των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων με τις οποίες ήταν εξοπλισμένη στο αρχικό κείμενο της Σύμβασης.

Η νέα μορφή του Δικαστηρίου αποτελεί ένα πιο ευέλικτο σχήμα, το οποίο τελικά δεν κατάφερε να φανεί αντάξιο των προσδοκιών του και ικανό να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της ραγδαίας αύξησης του αριθμού των προσφυγών τα τελευταία χρόνια[52], αλλά και να επιβάλλει

---

50 Το έντυπο της προσφυγής πρέπει να είναι υπογεγραμμένο από τον προσφεύγοντα ή τον εκπρόσωπό του, ο οποίος δεν είναι απαραίτητο να είναι δικηγόρος, τουλάχιστον κατά το στάδιο της υποβολής της προσφυγής. Για τη διαδικασία υποβολής της προσφυγής και για το περιεχόμενο του εντύπου βλ. *Μαγγανά/Καρατζά*, Ε.Σ.Δ.Α. - Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, 2005, 25 επ.

51 Βλ. *Ματθία*, ΕλλΔνη 1999, 15.

52 Το 2006 το Ε.Δ.Δ.Α. εξέτασε περίπου 30.000 προσφυγές. Από αυτές, 26.000 περίπου απορρίφθηκαν από Τριμελείς Επιτροπές Δικαστών, κατά τη συνοπτική διαδικασία που προβλέπεται από τα άρθρα 28 της Ε.Σ.Δ.Α. και 53 του Εσωτερικού Κανονισμού του Δικαστηρίου.

ουσιαστικά τη συμμόρφωση των συμβαλλομένων κρατών προς τις αποφάσεις του[53], η οποία στην πράξη δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε άμεση. Σημειωτέο ότι τα νέα κράτη-μέρη ως επί το πλείστον είναι κράτη που κατά τεκμήριο δεν έχουν διασφαλίσει υψηλό δείκτη προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από την άλλη, όμως, μεριά ορισμένα από τα παλιότερα (π.χ. Τουρκία και όχι μόνο) αρνούνται πεισματικά, ενδεχομένως και εσκεμμένα να συμμορφωθούν με τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. Ο μηχανισμός συμμόρφωσης που προβλέπεται στη Σύμβαση στερείται αποτελεσματικότητας, καθώς συνδέεται μοιραία με πολιτικούς υπολογισμούς δεδομένης και της εποπτείας αυτής από ένα πολιτικό όργανο, όπως η Επιτροπή Υπουργών. Ας ελπίσουμε ότι η κατάσταση θα βελτιωθεί προς το καλύτερο με την εφαρμογή του νέου άρθρου 46, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 16 του 14ου Πρωτοκόλλου[54].

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι θύμα της επιτυχίας και του κύρους του. Ο όγκος των προσφυγών που «κατακλύζουν» το Ε.Δ.Δ.Α., δεν οφείλεται μόνο στον υπερδιπλασιασμό των κρατών από το 1990 έως σήμερα[55]. Είναι πράγματι γνωστό, ότι οι εσωτερικές έννομες τάξεις των περισσοτέρων από τα νέα κράτη μέρη παρουσίαζαν και συνεχίζουν να παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις από το κεκτημένο της Ε.Σ.Δ.Α. Εξαιτίας λοιπόν αυτής της έλλειψης προσαρμογής το Ε.Δ.Δ.Α γίνεται δέκτης σωρείας ομοειδών προσφυγών που έχουν τη ρίζα τους σε δομικά προβλήματα. Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις, οι λεγόμενες «επαναλαμβανόμενες υποθέσεις» αντιπροσωπεύουν το 65-70% των αποφάσεων του Δικαστηρίου επί της ουσίας[56]. Επιπλέον, υπάρχει σαφής καθυστέρηση στην εξοικείωση του νομικού κόσμου με το μηχανισμό προστασίας της Ε.Σ.Δ.Α., λόγω κυρίως της όψιμης αναγνώρισης του δικαιώματος της ατομικής προσφυγής. Για όλους αυτούς τους λόγους το 14° Πρωτόκολλο, που η χώρα μας κύρωσε με το ν. 3344/2005, φαίνεται πλέον σαν την ασπίδα σωτηρίας του προστατευτικού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εγκαθιδρύει η Ε.Σ.Δ.Α. Οι τροποποιήσεις

Το Δικαστήριο, δηλαδή, απέρριψε το 86% των υποθέσεων που εξέτασε de plano. Επιπλέον, ενώπιον του Δικαστηρίου εκκρεμούν 92.000 περίπου προσφυγές, από τις οποίες οι 70.000 έχουν ήδη υπαχθεί στην αρμοδιότητα ενός από τους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς του Ε.Δ.Δ.Α. Βλ και *Τσιρλή*, Το ΕΔΔΑ και οι προδήλως απαράδεκτες προσφυγές. Η αθέατη πλευρά του παγόβουνου, ΝοΒ 2007, 618.

53 Ενώ μέχρι το 2003 είχαν εκδοθεί περίπου 4.000 «καταδίκες», σχετικά λίγες ήταν οι περιπτώσεις στις οποίες το «καταδικασθέν» κράτος αρνήθηκε να συμμορφωθεί. Παρόλα αυτά, όταν η Τουρκία καταδικάζεται επανειλημμένα για τη διενέργεια βασανιστηρίων, οφείλουμε να αναζητήσουμε τα αίτια. Επιπλέον, στην υπόθεση Stran κατά Ελλάδος, το εναγόμενο κράτος καθυστέρησε υπέρμετρα να εκτελέσει την απόφαση του Δικαστηρίου σε ό, τι αφορούσε την καταβολή της δίκαιης ικανοποίησης. Βλ. *Χρυσόγονο*, ο.π., 347. Επίσης, *Καμίνη*, Γενικά Συμπεράσματα, ΤοΣ 2003, 281, ο οποίος διακρίνει την εσκεμμένη και προγραμματική άρνηση συμμόρφωσης από τη μία πλευρά και τη δομική αδυναμία από την άλλη. Ακόμη, *Imbert,* Η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ - Η συνεισφορά του εθνικού δικαστή, ΕΕΕυρΔ 2002, 1 επ.

54 Βλ. παρακάτω κεφ. 3δ.

55 Βλ σχετικά EG Court (2001) 1, 27 September 2001, Report of the Evaluation Group to the Committee of Ministers on the European Court of Human Rights, par. 15 και 25.

56 Βλ. *Σισιλιάνου,* Η διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ε.Δ.Δ.Α - Μία προβληματική σε εξέλιξη, ΠοινΧρον 2004, 385.

της Σύμβασης που υιοθετεί το 14ο πρωτόκολλο αφορούν αφενός οργανωτικές μεταβολές που μόνον έμμεσα έχουν επίπτωση στην ατομική προσφυγή και αφετέρου αλλαγές που συνδέονται άμεσα με την τύχη της ατομικής προσφυγής.

Καταρχάς, σύμφωνα με το νέο άρθρο 35 παρ. 3 της Ε.Σ.Δ.Α., όπως τροποποιείται από το άρθρο 12 του 14ου Πρωτοκόλλου, καθιερώνεται νέο κριτήριο[57] παραδεκτού των ατομικών προσφυγών. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι το Δικαστήριο κηρύσσει απαράδεκτη την ατομική προσφυγή όταν εκτιμά ότι «*ο προσφεύγων δεν έχει υποστεί σημαντική βλάβη, εκτός εάν α) ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά ορίζονται στη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της, απαιτεί εξέταση της προσφυγής επί της ουσίας και β) εάν η υπόθεση επί της οποίας εδράζεται η προσφυγή δεν εξετάστηκε κατάλληλα από τα εθνικά Δικαστήρια.*». Η ρύθμιση αυτή δεν ισχύει προκείμενου περί προσφυγών που θα έχουν κηρυχθεί απαράδεκτες πριν από τη θέση σε ισχύ της νέας διάταξης (μεταβατική διάταξη άρθρου 20 παρ. 2 του 14ου Πρωτοκόλλου.

Εδώ επιχειρείται άμεσα από το Πρωτόκολλο η εμπλοκή των εθνικών δικαστηρίων στα θέματα της Ε.Σ.Δ.Α., τονίζοντας με τον τρόπο αυτό την Αρχή της Επικουρικότητας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, αφού έτσι καθοδηγούνται τα συμβαλλόμενα μέρη να συμβάλλουν νομοθετικά και με τις εσωτερικές δικαστικές διαδικασίες σε εθνικό επίπεδο στην εξέταση των παραβιάσεων των δικαιωμάτων που προστατεύονται από την Ε.Σ.Δ.Α.[58] Στόχος της προσθήκης αυτής είναι η μείωση των εκδικαζόμενων προσφυγών, καθόσον μέσω του σεβασμού από τα εθνικά δικαστήρια των εγγυήσεων που η Σύμβαση θεσπίζει αλλά και αντιμετωπίζοντας τις υποθέσεις, ακολουθώντας τις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α. και τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. , θα περιοριστεί αισθητά ο αριθμός των ατομικών προσφυγών. Κι αυτό διότι θα αυξηθεί το επίπεδο προστασίας που παρέχεται στο εσωτερικό του κράτους, διά της προληπτικής αντιμετώπισης των παραβάσεων αλλά και διά της πιο ολοκληρωμένης δικαστικής προστασίας[59].

Άλλη σημαντική μεταβολή προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της λειτουργίας και απόκτησης ευελιξίας του συστήματος, αποτελεί η ενίσχυση της δυνατότητας «φιλτραρίσματος» του Δικαστηρίου με την ανάθεση αρμοδιότητας για την απόρριψη των πλέον απαράδεκτων προσφυγών, που αποτελούν και το «αγκάθι» του συστήματος λόγω του αριθμού τους, σε ένα μοναδικό Δικαστή, ο οποίος θα συνεργάζεται στενά με έναν εισηγητή.

---

57 Για τις αδυναμίες του κριτηρίου αυτού βλ. *Φραγκάκη,* Μια ματιά στο μέλλον της ατομικής προσφυγής μετά μισόν αιώνα εφαρμογής της Ε.Σ.Δ.Α., ΝοΒ 2005, 214 επ.

58 Βλ. ενδεικτικά *Velu/Ergec*, La Convention européenne des droits de l' homme, 1990, 707 επ.

59 Ποσοστό ανώτερο του 90% των προσφυγών που εξετάζονται από το Δικαστήριο απορρίπτονται λόγω μη τήρησης μιας από τις προϋποθέσεις του παραδεκτού. Μπορεί πάντως να υποστηριχθεί ότι το τεράστιο ποσοστό αβάσιμων προσφυγών οφείλεται και στο ότι συχνά δε συντάσσονται από δικηγόρο. Ίσως θα ήταν σκόπιμη, με ανάλογη τροποποίηση του κανονισμού διαδικασίας, η υποχρεωτική εκπροσώπηση από δικηγόρο και κατά την προδικασία, ώστε να μειωθεί τουλάχιστον ο αριθμός των αβάσιμων προσφυγών, βλ. και *Σταυρόπουλο*, ο.π., 470 επ.

Αυτός αποτελεί μέρος της γραμματείας του Δικαστηρίου και επικουρεί στο έργο του τον Δικαστή. Ο θεσμός των εισηγητών εμφανίζεται για πρώτη φορά στο Ε.Δ.Δ.Α.

Επιπρόσθετα, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι «επαναλαμβανόμενες υποθέσεις»[60] ανατίθεται στις τριμελείς επιτροπές η αρμοδιότητα, με ομόφωνη απόφαση, να κηρύσσουν παραδεκτές και να αποφαίνονται ταυτόχρονα και επί της ουσίας για τις προσφυγές που θέτουν ζητήματα ερμηνείας ή εφαρμογής της Σύμβασης, για τα οποία ήδη υπάρχει πάγια νομολογία.

Καθορίζεται επίσης σε εννεαετή, μη ανανεώσιμη, η θητεία των δικαστών, γεγονός που ενισχύει τη σταθερότητα της σύνθεσης του Δικαστηρίου. Τέλος, καθιερώνεται δυνατότητα μειώσεως του αριθμού του επταμελούς τμήματος σε πέντε δικαστές, με συνέπεια την δυνατή λειτουργία περισσότερων τμημάτων.

Οι ρυθμίσεις έχουν πράγματι γίνει προς την σωστή κατεύθυνση, αν και το ερώτημα περί της δυνατότητάς τους να επιλύσουν το υπαρκτό πρόβλημα του Ε.Δ.Δ.Α. παραμένει ανοικτό.

γ) Αντιμετώπιση της ατομικής προσφυγής από το Ε.Δ.Δ.Α.

Αποστολή του Ε.Δ.Δ.Α., το οποίο δεν αναδικάζει την υπόθεση ούτε ελέγχει την ορθότητά της οιονεί αναιρετικά είναι η τήρηση της Ε.Σ.Δ.Α.[61]. Δεν μπορεί, δηλαδή, να ανατρέψει ή να τροποποιήσει αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων, ούτε να παρέμβει για λογαριασμό του προσφεύγοντος ενώπιον της δημόσιας αρχής. Το δικαιοδοτικό αντικείμενο της ατομικής προσφυγής είναι η αναγνώριση παραβίασης της Ε.Σ.Δ.Α. και αυτό ακριβώς εξετάζει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου, καταδικάζοντας, σε περίπτωση προσβολής ατομικού δικαιώματος, το καθ' ου κράτος. Σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του άρθρου 41 Ε.Σ.Δ.Α., το Δικαστήριο έχει την εξουσία να επιδικάσει αποζημίωση στον προσφεύγοντα, εφόσον κρίνει ότι υπάρχει παραβίαση της Σύμβασης.

Αυτό που ελέγχει το Δικαστήριο είναι αν η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου παραβιάζει το προστατευόμενο από τη Σύμβαση δικαίωμα, εξετάζοντας στη συνέχεια μήπως η παραβίαση αυτή ήταν θεμιτή. Το τελευταίο ενδέχεται να συμβεί στην πλειοψηφία των δικαιωμάτων που προστατεύει η Ε.Σ.Δ.Α., καθώς, με εξαίρεση τα απόλυτα δικαιώματα, όπως λ.χ. η θανατική ποινή ή η απαγόρευση της δουλείας, στα υπόλοιπα προβλέπονται περιορισμοί και εξαιρέσεις[62] στις περιπτώσεις που: α) η επέμβαση στο δικαίωμα αποσκοπούσε στη θεραπεία ενός υπέρμετρου σκοπού β) ο σκοπός αυτός προβλεπόταν από το εθνικό δίκαιο ως λόγος εξαίρεσης από την προστασία του δικαιώματος και γ) τηρήθηκε η

---

[60] Όπως είναι αυτές που αφορούν στην υπέρβαση, κατ' επανάληψη, του «εύλογου χρόνου» διάρκειας μιας δίκης.

[61] Βλ. *Ματθία/Κτιστάκη/Σταυρίτη/Στεφανάκη*, ο.π., σελ. 29.

[62] Ιδίως σε εκείνα των άρθρων 8-11 της Ε.Σ.Δ.Α. και στο άρθρο 1 του πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

αρχή της αναλογικότητας, δηλαδή, η επέμβαση στο δικαίωμα δεν υπερέβη το ανάλογο μέτρο. Αναζητάται, δηλαδή, η δίκαιη ισορροπία[63].

Σε περίπτωση, λοιπόν, που το Ε.Δ.Δ.Α. αναγνωρίσει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων και το εσωτερικό δίκαιο δεν επιτρέπει παρά την ατελή μόνο επανόρθωση, το Δικαστήριο επιδικάζει στον προσβληθέντα κατά την κρίση του, μια «δίκαιη ικανοποίηση». Πρόκειται για αποζημίωση ή για χρηματική ικανοποίηση. Ουδέποτε το Ε.Δ.Δ.Α. έχει εξουσία να προβεί το ίδιο σε πράξη αποκατάστασης ή να διατάξει το κράτος να λάβει ατομικό μέτρο ικανοποίησης ή αποκατάστασης. Το δεδικασμένο από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου με την οποία συντελέστηκε η προσβολή δεν ανατρέπεται.

Υπάρχουν, βέβαια, και περιπτώσεις, όπου η αποζημίωση ή η χρηματική ικανοποίηση του «θύματος» δεν κρίνεται απαραίτητη, συνήθως όταν η αναγνώριση της παραβίασης και της προσβολής του προσφεύγοντος επιφέρει επαρκή ικανοποίηση. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι η απόφαση του Δικαστηρίου αποσκοπεί στην προστασία όχι μόνο του προσφεύγοντος, αλλά και οποιουδήποτε τρίτου εμπίπτει στο πεδίο ισχύος της κριθείσης ως αντίθετης προς τη Σύμβαση ρύθμισης της εθνικής έννομης τάξης.

Προς αναζήτηση της αλήθειας το Δικαστήριο δεν περιορίζεται μόνο στα πραγματικά περιστατικά, όπως τα δέχτηκε η προσβαλλόμενη απόφαση, αλλά συνεκτιμά και αξιολογεί όλα τα στοιχεία που συνεπικουρούν στο σχηματισμό δικανικής πεποίθησης περί του αν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος ή όχι. Πιο συγκεκριμένα λαμβάνει υπόψη τα έγγραφα που οι διάδικοι προσκομίζουν κατόπιν πρόσκλησης του Δικαστηρίου ή αυτεπάγγελτα, τους εκατέρωθεν ισχυρισμούς, τις εξηγήσεις, προφορικές ή έγγραφες, που τα μέρη έδωσαν κ.α.

Κατά την έκφραση δε του ίδιου το Δικαστηρίου[64] η Σύμβαση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα «ζωντανό κείμενο», που θα πρέπει να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται με βάση τις σύγχρονες αντιλήψεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

δ) Συμμόρφωση των κρατών μερών προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α.

Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι δεσμευτικές για τα κράτη μέλη και εκτελούνται υποχρεωτικά από αυτά[65]. Το κράτος που καταδικάστηκε υποχρεούται σε συμμόρφωση, δηλαδή σε ικανοποίηση του προσφεύγοντος που δικαιώθηκε, είτε καταβάλλοντάς του την αποζημίωση και τα δικαστικά έξοδα που του έχουν ενδεχομένως επιδικαστεί είτε τροποποιώντας εθνικές νομοθετικές ρυθμίσεις αντιτιθέμενες σαφώς στο περιεχόμενο της απόφασης του Ε.Δ.Δ.Α. Ενδέχεται να χρειαστεί εισαγωγή νέων ρυθμίσεων στην εσωτερική

---

63 Βλ. *Μηλιαράκη*, Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου, 2000, 21.

64 Απόφαση Soering, 7.7.1989, Σειρά Α', τ. 161.

65 Οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. έχουν και αναγνωριστικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι δεν εξειδικεύουν τα μέτρα που πρέπει να λάβει το Κράτος προκειμένου να συμμορφωθεί. Βλ. *Imbert*, ο.π., ΕΕΕυρΔ 2002, 1 επ.

έννομη τάξη, προκειμένου να επιτευχθεί η απαιτούμενη εναρμόνιση[66]. Τα μέτρα αυτά πρέπει να είναι πρόσφορα και επαρκή. Σύμφωνα με το άρθρο 46 παρ. 1 τα κράτη έχουν αναλάβει τη δέσμευση να συμμορφώνονται με τις αποφάσεις του Ε.Σ.Δ.Α. οι οποίες τα αφορούν. Περαιτέρω στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου ορίζεται ότι «η τελική απόφαση διαβιβάζεται στο συμβούλιο Υπουργών που έχει την επιμέλεια της εκτέλεσής της». Ως Συμβούλιο Υπουργών νοείται το οικείο όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Άμεση εκτέλεση δεν προβλέπεται. Η εκτέλεση περιλαμβάνει τη συμμόρφωση του καταδικασθέντος από το Ε.Δ.Δ.Α. κράτους με τη λήψη των αναγκαίων μέτρων (πχ αλλαγή νομοθεσίας) και την ικανοποίηση του θύματος με την καταβολή σ' αυτό της αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης που του έχει επιδικαστεί.

Οι Υπουργοί, ως Συμβούλιο, διαθέτουν δραστικά, ιδίως διπλωματικά, μέσα πίεσης προς τα κράτη που αρνούνται σε συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. Ένα από αυτά είναι η άσκηση διακρατικής προσφυγής που απευθύνεται στο Δικαστήριο (άρθρο 33 της .Ε.Σ.Δ.Α.) με στόχο την επιδίκαση δίκαιης ή ακόμα και πρόσθετης ικανοποίησης εις βάρος του καθ' ου η προσφυγή κράτος και σε έσχατη ανάγκη τον αποκλεισμό του κράτους από το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και το Δικαστήριο δεν παρέλειπαν να τονίζουν στις αποφάσεις τους ότι ο ρόλος του Στρασβούργου είναι επικουρικός και τα όργανά του έχουν παρακολουθηματικό χαρακτήρα. Αρμόδια προς εξεύρεση τρόπων επίλυσης ζητημάτων που προκύπτουν από παραβιάσεις των δικαιωμάτων που προστατεύονται από τη Σύμβαση είναι τα εσωτερικά δικαστήρια και μόνο όταν αυτό έχει καταστεί αδύνατο και η εσωτερική έννομη τάξη δε δύναται να θεραπεύσει την παραβίαση, ζητείται η βοήθεια από το Ε.Δ.Δ.Α.

Όπως προαναφέραμε, το φαινόμενο της έλλειψης σεβασμού προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δεν έχει εκλείψει, γεγονός που οδηγεί σε οπισθοδρόμηση το ευρωπαϊκό κεκτημένο ζήτημα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων[67]. Αν τα ίδια τα κράτη μέρη της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δεν εφαρμόζουν τις αποφάσεις ενός οργάνου, τη δημιουργία του οποίου τα ίδια επεδίωξαν, οποιαδήποτε μελλοντική τροποποίηση ή *«αυστηροποίηση» των διατάξεων της Σύμβασης στο θέμα της συμμόρφωσης προς τις* αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α κρίνεται μάλλον μάταιη.

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει σύντομη μνεία αναφορικά με το νέο άρθρο 16 του 14ου Πρωτοκόλλου. Η πιο σημαντική μελλοντική τροποποίηση στο θέμα αυτό αποτελεί η

---

66 Η χώρα μας, και όχι μόνο, ως προς τις ποινικές υποθέσεις έχει καθιερώσει την καταδίκη από το Ε.Δ.Δ.Α. ως λόγο επανάληψης της διαδικασίας (άρθρο 11 του ν. 2865/2000).

67 Στην υπόθεση Λοιζίδου κατά Τουρκίας, 28.7.1998, Reports 1998- IV , η Επιτροπή Υπουργών βρέθηκε αντιμέτωπη, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ε.Σ.Δ.Α., ενώπιον μίας πραγματικής αμφισβήτησης της απόφασης του Δικαστηρίου. Η Επιτροπή Υπουργών αναγκάστηκε να υιοθετήσει δύο Προσωρινές Αποφάσεις (DH (99) 680 και DH (2000) 105), ασκώντας πίεση στην Τουρκία προκειμένου η τελευταία να συμμορφωθεί προς τις υποχρεώσεις της και να πληρώσει την δίκαιη ικανοποίηση που επιδικάσθηκε στην προσφεύγουσα. Η διατύπωση της δεύτερης Προσωρινής Απόφασης αποτελεί καινοτομία για την πρακτική της Επιτροπής και χαρακτηρίζει την στάση της Τουρκίας «ως έκδηλη περιφρόνηση προς τις διεθνείς της υποχρεώσεις, τόσο ως Υψηλού Συμβαλλομένου μέρους της Ε.Σ.Δ.Α. όσο και ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης».

επέκταση για πρώτη φορά του ρόλου του ίδιου του Δικαστηρίου στην εκτέλεση των αποφάσεών του, αφού σε περίπτωση που ένα κράτος αρνηθεί να συμμορφωθεί σε οριστική απόφαση του Δικαστηρίου, η Επιτροπή Υπουργών, αφού προειδοποιήσει πρώτα το κράτος αυτό, με απόφαση που λαμβάνεται κατά πλειοψηφία 2/3, έχει τη δυνατότητα να παραπέμψει στο Δικαστήριο για να κρίνει αυτό αν το συμβαλλόμενο κράτος παραβιάζει την υποχρέωσή του να συμμορφωθεί στις αποφάσεις του Δικαστηρίου. Μετά τη νέα κρίση του Δικαστηρίου και αφού διαπιστωθεί η παραβίαση, η Επιτροπή Υπουργών λαμβάνει εναντίον του κράτους τα απαιτούμενα μέτρα. Το μέτρο αυτό από τη μία ενδέχεται να συμβάλλει αποτελεσματικά στην αλλαγή νοοτροπίας των συμβαλλομένων κρατών που δε σέβονται τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, από την άλλη όμως θα αυξήσει επικίνδυνα τον ήδη μεγάλο φόρτο εργασίας των δικαστών του Ε.Δ.Δ.Α.

Η υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. δεν εξαντλείται μόνο με την εκτέλεση των όσων ορίζονται στο διατακτικό, δηλαδή με την καταβολή του ποσού της δίκαιης ικανοποίησης. Κι αυτό διότι σε ορισμένες περιπτώσεις η ατομική προσφυγή επί της οποίας αποφαίνεται το Δικαστήριο σχετίζεται με ένα γενικότερο πρόβλημα της εσωτερικής έννομης τάξης, που αν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα, η διαιώνιση υποθέσεων με παρόμοιο ή ταυτόσημο αντικείμενο παραβίασης είναι μάλλον βέβαιο. Επομένως, σε μία τέτοια περίπτωση, η έννοια «συμμόρφωση» διαστέλλεται και ερμηνεύεται ως την άμεση εναρμόνιση και ευθυγράμμιση του εθνικού νομοθετικού πλαισίου με τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., καθώς και τη λήψη θεσμικών μέτρων για τη ρύθμιση δομικών αδυναμιών της εθνικής έννομης τάξης.[68]

Προς το σκοπό αυτό το Δικαστήριο άρχισε σταδιακά να υποδεικνύει στο διατακτικό των αποφάσεών του[69] τα ληπτέα μέτρα στο εσωτερικό του παραβιάζοντος της Σύμβαση κράτους-μέρους, ιδιαίτερα όταν διαπιστώνει την ίδια παραβίαση να επαναλαμβάνεται διαρκώς από το εν λόγω κράτος. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η νέα κατεύθυνση στη λειτουργία του όλου συστήματος προστασίας της Ε.Σ.Δ.Α. άμεσο στόχο έχει την πρόληψη νέων παραβιάσεων και την αποφυγή «επαναλαμβανόμενων υποθέσεων», που αναμφίβολα θα αποτελέσουν μεσοπρόθεσμα σημαντικό παράγοντα μείωσης του φόρτου εργασίας του Δικαστηρίου και κατά συνέπεια πιο ταχείας απονομής της δικαιοσύνης. Σύμφωνα, όμως, με την αρχή της επικουρικότητας της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που αποτυπώνεται στο άρθρο 1, είναι σαφές ότι εναπόκειται καταρχήν στα κράτη να λάβουν τα

---

68 Βλ. *Φραγκάκη*, NoB 2005, ο.π., 217.

69 Scozzari και Giunta κατά Ιταλίας, της 13.7.2000, Reports of Judgments & Decisions, 2000- VIII σελ. 401. Επίσης, με την πρόσφατη απόφαση της 22.6.2004, Broniowski κατά Πολωνίας, Reports of Judgments & Decisions 2004-V, το ΕΔΔΑ παγίωσε τη νομολογιακή του κατεύθυνση, διαπιστώνοντας στο διατακτικό της ότι η παραβίαση οφείλεται σε δομικό πρόβλημα συνδεόμενο με τη δυσλειτουργία της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής, υποχρεώνοντας το διάδικο κράτος να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τη σύμφωνη με τις αρχές προστασίας του άρθρου 1 του 1ου πρωτοκόλλου εφαρμογή του επίδικου δικαιώματος.

κατάλληλα μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν στην πράξη την απόλαυση των δικαιωμάτων στα άτομα που υπόκεινται στη δικαιοδοσία τους.

Η πλειοψηφία των κρατών μερών της Σύμβασης έχουν συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα συμμόρφωσης στις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α., όχι τόσο λόγω των συνεπειών και των κυρώσεων που υπάρχουν[70], όσο από την ίδια τους διάθεση σεβασμού σ' ένα δικαστήριο, του κύρους του Ε.Δ.Δ.Α., που προστατεύει ανθρώπινα δικαιώματα.

[70] Το κατεξοχήν μέσο διπλωματικής πίεσης που διαθέτει η Επιτροπή Υπουργών είναι η υιοθέτηση των λεγόμενων «προσωρινών ψηφισμάτων», με τα οποία το κράτος καλείται, σε λιγότερο ή περισσότερο έντονο ύφος, να συμμορφωθεί με την απόφαση που έχει εκδοθεί εναντίον του. Η μόνη κύρωση που προβλέπεται από τα άρθρα 3 και 8 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η αποβολή του κράτους μέλους που «ευθύνεται για βαριές παραβάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Η κύρωση όμως αυτή, λόγω των πολιτικών συνεπειών της, δύσκολα θα επιβληθεί. Θεωρείται ακραία και μπορεί να λειτουργήσει μόνο αποτρεπτικά.

III. Το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α περί δικαιώματος σε δίκαιη δίκη

1. Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.

Αντικείμενο του άρθρου 6 είναι η διασφάλιση στον καθένα ορισμένων θεμελιωδών δικονομικών εγγυήσεων κατά την απονομή της δικαιοσύνης έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η «χρηστή δίκη». Ο όρος «καθένας» περιλαμβάνει τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα, ημεδαπούς, αλλοδαπούς, καθώς και ανιθαγενείς, αφού τα ατομικά δικαιώματα, κατά την ίδια τη διακήρυξη της Σύμβασης, είναι πανανθρώπινα. Η πρώτη παράγραφος αφορά τις εγγυήσεις γενικού χαρακτήρα, η τήρηση των οποίων είναι υποχρεωτική για το σύνολο όλο σχεδόν των δικαστικών διαδικασιών, ενώ η δεύτερη και τρίτη παράγραφος εντοπίζονται ειδικότερα στους κατηγορούμενους για αδικήματα.

Ειδικότερα το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α. προστατεύει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, δηλαδή σε μία δίκη όπου έχουν τηρηθεί τα εχέγγυα τυπικής και ουσιαστικής νομιμότητας χάριν της ορθοκρισίας και οδηγεί σε αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης. Πρόκειται για δικαίωμα, δηλαδή για εξουσία που απονέμει το δίκαιο σ' ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο για να προβαίνει το ίδιο σε πράξη ή παράλειψη ή να απαιτεί πράξη ή παράλειψη από άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα και κυρίως από το κράτος. Δεν αρκείται δηλαδή στην αναφορά στους κανόνες ουσιαστικού δικαίου, αλλά καταλαμβάνει και την εφαρμογή των διατάξεων του δικονομικού δικαίου, που «στις σύγχρονες αντιλήψεις...δεν είναι τίποτε άλλο παρά εφαρμοσμένο συνταγματικό δίκαιο»[71].

Η ιδιαίτερη σημασία του εν λόγω άρθρου καταδεικνύεται στην πληθώρα των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α. που αφορούν στην παραβίαση του άρθρου 6[72].

Τις εγγυήσεις της παρ. 1 του άρθρου 6 πρέπει να απολαμβάνει κάθε διάδικος επί των αμφισβητήσεων περί των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως» και «επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως».[73] Το Δικαστήριο έχει κάνει διασταλτική ερμηνεία των αυτόνομων εννοιών «αστικής φύσεως» και «ποινικής φύσεως», θεωρεί δε ότι, αντιστοίχως, υπάγονται σ' αυτές τόσο οι διοικητικές υποθέσεις όσο και οι πειθαρχικές διαδικασίες.[74]

---

[71] Βλ. *Μπέη*, ο.π. (σημ. 10), 5.

[72] Βλ. σχετικά *Pettiti*, La Convention Européenne Des Droits De l' Homme, 1995, σελ. 240, όπου αναφέρεται ότι μεταξύ των ετών 1960 και 1993 από τις 400 περίπου αποφάσεις του Δικαστηρίου περισσότερες από 200 αφορούν την εφαρμογή του άρθρου 6.

[73] Βλ. *Ταγαρά*, ο.π., σελ. 116 επ, σύμφωνα με τον οποίο οι διατυπώσεις αυτές διευκολύνουν τη διασταλτική ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της σχολιαζόμενης διάταξης.

[74] Βλ. σχετικές αποφάσεις σε *Καστανά/Κτιστάκη*, Επισκόπηση Νομολογίας του έτους 1998 του ΕΔΔΑ, Δίκη 2000, 1123 επ.

Το Δικαστήριο με την πάγια νομολογία του[75] έχει δεχτεί, διευρύνοντας το πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού και κάνοντας αυτόνομη ερμηνεία[76], ότι ως αστικές, καταρχάς, νοούνται όλες οι δίκες που έχουν αντικείμενο ή επιπτώσεις επί αστικών γενικά δικαιωμάτων. Το άρθρο 6 δηλαδή δεν περιορίζεται στις αμφισβητήσεις ιδιωτικού δικαίου κατά την κλασική έννοια του όρου, και λίγο ενδιαφέρει η φύση του νόμου βάσει του οποίου η αμφισβήτηση θα επιλυθεί ή της αρμόδιας αρχής.[77] Ο όρος αμφισβήτηση δεν πρέπει να λαμβάνεται με έννοια πολύ τεχνική και στενή, αλλά να προσδιορίζεται με τρόπο ουσιαστικό. Επιπλέον, η αμφισβήτηση πρέπει να είναι πραγματική και σοβαρή και μπορεί να αναφέρεται στην ύπαρξη του δικαιώματος ή της υποχρέωσης, καθώς και στην έκταση ή στις λεπτομέρειες άσκησής του[78].

Το ερώτημα είναι, λοιπόν, μέχρι πού θα φτάσει η διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 ως προς τις αστικές υποθέσεις και πόσο σύμφωνη είναι μια τέτοια ερμηνεία με την πρόθεση των συντακτών της.[79] Διασταλτική ερμηνεία, πάντως, ακολουθείται και στις ποινικές υποθέσεις.[80]

2. Αναλυτική προσέγγιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη θεωρείται η συνισταμένη των διάφορων επιμέρους εγγυήσεων που ρητά θεσπίζει το άρθρο 6 (εκδίκαση της υπόθεσης σε εύλογο χρόνο, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, σε δημόσια συνεδρίαση κτλ) Πέραν όμως αυτών, η έννοια της δίκαιης δίκης έχει ευρύ περιεχόμενο, το οποίο καταλαμβάνει πληθώρα άλλων ζητημάτων που δεν καλύπτονται από τις υπόλοιπες εγγυήσεις. Η Επιτροπή και το Δικαστήριο δεν επιθυμούν την περιοριστική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ 1 και αποφεύγουν να απαριθμήσουν τα κριτήρια της δίκαιης δίκης[81]. Ενδέχεται, ακόμη, να θεωρήσουν μια

---

75 Βλ. κυρίως υπόθεση Konig της 28.6.1978, Serie A', no 27. Επίσης, υπόθεση, Le Compte και λοιποί, της 23.6.1981, Serie A', no 43, υπόθεση Benthem της 23.10.1985, Serie A', no 97, υπόθεση Van Marle και άλλοι της 26.6.1986, Serie A', no 101.

76 Βλ. *Van Dijk*, The interpretation of civil rights and obligations, in: Studies in Honour of G. Wiarda, 131.

77 Ο νόμος μπορεί να είναι εμπορικού, διοικητικού ή άλλου χαρακτήρα και η αρμόδια αρχή μπορεί να είναι διοικητικό όργανο, επιτροπή και όχι μόνο δικαστήριο. Η διασταλτική αυτή θεώρηση ανάγεται ήδη στην απόφαση Ringeisen της 16.7.1971, Serie A', no 13, διευρύνοντας έκτοτε ουσιωδώς τον κύκλο των υποθέσεων που υπόκεινται στις δικονομικές εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1.

78 Έτσι θεωρεί ως αστικές και τις ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων ή πειθαρχικών συμβουλίων δίκες, αρκεί το αντικείμενο ή οι συνέπειές τους να είναι περιουσιακές ή να επάγονται κυρώσεις επί αστικών δικαιωμάτων, όπως λ.χ. δίκες κοινωνικοασφαλιστικές. Επιπλέον, έχει κριθεί ότι στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 μπορεί πάντοτε να υπαχθούν οι αγωγές αστικής ευθύνης εναντίον του κράτους[78], ανεξάρτητα αν τα κρατικά όργανα είχαν ενεργήσει jure imperii ή jure gestionis (βλ. *Ταγαρά*, ο.π., 117 επ.). Επίσης, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η σχολιαζόμενη διάταξη καταλαμβάνει και τις διαφορές που ανακύπτουν από την εφαρμογή της λεγόμενης επαγγελματικής νομοθεσίας.

79 Βλ. για τα ζητήματα αυτά *Van Dijk/Van Hoof*, Theory and Practice of the European Convention of Human Rights, 1990 (2), 295 επ.

80 Για περισσότερα βλ. *Ταγαρά* ο.π., 119 επ.

81 Βλ. απόσπασμα της απόφασης Delcourt, παρατιθέμενο σε Jacobs White, The European Convention of Human Rights, 1996[2],123.

διαδικασία ως δίκαιη, έστω και αν τυπικά σε ορισμένα σημεία υπάρχουν παραβιάσεις, αρκεί αυτές οι παραβιάσεις να μην είναι ουσιαστικές, ως προς το προστατευτέο δικαίωμα της δίκαιης δίκης. Υποστηρίζεται, ότι ορολογικά η απόδοση του όρου δίκαιη δίκη είναι ανεπιτυχής[82].

Επειδή όμως το δικαίωμα αυτό είναι και αναφαίρετο, θα ήταν αδύναμη η προστασία του «θιγόμενου» προσώπου, αν το Δικαστήριο, με την προσπάθεια την οποία καταβάλλει τόσα χρόνια, δεν κατόρθωνε να ερμηνεύσει, συχνά με τόλμη, την αρχή της δίκαιης δίκης.

α) Το δικαίωμα εκδίκασης της υπόθεσης από νομίμως λειτουργών, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο

Αν και η ελληνική έννομη τάξη κατοχυρώνει τη δικαστική αμεροληψία και μάλιστα σε συνταγματικό επίπεδο[83], δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που έλληνες πολίτες, θεωρώντας ότι αδικήθηκαν από τη μεροληπτική συμπεριφορά των δικαστών σε βάρος τους, επικαλούνται ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α το άρθρο 6 της Σύμβασης, έχοντας τη δυνατότητα για τελευταία φορά να προβάλλουν τους ισχυρισμούς τους σε διεθνές πια επίπεδο.

Σημαντικότατη εγγύηση, λοιπόν, για τη διασφάλιση της χρηστής δίκης αποτελεί η ανεξαρτησία και αμεροληψία του δικαστηρίου, το οποίο πρέπει να έχει καθιδρυθεί και να λειτουργεί σύμφωνα με τον εθνικό νόμο.[84] Η ανεξαρτησία[85] και η αμεροληψία[86] του δικαστηρίου δεν έχουν ταυτόσημο περιεχόμενο, στο πλαίσιο όμως του άρθρου 6 συγκλίνουν ουσιωδώς, αποσκοπώντας στη διαμόρφωση δικαστικής κρίσης ανεπηρέαστης είτε από ιεραρχικές ή άλλες σχέσεις με λοιπά όργανα και φορείς κρατικής εξουσίας (ανεξαρτησία) είτε από προκατάληψη έναντι συγκεκριμένου διαδίκου. Σε ότι, αφορά την αμεροληψία, που η έλλειψή της στην πράξη αποτελεί συνήθης επίκληση από πλευράς των θιγομένων, το Δικαστήριο διατυπώνει δύο κριτήρια προκειμένου να έχουμε εκδίκαση από αμερόληπτο δικαστήριο:α) υποκειμενικό κριτήριο[87] και β) αντικειμενικό κριτήριο[88].

---

82 *Πανταζόπουλος*, ο.π., 130.

83 Βλ. Σύνταγμα άρθρα 87 παρ.1 και 2, καθώς και 89 παρ. 1 και 4.

84 Η απαίτηση του δικαστηρίου «νομίμως λειτουργούντος» αναφέρεται μάλλον στην ίδρυση παρά στη λειτουργία καθεαυτή του δικαστηρίου. Η ύπαρξη νόμου δεν απαιτείται μάλιστα μόνο για την εν στενή εννοία ίδρυση του δικαστηρίου, αλλά και για τη ρύθμιση των βασικών ζητημάτων λειτουργίας του. Στην απόφαση Rolf Gustafson κατά Σουηδίας της 1.7.1997 (Recueil 1997- IV, σελ. 1149), το Δικαστήριο υπενθυμίζει τις βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να θεωρείται ένα όργανο δικαστήριο.

85 Απόφαση Campell κλπ κατά Ην. Βασιλείου, της 28.6.1984, Σειρά Α', 80.

86 Απόφαση Piersack κατά Βελγίου, της 1.10.1982, Σειρά Α', 53.

87 Αυτό συνίσταται στο να μην υπήρξε ο συγκεκριμένος δικαστής μεροληπτικός. Εξετάζοντάς το τα όργανα της Συμβάσεως προσπαθούν να διαπιστώσουν την προσωπική πεποίθηση του συγκεκριμένου δικαστή για τη συγκεκριμένη υπόθεση (υποκειμενική εξέταση για την εξακρίβωση της αμεροληψίας του δικαστηρίου). Βλ. απόφαση Padovani κατά Ιταλίας, της 26.2.1993, Σειρά Α', 257-Β, Diennet κατά Γαλλίας, της 26.9.1995, Σειρά Α', 325-Α.

Τα ως άνω κριτήρια καθορίστηκαν και στην υπόθεση De Cubber (1984)[89] όπου κρίθηκε ότι ο δικαστής που είχε ασκήσει έργα ανακριτή στην ίδια υπόθεση, δεν μπορούσε να μετάσχει σε δικαστήριο που δικάζει την υπόθεση, ακόμη και σε πρώτο βαθμό. Άρα με τη συμμετοχή του στο κακουργιοδικείο παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 1.

Στην υπόθεση De Haan (1997)[90] διαπιστώθηκε ότι η αρχή της αμεροληψίας του δικαστηρίου παραβιάζεται όταν ένας δικαστής προήδρευσε δικαστηρίου που κλήθηκε να εξετάσει ένδικο βοήθημα κατά απόφασης για την οποία ήταν ο ίδιος υπεύθυνος. Σε μία τέτοια περίπτωση, είναι αντικειμενικά δικαιολογημένος ο φόβος του ενδιαφερόμενου ότι η υπόθεσή του δε θα κριθεί με όλα τα εχέγγυα αμεροληψίας που επιβάλλεται να προσφέρει ένα δικαστήριο.

Στην υπόθεση Academy Trading Ltd κατά Ελλάδας (2000)[91] οι προσφεύγουσες ναυτιλιακές εταιρίες υποστήριξαν ότι η υπόθεσή τους δεν εκδικάστηκε από αμερόληπτο δικαστήριο (τον Άρειο Πάγο συγκεκριμένα), διότι άλλαξε ο εισηγητής δικαστής κατά την τελευταία συζήτηση. Το Ε.Δ.Δ.Α, έκρινε ότι η μεταβολή του εισηγητή δικαστή κατά την τελευταία συζήτηση δε συνεπάγεται κάποια συγκεκριμένη παρατυπία ούτε έρχεται σε αντίθεση με τη συνήθη πρακτική που ακολουθεί ο Άρειος Πάγος. Επομένως, δεν υφίσταται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

Τα όργανα του Στρασβούργου φαίνονται, πάντως, πολύ επιφυλακτικά ως προς τις καταγγελίες υποκειμενικής μεροληψίας, σε βαθμό που μπορεί να λεχθεί ότι δέχονται κατ' ουσία τεκμήριο υποκειμενικής αμεροληψίας για τους δικαστές, δύσκολα ανατρέψιμο.

Τα κριτήρια που η νομολογία του δικαστηρίου (υποσημείωση) θέτει για τη συγκρότηση της έννοιας του «ανεξάρτητου» δικαστηρίου είναι:

α) ο τρόπος που ορίζονται τα μέλη του
β) η ύπαρξη εγγυήσεων προστασίας κατά εξωτερικών επιρροών
γ) η διάρκεια της θητείας του
δ) το εάν το δικαστήριο εμφανίζεται ως ανεξάρτητο ή όχι

---

88 Αυτό συνίσταται στο ότι η σύνθεση και η όλη οργάνωση του δικαστηρίου δεν πρέπει να αναδεικνύει το δικαιολογημένο της υποψίας του διαδίκου ως προς το αμερόληπτο των δικαστών που δίκασαν την υπόθεσή του. Εξετάζεται δηλαδή εάν το δικαστήριο παρείχε επαρκείς εγγυήσεις που να εξασφαλίζουν αμεροληψία (αντικειμενική εξέταση). Βλ. και αποφάσεις Sramek κατά Αυστρίας, της 22.10.1984, Σειρά Α, 84, Petur Thor Sigurosson κατά Ισλανδίας, της 10.4.2004, Reports of Judgments & Decisions 2003-IV.

89 De Cubber κατά Βελγίου, της 26.10.1984, Serries A: Judgments & Decisions v 86.

90 De Haan κατά Ολλανδίας, 26.8.1997, Recueil 1997- IV, σελ. 1379.

91 Academy Trading Ltd κατά Ελλάδας, της 4.4.2000.

β) Το δικαίωμα στην ταχεία δίκη

Η εκδίκαση της υπόθεσης μέσα σ' ένα εύλογο χρονικό διάστημα αποτελεί σημαντικότατο στοιχείο «χρηστής δίκης», που όταν ελλείπει υπάρχει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. Όταν καθυστερεί αδικαιολόγητα η απονομή της δικαιοσύνης από τη μία προσβάλλεται αντικειμενικά η λειτουργία του δικαιοδοτικού μηχανισμού και από την άλλη, υποκειμενικά, το θύμα της παραβίασης αισθάνεται ότι αδυνατεί να διεκδικήσει τα δικαιώματά του και να δικαιωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η λειτουργία της σχετικής διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 εκλαμβάνεται συνήθως υπό το υποκειμενικό πρίσμα του προσώπου που είναι αναμεμειγμένο στη δικαστική διαφορά, χωρίς να υποτιμάται και η αντικειμενική πτυχή της χρηστής δίκης.

Η έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης επιβάλλεται σε κάθε είδους δικών (αστικές, εμπορικές, ποινικές), καθώς και σε υποθέσεις ενώπιον άλλων δικαστηρίων, δηλ. όχι μόνο πολιτικών και ποινικών, αλλά και διοικητικών, πειθαρχικών κ.λπ., εφόσον αυτές έχουν ως αντικείμενο αστικά ή ποινικά δικαιώματα ή έχουν επιπτώσεις αστικής ή ποινικής φύσεως.

Προκειμένου το Δικαστήριο να αποφασίσει περί της παρόδου ή μη του «ευλόγου χρόνου», πρέπει πρώτα να εντοπίσει τα σημεία έναρξης και λήξης της εκδίκασης μίας υπόθεσης και στη συνέχεια να κρίνει αν το μεταξύ των σημείων αυτών διάστημα είναι «λογικό» κατά την έννοια του άρθρου 6. Σε ό,τι αφορά το πρώτο ζήτημα, σημειωτέο ότι τόσο η έναρξη όσο και η λήξη της προθεσμίας δε συμπίπτει αναγκαστικά με την τυπική έναρξη και λήξη της δίκης. Η ελαστικότητα αυτή που επιδεικνύεται ως προς τα σημεία έναρξης και λήξης τη δίκης είναι ιδιαίτερα εμφανής στις ποινικές υποθέσεις[92].

Όσον αφορά την εκτίμηση του κατά πόσο μία διαδικασία είχε εύλογη διάρκεια ή όχι, το Δικαστήριο έχει εκθέσει τα κριτήρια που χρησιμοποιεί[93]. Ποσοτικά κριτήρια, ασφαλώς, δεν είναι εύκολο να διατυπωθούν[94]. Ειδικότερα, η εφαρμογή του άρθρου αυτού στηρίζεται σε κριτήρια ουσίας, που είναι, κυρίως, τα εξής τέσσερα:

α) φύση της υπόθεσης. Εύλογα, αν μία υπόθεση εκ φύσεως είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη, είτε από πλευράς πραγματικών περιστατικών είτε από πλευράς νομικών δεδομένων, το Δικαστήριο είναι πιο ανεκτικό ως προς τη διάρκεια της εκδίκασής της.

β) συμπεριφορά του προσφεύγοντος. Διάδικος που επέδειξε μη επιμελή συμπεριφορά και με παρελκυστικές τακτικές προκάλεσε ο ίδιος την -πέραν του λογικού χρόνου- καθυστέρηση της δίκης, δε δύναται να τύχει της προστασίας της Σύμβασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο παγίως διατυπώνει την άποψη ότι η χρησιμοποίηση όλων

---

92 Για περισσότερα βλ. και *Ταγαρά* ο.π., 129-130.

93 Τα κριτήρια αυτά διατύπωσε και στη σχετικά πρόσφατη απόφασή της 4.4.2000, Academy Trading κλπ κατά Ελλάδος, Τμήμα Α, NoB 2001, 1749.

94 Οι καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου για παραβίαση της περί λογικής προθεσμίας διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 αφορούν υποθέσεις που η διάρκειά τους κυμαίνεται από 3 ½ μέχρι και περισσότερο από 18 χρόνια, αλλά σημειωτέο ότι κάθε υπόθεση έχει και την ιδιαιτερότητά της και τα όρια αυτά είναι σχετικά και όχι απόλυτα.

των ένδικων μέσων[95] που χορηγεί το εσωτερικό δίκαιο στον προσφεύγοντα δεν είναι δυνατό να αποτελέσει επιβαρυντικό στοιχείο στην υπόψη συμπεριφορά[96].

γ) συμπεριφορά των αρχών. Ουσιαστικό κριτήριο στο οποίο στηρίζεται η κρίση περί της «λογικής προθεσμίας» αποτελεί η συμπεριφορά των αρχών, δικαστικών, νομοθετικών ή διοικητικών. Οι κρατικές υπηρεσίες οφείλουν να μην επηρεάζουν με ενέργειες ή παραλείψεις τους την ταχεία λειτουργία της δικαιοσύνης, καθώς και να συνεργάζονται μεταξύ τους με τον απαιτούμενο συντονισμό.

Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου[97] το «εύλογο της προθεσμίας» κρίνεται λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, το βαθμό περιπλοκότητας της διαφοράς και τη συμπεριφορά όλων των εσωτερικών δικαστηρίων που επιλήφθηκαν της υπόθεσης. Η υπόθεση Guincho (1984)[98] αφορά τη διάρκεια εκδίκασης αστικής διαφοράς στην Πορτογαλία, με αφετηρία ένα τροχαίο ατύχημα, η πρώτη φάση της οποίας διήρκεσε περίπου 4 χρόνια. Το Ε.Δ.Δ.Α. τονίζοντας τη σημασία που έχει η αρχή της εύλογης προθεσμίας για τη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης και χωρίς να παραβλέψει τις προσπάθειες των πορτογαλικών αρχών για τη βελτίωση των συνθηκών απονομής της δικαιοσύνης, περιόρισε την αντιμετώπιση του ζητήματος στη συγκεκριμένη υπόθεση και αποφάνθηκε ομόφωνα ότι οι εξαιρετικές περιστάσεις που αντιμετώπιζε η Πορτογαλία δε μπορούσαν να στερήσουν το δικαίωμα του Guincho για ταχεία απονομή της δικαιοσύνης και επομένως υπήρχε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.

Στην υπόθεση Capuano (1987)[99] παρόλο που το Δικαστήριο θεώρησε ως ένα σημείο υπεύθυνη την προσφεύγουσα, διότι δεν έλαβε τα κατάλληλα μέτρα για τη μη καθυστέρηση της διαδικασίας, εξετάζοντας τη συμπεριφορά των πρωτοβάθμιων εσωτερικών δικαστηρίων, προέκυψε ότι η εκδίκαση της υπόθεσης από αυτά διήρκεσε 6 χρόνια και 8 μήνες, διάστημα που δεν μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογικό για την εκδίκαση τέτοιου είδους υποθέσεων. Άλλωστε, η έφεση του πωλητή είχε ασκηθεί πριν από 4 χρόνια και δεν είχε εκδοθεί, μέχρι τη στιγμή που επιλήφθηκε το Ε.Δ.Δ.Α, απόφαση. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο δέχθηκε την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.

---

95 Υπόθεση Eckle (1982), Serie A', no 51, 36.

96 Στην υπόθεση Lechner και Hess (1987) το Ε.Δ.Δ.Α, σε ό, τι αφορά τη συμπεριφορά των προσφευγόντων επανέλαβε για μία ακόμη φορά ότι η χρησιμοποίηση από τους ενδιαφερομένους όλων των ένδικων μέσων που τους χορηγεί το εσωτερικό δίκαιο δεν μπορεί να αποτελέσει επιβαρυντικό στοιχείο στην υπόψη συμπεριφορά. Όσον αφορά τη συμπεριφορά των αυστριακών δικαστηρίων, η έκδοση απόφασης μετά από 8 χρόνια και 3 μήνες δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί «εύλογη», ούτε δικαιολογείται από τις επανειλημμένες αλλαγές των δικαστών. Το κράτος οφείλει να λαμβάνει όλα τα δυνατά μέτρα, προκείμενου να αποφεύγονται τέτοιου είδους καθυστερήσεις και είναι αρμόδιο και υπεύθυνο για της σωστή οργάνωση της δικαιοσύνης. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο δέχθηκε την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., όσον αφορά την υπέρβαση της «ευλόγου» προθεσμίας.

97 Βλ. υπόθεση Zimmermann και Steiner (1983), Serie A' no 66, 11, παρ. 24.

98 Guincho κατά Πορτογαλίας, της 10.7.1984, Serie A' no 81, 14, παρ. 32.

99 Capuano κατά Ιταλίας, της 25.6.1987, Σειρά Α 119.

Στην υπόθεση Podbielski (1998)[100] το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η καθυστέρηση στην εκδίκαση της υπόθεσης[101] οφειλόταν σε μεγάλο ποσοστό στις νομοθετικές αλλαγές που συνόδευσαν τη μετάβαση του εγκαλούμενου κράτους στην οικονομία της αγοράς. Παρόλ' αυτά, υπενθύμισε την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα σε ταχεία διεξαγωγή της δίκης επιβάλλει στα κράτη μέρη μια υποχρέωση αποτελέσματος, και όχι απλώς συμπεριφοράς, η οποία συνίσταται στην οργάνωση του δικαστικού τους συστήματος κατά τρόπο ώστε να πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 6.

Πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι η απαγόρευση υπέρβασης του εύλογου χρόνου καλύπτει και διαδικασίες που ακολουθούν την έκδοση της απόφασης από το δικαστήριο. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η εκτέλεση δικαστικής απόφασης, ανεξαρτήτως δικαιοδοσίας και νομικής φύσεως του εκτελεστού τίτλου, η οποία θεωρείται αναπόσπαστο στοιχείο της δίκης κατά το άρθρο 6.[102]

Τέλος, στην ελληνικού ενδιαφέροντος απόφαση της 28.3.2000, Πρωτόπαπα και Μαραγκού κ. Ελλάδας (αριθ. προσφ. 38971/98), το Ε.Δ.Δ.Α έκρινε ότι επίκληση δικαστικού φόρτου δεν δικαιολογεί υπέρβαση εύλογης διάρκειας. Τα κράτη οφείλουν να οργανώνουν την απονομή της δικαιοσύνης έτσι ώστε η τελεσίδικη απόφαση να εκδίδεται εντός του εύλογου χρόνου.

Ενώ παραδοσιακά οι περισσότερες υποθέσεις με το ως άνω αντικείμενο ήταν ιταλικές, τα τελευταία χρόνια (ειδικά από το 1997 και μετά) η Ελλάδα απασχολεί έντονα το Ε.Δ.Δ.Α. με τη συγκεκριμένη παραβίαση.

δ) σημασία της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα: Η υποκειμενικότητα του κριτηρίου αυτού του δίνει ιδιαίτερη αξία, καθώς ορισμένες υποθέσεις εκ της φύσεώς τους δεν πρέπει να «σύρονται» επ' αόριστον στις αίθουσες των δικαστηρίων και επιβάλλεται η εκδίκασή τους σε διάστημα συντομότερο του κανονικού. Αυτό συμβαίνει λ.χ. σε υποθέσεις σχέσεων γονέων-τέκνου, λόγω της ιδιαιτερότητας των ζητημάτων που τίθενται και των προστατευτέων ουσιαστικών δικαιωμάτων[103].

Το Δικαστήριο στην υπόθεση της 8.7.1987, Η. κατά Ην. Βασιλείου[104] δέχτηκε ότι η περίοδος των 2 ½ ετών περίπου δεν μπορεί να θεωρηθεί εύλογη για την εκδίκαση τόσο ευαίσθητων υποθέσεων. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η καθυστέρηση έχει ως αποτέλεσμα την de facto κρίση της υπόθεσης που υποβάλλεται ενώπιον του δικαστηρίου προτού το ίδιο να έχει εκδικάσει την υπόθεση. Η διαπίστωση ότι η προσφεύγουσα έθετε σε κίνδυνο τις

---

100 Podbelski κατά Πολωνίας, της 30.10.1998, Reports 1998- VIII.

101 Αξίζει εδώ να σημειωθεί η απόφαση Proszak κατά Πολωνίας της 16.12.1997, Recueil 1997-VIII, σελ. 2765, στην οποία το Δικαστήριο, κάτι που δεν είναι και τόσο συχνό, θεώρησε την προσφεύγουσα ως την κύρια υπεύθυνη για την επιμήκυνση του χρόνου της δίκης (απουσία κατά τη δικάσιμο, υποβολή τριών αβάσιμων αιτήσεων εξαίρεσης του εισηγητή δικαστή, έλλειψη συνεννόησης με το δικηγόρο της κλπ).

102 Υπόθεση Estima Jorge κατά Πορτογαλίας, 21/4/1998, Reports 1998- II.

103 W. κατά Ην. Βασιλείου της 8ης Ιουλίου 1987, Serie A, no 121, παρ. 65.

104 Η. κατά Ην. Βασιλείου, της 8.7.1987, Serrie A 120.

μελλοντικές της σχέσεις με το παιδί της αλλά και η «ιδιαίτερη» ποιότητα του αμετάκλητου των αποφάσεων ήταν και ο σημαντικότερος παράγοντας που οδήγησε το Ε.Δ.Δ.Α. στην υιοθέτηση της παραπάνω απόφασής του.

γ) Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης

Στο πρώτο εδάφιο του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. διακηρύσσεται η αρχή της δημοσιότητας όσον αφορά την εκδίκαση της υπόθεσης, ενώ στο δεύτερο εδάφιο ρητά ορίζεται ότι «η απόφαση δέον να εκδοθεί δημοσία». Η εν λόγω αρχή στη διάταξη της Σύμβασης εμφανίζεται υποχρεωτικά σε δύο διαφορετικά στάδια της διαδικασίας από την έναρξη μέχρι τη λήξη της δίκης με ένα σαφή διαχωρισμό: εφαρμόζεται με απόλυτο τρόπο *στην έκδοση της απόφασης, ενώ ως προς τη δίκη υπόκειται στις εξαιρέσεις που εισάγει το* δεύτερο εδάφιο του άρθρου 6 παρ. 1.

Η αρχή της δημοσιότητας, προϊόν της αρχής του κράτους δικαίου, αποτελεί μέσο και εγγύηση για τη δημόσια κριτική των δικαστικών αποφάσεων, καθώς και ελεγκτική θεσμική εγγύηση διαφάνειας[105]. Με την ως άνω αρχή από τη μία προστατεύεται ο διάδικος και από την άλλη η δίκαιη δίκη παύει να φαίνεται ως απλή θεωρητική προσέγγιση, αλλά πρακτικά ενισχύεται στην εικόνα του πολίτη η έννοια της αμερόληπτης απονομής της δικαιοσύνης.

Για τους ανωτέρω λόγους η δημοσιότητα καθίσταται αναγκαία, αν όχι σε κάθε φάση και πράξη της διαδικασίας, αρκεί, όμως, να χαρακτηρίζει την εκδίκαση της υπόθεσης θεωρούμενη συνολικώς και σε όλους τους βαθμούς δικαιοδοσίας. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αρχή της δημοσιότητας, βάσει και του ορισμού του «δικαστηρίου» κατά το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. επεκτείνεται και στις διάφορες διοικητικές επιτροπές που επιλύουν διαφορές, ασκούν δηλαδή δικαστικά καθήκοντα. Σε ό, τι αφορά τη δημοσιότητα των αποφάσεων το Δικαστήριο κρίνει και αξιολογεί την κάθε περίπτωση χωριστά, εξετάζοντας τις ιδιαιτερότητες της υπό κρίση διαδικασίας και πάντα με βάση το σκοπό του άρθρου 6 παρ. 1. Και αυτό έχει ιδιαίτερη αξία, αν αναλογιστεί κανείς την διαφορετικότητα των συστημάτων δημοσίευσης που προβλέπουν τα διάφορα δικονομικά συστήματα.

Επιπλέον, γίνεται συχνά σύνδεση του δικαιώματος για δημόσια ακρόαση με το δικαίωμα για προφορική ακρόαση, ακόμα και στην ελληνική επιστήμη του δικονομικού δικαίου. Η ερμηνεία αυτή δημιουργεί εύλογα ερωτηματικά. Δεν πρέπει, ασφαλώς, να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι σκοποί της δημοσιότητας δεν τηρούνται χωρίς την προφορικότητα, η οποία αναμφίβολα συμβάλλει στην αμεσότητα της διαδικασίας και προσφέρει ουσιαστική βοήθεια στους δικαστές όσον αφορά την εκτίμηση της

---

[105] *Μπέης*, Η δικαστική ανεξαρτησία στην ελληνική έννομη τάξη, σε: «Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης», 1998.

προσωπικότητας των μαρτύρων. Όμως, η αρχή αυτή κάμπτεται σε αρκετά σημεία[106]. Πάντως, στις περιπτώσεις που η φύση της δίκης είναι τέτοια ώστε να απαιτείται αμεσότητα, εκεί απαιτείται και η προφορικότητα της διαδικασίας.

Τέλος, όσον αφορά τις προβλεπόμενες από το άρθρο 6 παρ. 1 εξαιρέσεις από την αρχή της δημοσιότητας, αυτές προβλέπονται για τρεις κατηγορίες λόγων, «προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία», όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων ή «όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότης θα ηδύνατο να παραβλάψει τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». Το Δικαστήριο διαθέτει ευρεία περιθώρια εκτίμησης ως προς τη συνδρομή των προϋποθέσεων των λόγων αυτών.

Στην υπόθεση Le Comte (1981)[107] το Δικαστήριο δέχθηκε καταρχάς ότι οι πειθαρχικές διαδικασίες που είχαν καταλήξει στην απαγγελία ποινών αναστολής του ιατρικού επαγγέλματος, αποτελούσαν «αμφισβητήσεις σχετικές με αστικά δικαιώματα», κατά την *έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και συνεπώς έπρεπε να εκδικαστούν σύμφωνα με τους* όρους που προβλέπει η διάταξη. Δέχτηκε, επιπλέον, πως η διαδικασία ενώπιον του δευτεροβάθμιου συμβουλίου κρίσης δεν ήταν δημόσια και διαπίστωσε παράβαση του ως άνω άρθρου. Το γεγονός ότι υπήρξε στη συνέχεια και κάποια προβλεπόμενη διαδικασία ενώπιον του βελγικού Ακυρωτικού (με δημόσια διαδικασία και δημοσίευση της απόφασης) δεν καλύπτει τις πιο πάνω ελλείψεις της πειθαρχικής διαδικασίας, αφού το Ακυρωτικό δεν έκρινε την ουσία της υπόθεσης.

Στην υπόθεση Sutter (1984)[108] Το Ε.Δ.Δ.Α. διαπίστωσε ότι το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α τυγχάνει εφαρμογής στην υπόθεση, αλλά λόγω του ότι οι λεπτομέρειες εφαρμογής αυτής της διατάξεως εξαρτώνται από τις ιδιαιτερότητες της κάθε δίκης, έκρινε ότι θα έπρεπε να κρίνει συνολικά τη δίκη προκειμένου να αποφανθεί αν η διαδικασία ενώπιον του ανωτάτου στρατοδικείου όφειλε να ικανοποιεί-όπως και στο κατώτερο στρατοδικείο-τις δικονομικές εγγυήσεις του άρθρου 6. Ως προς την απουσία δημοσίας συνεδριάσεως το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ομόφωνα ότι δεν είχε παραβιασθεί το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. Το Δικαστήριο φάνηκε να ανέχεται την έλλειψη δημοσιότητας κατά την εκδίκαση των υποθέσεων των προσφευγόντων στα ακυρωτικά δικαστήρια των χωρών τους, προφανώς λόγω του ότι η απαίτηση αυτή είχε πλήρως ικανοποιηθεί ενώπιον των δικαστηρίων της ουσίας[109].

Αξίζει να σημειωθεί ότι η δημόσια απαγγελία μιας δικαστικής απόφασης διαφέρει από κράτος σε κράτος και ότι η ανάγνωση της απόφασης δεν είναι ο μόνος τρόπος τήρησης της αρχής της δημοσιότητας. Το Ε.Δ.Δ.Α., παραμερίζοντας τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1, εκτιμά πλέον τη δημοσιότητα, βάσει της ποικιλίας των ιδιαίτερων

---

[106] Χαρακτηριστικές είναι οι αποφάσεις Axen και Sutter της 8.12.1983 και 22.2.1984 όπου η δημοσιότητα αντιπαραβάλλεται ευθέως με τη γραπτή διαδικασία.

[107] Le Comte κατά Βελγίου, της 23.6.1981, Σειρά Α', 43.

[108] Sutter κατά Ελβετίας, της 22.2.1984, Σειρά Α', 74.

[109] Βλ. απόφαση Axen κατά Γερμανίας, της 8.12.83. Σειρά Α', 72.

εθνικών συστημάτων και την αξιολογεί σφαιρικά, δεχόμενο κάλυψη της ελλείψεως εκ της μεταγενέστερης δημοσιότητας.

Στην υπόθεση Stallinger και Kuso (1997)[110] η αυστριακή κυβέρνηση θεωρούσε ότι είχε απαλλαγεί από την υποχρέωση δημοσιότητας βάσει επιφυλάξεως με την οποία συνόδευσε την κύρωση της Σύμβασης. Το Δικαστήριο, όμως, έκρινε ότι η αυστριακή επιφύλαξη δεν κάλυπτε την υπό κρίση περίπτωση και εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα της αρχής της δημοσιότητας, διαπιστώνοντας, τελικά, την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., όσον αφορά τη μη τήρηση της αρχής της δημοσιότητας.[111]

Αξίζει να σημειωθεί (κάτι που ισχύει και για άλλα νομικά ελαττώματα στο πεδίο του άρθρου 6, όπως π.χ. για την παραβίαση της αρχής της αμεροληψίας ενός δικαστηρίου) ότι η μη δημοσιότητα των συνεδριάσεων ενός οργάνου μπορεί να θεραπευθεί εάν η εσωτερική έννομη τάξη προβλέπει τη δυνατότητα ελέγχου της απόφασης του οργάνου αυτού από δικαστικό όργανο το οποίο διαθέτει πλήρη δικαιοδοσία, μπορεί δηλαδή να εξετάσει τόσο τα νομικά όσο και τα πραγματικά ζητήματα, και πληροί της προϋποθέσεις του άρθρου 6.[112]

Για την Ελλάδα δεν υπάρχει ιδιαίτερο πρόβλημα, διότι οι αποφάσεις δημοσιεύονται, και μάλιστα σε δημόσια συνεδρίαση, και είναι προσβάσιμες.

3. Άλλες παράμετροι της αρχής της δίκαιης δίκης

Παρόλο που ορισμένες παράμετροι δεν προβλέπονται ρητά στο άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α., συνάγονται εντούτοις ερμηνευτικά ως εκφάνσεις του δικαιώματος για δίκαιη δίκη. Θα ήταν πράγματι σχήμα οξύμωρο[113] να προβλέπονται μεν στη Σύμβαση η ισότητα, η δημοσιότητα και η ταχύτητα της διαδικασίας, αλλά όχι, για παράδειγμα, αυτή καθεαυτή η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, στο πλαίσιο και μέσω της οποίας είναι εφικτή η απόλαυση των πιο πάνω διαδικαστικών εγγυήσεων.

α) Το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο

αα) Νομική αδυναμία πρόσβασης

Αδιαμφισβήτητη πτυχή του δικαιώματος χρηστής δίκης, η οποία ναι μεν δεν αποτυπώνεται ρητά στο κείμενο του άρθρου 6, σήμερα όμως θεωρείται δεδομένη, αποτελεί

---

110 Stallinger και Kuso κατά Αυστρίας, 23.4.1997, Recueil 1997-II, 666.

111 Βλ και υπόθεση Pauger κατά Αυστρίας, της 28.5.1997, Recueil 1997-III, 881, που αφορούσε το ζήτημα των συνεδριάσεων του αυστριακού συνταγματικού δικαστηρίου. Το Δικαστήριο υπενθύμισε τη σημασία της αρχής αυτής, αλλά και τη δυνατότητα παραίτησης, ρητής ή σιωπηρής, που επιτρέπει η Ε.Σ.Δ.Α., αν αυτή είναι αναμφισβήτητη και δεν αντίκειται σε κανένα σημαντικό δημόσιο συμφέρον.

112 Υπόθεση Helle κατά Φινλανδίας, 19.12.1997, Recueil 1997-VIII, 2911.

113 Βλ. *Ζημιανίτη*, Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το ακυρωτικό δικαστήριο επ' αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του ΕΣΔΑ., ΕΕΕυρΔ 2002, 893.

το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο, που πρώτη φορά αναγνωρίστηκε με την απόφαση Golder της 21.2.1975[114] και έκτοτε επιβεβαιώνεται επανειλημμένως[115]. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται στα πλαίσια μιας διασταλτικής ερμηνείας της παραπάνω διάταξης από τη νομολογία της Επιτροπής και του Δικαστηρίου, παρόλο που η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 1 καθιερώνει δικαίωμα δικαιοκρατούμενης δίκης και όχι δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο. Η νομολογία αυτή χρειάστηκε χρόνια και επίπονη προσπάθεια για να διασπάσει την αντίσταση των κυβερνήσεων των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, προκειμένου να αναγνωριστεί ότι το δικαίωμα πάνω στις εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ. 1, ισχύει, όχι μόνο για τις περιπτώσεις που η εθνική νομοθεσία ορίζει αρμόδιο δικαστήριο, αλλά και για τις περιπτώσεις που σιωπά ή ακόμα και απαγορεύει την προσφυγή στα δικαστήρια. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αποδείχτηκε ιδιαίτερα σημαντικό και η επίκλησή του στην πράξη είναι συχνότατη, μολονότι δεν κατοχυρώνεται ρητά στο κείμενο του άρθρου 6.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα σε ελεύθερη πρόσβαση σε δικαστήριο κατοχυρώνεται και με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/86[116]. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης διάταξης, επισημαίνεται, ότι το δικαίωμα αυτό μπορεί να ρυθμίζεται με τυπικό νόμο ως προς τον τρόπο και τα μέσα άσκησής του. Κανένας περιορισμός που να θίγει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας δεν επιτρέπεται. Οι δύο ρυθμίσεις (6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. – 20 παρ. 1 Σ) συγκροτούν ενιαία έννομη τάξη, έχουν αυξημένη τυπική ισχύ και καθιερώνουν αμφότερες δύο θεμελιακά δικονομικά δικαιώματα, αφενός της δίκαιης δίκης, αφετέρου του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαιοδοτικό μηχανισμό, αν και η ελληνική συνταγματική διάταξη είναι ευρύτερη, αφού κατοχυρώνει περαιτέρω δικαίωμα ακροάσεως και παροχής έννομης προστασίας[117].

Το Δικαστήριο από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του μέχρι και σήμερα ασχολείται σε μεγάλο βαθμό με παραβιάσεις που αφορούν το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο.

Στην υπόθεση Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδας (1997)[118] κρίθηκε ότι η απόρριψη από τα ελληνικά δικαστήρια της αγωγής της προσφεύγουσας, επειδή δεν είχε ικανότητα δικαστικής παράστασης διότι δεν είχε τηρήσει τη διαδικασία για την απόκτηση νομικής προσωπικότητας, ενέχει παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. σε συνδυασμό με 14 Ε.Σ.Δ.Α. (ελεύθερη πρόσβαση σε δικαστήριο-συγκεκριμένα αφορά στη νομική αδυναμία πρόσβασης-σε συνδυασμό με διακριτική μεταχείριση).

---

[114] Golder κατά Αγγλίας. της 21.2.1975, Σειρά Α, 18.

[115] Silver κατά Ην. Βασιλείου, της 25.3.1983, Σειρά Α', 61, Zander κατά Σουηδίας, της 25.11.1993, Σειρά Α', 279-Β, Fischer κατά Αυστρίας, της 26.4.1995, Σειρά Α', 312 κ.α.

[116] «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, όπως ο νόμος ορίζει».

[117] Περισσότερα για τη σχέση μεταξύ του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. και 20 Σ, βλ. *Πανταζόπουλο*, ο.π., 40. Επιπλέον, *Μπέης*, ο.π., 126 επ.

[118] Καθολική Εκκλησία Χανίων κ. Ελλάδας, της 16.12.1997, Reports 1997- V III.

Στην υπόθεση Tinnelly and Sons LTD και λοιποί (1998)[119] το Δικαστήριο έκρινε ότι παρεβιάσθη το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη στην περίπτωση της προσφεύγουσας εταιρίας, στην οποία η αρμόδια Αρχή της βόρειας Ιρλανδίας δεν χορήγησε το απαιτούμενο πιστοποιητικό για να μπορέσει να λάβει μέρος σε διαγωνισμό ανάληψης δημόσιου έργου, δεδομένου ότι εκ της αρνήσεως χορηγήσεως του πιστοποιητικού, προέκυπτε εις βάρος της, κατά τρόπο αμάχητο ενώπιον της δικαιοσύνης, τεκμήριο μη εμπιστοσύνης εκ λόγων κρατικής ασφαλείας.

Στην υπόθεση Devlin (2001)[120] ο προσφεύγων, αφού επέτυχε σε διαγωνισμό για την πρόσληψη υπαλλήλων σε δημόσια υπηρεσία της Βόρειας Ιρλανδίας, πληροφορήθηκε κατόπιν ότι δεν πρόκειται να διοριστεί. Κατά την έφεση που ασκεί ενώπιον των εργατικών δικαστηρίων, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι ο διορισμός του δεν πραγματοποιήθηκε επειδή ήταν καθολικός κατά το θρήσκευμα. Το δημόσιο αντέταξε ότι οι διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας δεν είναι εφαρμοστέες εν προκειμένω, διότι συντρέχει λόγος προστασίας δημοσίου συμφέροντος. Το Ε.Δ.Δ.Α, έκρινε ότι πρόκειται για δικαίωμα αστικής φύσεως που έπρεπε να κριθεί από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο και ότι ο περιορισμός που επιβλήθηκε, λόγω της επίκλησης του δημοσίου συμφέροντος, ήταν δυσανάλογος. Επομένως, διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, καθώς περιορίστηκε το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο.

Στην υπόθεση Beles και λοιποί (2002) [121] το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι συντρέχει εν προκειμένω παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., που διασφαλίζει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, διότι η συσταλτική ερμηνεία των δικονομικών προϋποθέσεων εκ μέρους του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου είχε ως αποτέλεσμα να στερηθούν οι προσφεύγοντες το δικαίωμα εξέτασης της ουσίας της υπόθεσης από αρμόδιο δικαστήριο. Επιπλέον, έγινε δεκτή η παραβίαση της ίδιας διάταξης και λόγω της απορριπτικής απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου, καθώς στις προϋποθέσεις εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνεται και το ένδικο μέσο της αναίρεσης για νομικούς λόγους, το παραδεκτό του οποίου εξαρτάται αποκλειστικά από τη διακριτική ευχέρεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Η απαίτηση ταυτόχρονης υποβολής αίτησης ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου και αναίρεσης, συνιστά υπέρμετρο δικονομικό βάρος, που διαταράσσει την αναγκαία ισορροπία μεταξύ της συμμόρφωσης με τις δικονομικές προϋποθέσεις και του δικαιώματος πρόσβασης στο δικαστήριο.

Επιπλέον, το Ε.Δ.Δ.Α έχει κρίνει ότι παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο υπάρχει ακόμη και όταν την έννομη προστασία από τα εθνικά δικαστήρια δεν

---

[119] Tinnelly and Sons LTD και λοιποί, της 10.7.1998, Reports 1998- IV.
[120] Devlin κατά Hv. Βασιλείου, της 30.10.2001, E.H.R.L.R. 2002.398-401.
[121] Beles and others v. Czech Republic, της 12.11.2002, Reports of Judgments and Decisions 2002-IX.

δικαιούται να ζητήσει ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος αλλά τρίτο πρόσωπο για λογαριασμό του[122]. Το Δικαστήριο, αντιμετωπίζοντας τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει επί του δικαιώματος πρόσβασης στα δικαστήρια η παραγραφή αξιώσεων, αναγνώρισε ως αρχή, ότι το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη προϋποθέτει ρυθμίσεις της εθνικής νομοθεσίας που δεν πρέπει να φθάνουν μέχρι την προσβολή της ουσίας του, ενώ, εξάλλου, πρέπει να δικαιολογούνται από ένα θεμιτό σκοπό και τα μέσα προς επίτευξή του να τελούν σε λογική σχέση αναλογίας[123].

ββ) Φυσική αδυναμία πρόσβασης

Το άρθρο 6 παρ. 1 αναπτύσσει ισχύ, εκτός από την περίπτωση νομικής αδυναμίας πρόσβασης, που συντρέχει όταν στερείται κάποιος της δυνατότητας προσφυγής ενώπιον αρμόδιου δικαστηρίου λόγω νομοθετικής πρόβλεψης ή παράλειψης ή ακόμα και από ενέργεια ή σφάλμα της διοίκησης και στην περίπτωση φυσικής αδυναμίας πρόσβασης (π.χ. γιατί κάποιος είναι φυλακισμένος)[124].

γγ) Χρηματική αδυναμία πρόσβασης[125]

Σημαντικότατο είναι ότι το Δικαστήριο προχωρεί ένα βήμα παραπέρα, αναγνωρίζοντας τη θετική υποχρέωση του κάθε συμβαλλόμενου κράτους για συνδρομή στους άπορους διαδίκους, ακόμα και αν αυτή αφορά την πρόσβαση σε αναιρετικό δικαστήριο (άρθρο 6 παρ. 3γ). Η παροχή νομικής βοήθειας ενδείκνυται για το συμφέρον της δίκης και προάγει το επίπεδο του νομικού μας πολιτισμού. Στη χώρα μας αντίστοιχος προς το θεσμό της παροχής νομικής βοήθειας που συναντάται σε άλλες χώρες είναι ο θεσμός του ευεργετήματος πενίας[126].

---

122 Βλ. απόφαση Φιλής της 27.8.1991, που είναι η πρώτη καταδικαστική απόφαση εναντίον της Ελλάδας και αφορούσε το β.δ. 30/31.5.1956, σύμφωνα με το οποίο ενεργητική νομιμοποίηση για τη διεκδίκηση αμοιβών για υπηρεσίες πολιτικού μηχανικού ή αρχιτέκτονα δεν έχει ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος αλλά το ΤΕΕ για λογαριασμό του.

123 Βλ. υπόθεση Stubbings και λοιπές κατά Hv. Βασιλείου, της 22.10.1996, Reports 1996- IV. Επειδή στο δίκαιο των συμβαλλομένων κρατών δεν υφίσταται ομοφωνία ως προς τη λογική προθεσμία παραγραφής, το Ε.Δ.Δ.Α. αναγνωρίζει ένα περιθώριο εκτίμησης στα κράτη μέλη ως προς αυτή και θεωρεί ότι το Δικαστήριο δεν πρέπει να υποκαταστήσει την εκτίμηση των εθνικών αρχών.

124 Στην υπόθεση Golder (1975) αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά το δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια: Ένας κρατούμενος σε αγγλικές φυλακές είχε ζητήσει άδεια να συμβουλευθεί το δικηγόρο του για να υποβάλλει μήνυση για δυσφήμηση εναντίον κάποιου φύλακα, η δε αίτησή του απορρίφθηκε από τον αρμόδιο Υπουργό Δικαιοσύνης. Η υπόθεση έφτασε στο Δικαστήριο, το οποίο δέχτηκε πως η επικοινωνία με δικηγόρο (έστω και με αλληλογραφία) είναι πράξη προπαρασκευαστική για την πρόσβαση στα δικαστήρια και η απαγόρευση αυτής της επικοινωνίας αποτελεί παραβίαση του άρθρου 6 της Σύμβασης (φυσική αδυναμία πρόσβασης).

125 Πέραν της νομικής, φυσικής και χρηματικής αδυναμίας πρόσβασης στο δικαστήριο, υπάρχει και η αδυναμία πρόσβασης λόγω παραγραφής του δικαιώματος, που αποτελεί περίπτωση γενικότερης αδυναμίας πρόσβασης.

126 Βλ. ΚΠολΔ άρθρα 194 επ.

Κατά το Ε.Δ.Δ.Α το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη είναι αλληλένδετο με το θεσμό της νομικής βοήθειας[127]. Δεν απαιτείται πάντως και η θέση σε ισχύ ενός παγίου συστήματος δικαστικής συνδρομής.

Σημαντικό, επίσης, για το ελληνικό αστικό δικονομικό δίκαιο είναι - από τις κρίσεις του Δικαστηρίου - το ότι δεν αρκεί να θεσπίζεται μία δυνατότητα ή μία διαδικασία σε κάποιο νομοθετικό κείμενο γενικά και αφηρημένα, αλλά οφείλει να αναπτύσσει ουσιαστική ισχύ στις συγκεκριμένες περιπτώσεις και να παρέχει τη βοήθεια που ο εκάστοτε διάδικος χρειάζεται. Τούτο είναι πολύ αμφίβολο για το θεσμό του ευεργετήματος πενίας, ο οποίος έχει περιπέσει σε αχρησία και υφίσταται έντονη κριτική για το εάν και κατά πόσο αποτελεσματικά επιτελεί το ρόλο του. Για το λόγο αυτό θα ήταν σκόπιμο το εν λόγω ευεργέτημα στις περιπτώσεις χρηματικής αδυναμίας πρόσβασης να χορηγείται οπωσδήποτε δυνάμει του άρθρου 6 παρ. 1 σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 194 επ. Κ.Πολ.Δ, ενόψει της τυπικότητας και των ειδικών γνώσεων που η πολιτική δίκη απαιτεί.

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν θίγει καταρχήν το κυριαρχικό δικαίωμα των συμβαλλομένων κρατών να καθορίζουν τη διεθνή δικαιοδοσία και κατά τόπον αρμοδιότητα των δικαστηρίων τους, καθώς και τους όρους και προϋποθέσεις δικαστικής επιδίωξης των αξιώσεων (θέματα παραδεκτού, παραγραφής κλπ.) και εκδίκασης των υποθέσεων, η ουσία όμως του δικαιώματος πρόσβασης πρέπει να διασφαλίζεται. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι, αν και το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. δεν θεμελιώνει δικαίωμα για δευτεροβάθμια εκδίκαση της υπόθεσης, εφόσον αυτή προβλέπεται από τις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μερών της Σύμβασης, εμπίπτει στο προστατευτικό της πεδίο και στις εγγυήσεις του άρθρου 6.[128]

Στην υπόθεση Airey (1981)[129] η προσφεύγουσα είχε προσφύγει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή δικαιωμάτων του ανθρώπου με τον ισχυρισμό ότι η Ιρλανδία παραβίασε την Ε.Σ.Δ.Α. για το λόγο ότι, μεταξύ άλλων, δεν της εξασφάλιζε τη δυνατότητα να ζητήσει από τα ιρλανδικά δικαστήρια το χωρισμό σε βάρος του συζύγου της, εξαιτίας των απαγορευτικά υψηλών δαπανών της δίκης. Έτσι ,δεν μπόρεσε να παραστεί με δικηγόρο. Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η Σύμβαση έχει σκοπό να προστατεύει τα δικαιώματα όχι θεωρητικά αλλά κατά τρόπο συγκεκριμένο και αποτελεσματικό. Η παράσταση σε ανώτατο δικαστήριο χωρίς τη βοήθεια νομικού συμπαραστάτη δεν προσφέρει ένα αποτελεσματικό δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο αυτό. Τα κράτη έχουν την υποχρέωση, που πηγάζει από τη Σύμβαση, να

---

[127] Ενδεικτικό είναι, άλλωστε, ότι η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου είναι δωρεάν, σε ορισμένες δε περιπτώσεις παρέχεται χρηματική αρωγή για τη μετακίνηση του προσφεύγοντα, των συνηγόρου του και των μαρτύρων του στο Στρασβούργο. Βλ. *Ρούκουνας*, Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995, 35. Επίσης το Δικαστήριο έκρινε ότι η δυνατότητα παροχής νομικής βοήθειας σε άπορους διαδίκους αποτελεί στοιχείο της δίκαιης δίκης, ιδίως όταν η παράσταση διά δικηγόρου είναι υποχρεωτική (Twalib κατά Ελλάδος, της 9.6.1998, Reports 1998- IV. Βλ σχετικά *Σαρμάς*, ο.π., 257).

[128] Βλ. απόφαση Delcourt της 17.1.1970, Σειρά Α 11, παρ. 23-26.

[129] Airey κατά Ιρλανδίας, 6.2.1981, Σειρά Α 41.

εξασφαλίζουν κατά τρόπο αποτελεσματικό το δικαίωμα πρόσβασης στη Δικαιοσύνη και να συμβάλλουν με τις ανάλογες ρυθμίσεις στην εξάλειψη των πραγματικών ή νομικών κωλυμάτων που δυσχεραίνουν την «είσοδο» στα δικαστήρια.[130]

Στην υπόθεση Goddi κατά Ιταλίας[131] το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι ο αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου δεν απαλλάσσει το δικαστήριο από τις κατά το άρθρο 6 παρ. 3 της Ε.Σ.Δ.Α. υποχρεώσεις του. Αν ο συνήγορος αδιαφορήσει η εξαφανισθεί κατά τη δίκη, το δικαστήριο οφείλει να διορίσει έγκαιρα νέο συνήγορο.

Στην απόφαση Twalib κατά Ελλάδος (1998)[132] κρίθηκε ότι, εφόσον ο προσφεύγων ήταν αλλοδαπός, αγνοούσε την ελληνική γλώσσα και δεν διέθετε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα, έπρεπε να είχε ικανοποιηθεί το αίτημά του για διορισμό συνηγόρου δωρεάν, προκειμένου να ασκήσει αναίρεση. Ο διορισμός αυτός ήταν επιβεβλημένος, λαμβάνοντας υπόψη τη βαρύτητα της ποινής που του είχε επιβληθεί και της πολυπλοκότητας της αναιρετικής διαδικασίας. Επομένως, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 εδάφ. γ.

Τέλος, στην υπόθεση Μπίμπα κατά Ελλάδας (2000)[133] διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, επειδή ο προσφεύγων, καταδικασμένος για τα αδικήματα της ανθρωποκτονίας από πρόθεση, της ληστείας και της παράνομης εισόδου στην χώρα, δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να ασκήσει αναίρεση κατά της εφετειακής κρίσης και, παρόλο που υπέβαλε σχετικό αίτημα, δεν έλαβε από τις αρμόδιες αρχές καμία οικονομική ενίσχυση. Τόσο το δημόσιο συμφέρον για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, όσο και το προσωπικό συμφέρον του προσφεύγοντα για την αντίκρουση της σοβαρότατης σε βάρος του κατηγορίας επέβαλαν την παρουσία συνηγόρου για την κατάθεση και τη συζήτηση της αίτησης αναιρέσεως. Τέλος, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η ελληνική ποινική δικονομία δεν προέβλεπε με ρητή ρύθμιση τη χορήγηση ευεργετήματος πενίας για την αναιρετική διαδικασία.

β) Το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης

Το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο υπό «ευρεία εννοία», όπως διαμορφώθηκε από τη νομολογία των οργάνων του Στρασβούργου κατά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., δεν πρέπει να συγχέεται με την αξίωση για δικαστική ακρόαση. Η εν λόγω αξίωση απευθύνεται προς τακτικό δικαστήριο, που συγκροτείται από τακτικούς επαγγελματίες δικαστές (Σ 87 παρ. 1) και όχι προς οποιοδήποτε όργανο με αποφασιστική εξουσία και επιπλέον συντίθεται από δικαιώματα τα οποία παρέχουν στο διάδικο ιδιαίτερη δυνατότητα ανάπτυξης των ισχυρισμών του και έκθεσης των πραγματικών περιστατικών,

---

[130] Στην απόφαση Artico, της 13.5.1980, Σειρά Α 37, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ιταλία παραβίασε τη Σύμβαση μη εξασφαλίζοντας ουσιαστική υπεράσπιση στον κατηγορούμενο. Επιδίκασε στον προσφεύγοντα, 3.000.000 λιρέτες για ηθική βλάβη.

[131] Goddi κατά Ιταλίας, της 9.4.1984, Σειρά Α' 76.

[132] Twalib κατά Ελλάδος, της 9.6.1998, Reports 1998- IV.

[133] Μπίμπα κατά Ελλάδας, της 26.9.2000.

προκειμένου να ενδυναμώσει την υπερασπιστική του γραμμή. Η αξίωση για δικαστική ακρόαση όλων των διαδίκων, πάνω στη βάση της καλής πίστης και των χρηστών ηθών, συνιστά ειδικότερη εκδήλωση της δίκαιης δίκης. Άλλωστε, ο πυρήνας του δικαιώματος δικαστικής ακρόασης συγκροτείται από το ατομικό δικαίωμα για δικαιοκρατούμενη διάρθρωση της διαδικασίας και από το δικαίωμα πρόσβασης σε μία τέτοια διαδικασία[134].

Στο ελληνικό δικονομικό δίκαιο η δικονομική αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως, που θεμελιώνεται αυτοτελώς στο άρθρο 20 παρ. 1β Σ[135], ουσιαστικά σημαίνει ότι, στον κάθε διάδικο, αφού αυτός προσφύγει ή κληθεί ή υποχρεωθεί να παραστεί στο δικαστήριο, πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα να αναπτύξει τις απόψεις του ενώπιον του, έχει δηλαδή το δικαίωμα να ακουσθεί από το δικαστήριο, προφανώς πριν από την έκδοση της αποφάσεως ή την επιχείρηση άλλης δικονομικής πράξης που άμεσα θίγει τα συμφέροντά του. Το δικαίωμα αυτό διασφαλίζεται και με τη θεμελιώδη διάταξη του άρθρου 110 ΚΠολΔ.

Λόγω της ευρείας εφαρμογής που έχει το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης, αφού θεσπίζεται ως θεμελιώδης δικονομική αρχή που διατρέχει ολόκληρη τη δίκη, εύλογα γεννώνται επιμέρους δικονομικές αξιώσεις όπως[136]:

- η αξίωση του δικαιούχου να αναπτύξει ενώπιον του δικαστηρίου τις απόψεις του αναφορικά με τους κανόνες δικαίου που πρέπει να εφαρμοστούν στη δικαζόμενη διαφορά ή υπόθεση.

- η αξίωση του δικαιούχου να έχει πρόσβαση στο πραγματικό και αποδεικτικό υλικό της δίκης, αλλά και να προσκομίσει ο ίδιος ό, τι αποδεικτικό μέσο θεωρεί κρίσιμο προκειμένου να βοηθήσει το δικαστήριο σε σχηματισμό ορθής κρίσης.

- να μην εμποδίζεται η άσκηση της αξίωσής του για δικαστική ακρόαση από έλλειψη οικονομικών μέσων.

- να διαθέτει την εξουσία ανάπτυξης των ισχυρισμών και των απόψεών του σε κάθε στάδιο της δίκης, πάντα σύμφωνα με αυτά που ορίζει ο ΚΠολΔ.

Στην υπόθεση Niderost-Huber (1997)[137] το Δικαστήριο κατέληξε στην παραβίαση της Σύμβασης και συγκεκριμένα του άρθρου 6 παρ. 1 αυτής, καθόσον, μη δίνοντας στους διαδίκους τη δυνατότητα να σχολιάσουν τις παρατηρήσεις, αν το επιθυμούσαν, οδήγησε στην παραβίαση της αρχής της εκατέρωθεν ακροάσεως των μερών. Οι διάδικοι είναι οι μόνοι αρμόδιοι να κρίνουν αν ένα έγγραφο πρέπει να γίνει αντικείμενο σχολιασμού. Άλλωστε, η συνήθης πρακτική του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου είναι να δίνει στους διαδίκους την ευκαιρία να σχολιάζουν τις παρατηρήσεις, στοιχείο που διασφαλίζει και την αρχή της εμπιστοσύνης στη λειτουργία της δικαιοσύνης.

---

134 Βλ. διδασκαλία του καθηγητή *Baumgartel* για τα δικαστικά τεκμήρια, Δίκη 1995, 29.

135 «.....και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως ο νόμος ορίζει».

136 Για περισσότερα βλ. Δίκη 1995, ο.π., 31.

137 Niderost-Huber κατά Ελβετίας, της 18.2.1997, Recueil 1997-1, σ. 101.

γ) Η ισότητα των δικονομικών όπλων

Με τον όρο ισότητα δικονομικών όπλων σε αστικές υποθέσεις νοείται η ίση δυνατότητα των μερών να υποστηρίζουν τις απόψεις τους και να προσάγουν τις αποδείξεις τους, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται μια ισόρροπη ακρόαση[138]. Η αρχή της ισότητας των διαδίκων δεν εισάγεται ρητά από το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α., συνάγεται όμως εκ του συνδυασμού του ως άνω άρθρου και του άρθρου 14 αυτής, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις ως προς την απόλαυση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών[139].

Στην ελληνική έννομη τάξη η συνηθέστερη περίπτωση όπου τίθεται θέμα ισότητας των διαδίκων είναι όταν ένας από τους δύο διαδίκους είναι το ελληνικό δημόσιο, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις υπερτερεί δικονομικά έναντι του αντίδικου μέρους[140]. Η αρχή της ισότητας των διαδίκων είναι έννοια ευρύτερη της δίκαιης δίκης και, σύμφωνα με το Δικαστήριο «...συνεπάγεται την υποχρέωση να δίδεται σε κάθε διάδικο μέρος η εύλογη δυνατότητα να αξιολογηθούν τα επιχειρήματά του υπό συνθήκες που δεν το θέτουν σε μειονεκτική θέση με τρόπο αισθητό σε σχέση με το αντίδικο μέρος». Επομένως, τα δικονομικά υπέρ του δημοσίου προνόμια ορθά κρίνονται ασυμβίβαστα προς τη δικονομική ισότητα των αντιδίκων. Άλλωστε αυτά αντίκεινται στη συνταγματική αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου. Το Δημόσιο υπόκειται στη δικαστική κρίση υπό ίσους όρους, χωρίς να έχει υπερέχουσα θέση, άρα πρέπει να είναι ισότιμο με τον αντίδικό του.

Κατά το Ε.Δ.Δ.Α, εάν δεν μπορεί να προστατευτεί η αρχή της δικανικής ισότητας των διαδίκων, η δίκη παύει να είναι χρηστή. Υπάρχει πλούσια νομολογία σχετικά με το θέμα αυτό και δυστυχώς έχουμε ελληνικές υποθέσεις εδώ, όπου τη στιγμή που εκκρεμεί μία υπόθεση, στην οποία έχει συμφέροντα το ελληνικό δημόσιο, παρεμβαίνει ο νομοθέτης και ρυθμίζει την υπόθεση ψηφίζοντας μια διάταξη. Ανισότητα δημιουργούν, όμως, και τα ίδιο τα δικαστήριο, όταν εφαρμόζουν νομοθεσία ή την ερμηνεύουν κατά τέτοιο τρόπο ώστε φέρνουν τα μέρη σε θέση καθαράς μειονεξίας.

Στην υπόθεση Dombo Beheer (1993)[141] το δικαστήριο με την 27.10.1993 απόφασή του δέχτηκε ότι η ισότητα δικονομικών όπλων σε αστικές υποθέσεις επιβάλλει να δίνεται και στα δύο διάδικα μέρη ίση δυνατότητα υποστήριξης των απόψεών τους και προσαγωγής των αποδείξεών τους, με στόχο την εξασφάλιση ισόρροπης ακρόασης. Κατά συνέπεια το εθνικό

---

138 Κατά τον ορισμό του *Ματθία*, ο.π. σελ 78.

139 Η αρχή της δικανικής ισότητας, βάσει της περιπτωσιολογίας που αντλείται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ περιλαμβάνει τρεις ειδικότερες πτυχές: την ισότητα των όπλων, την αντιδικία και τη γλωσσική ελευθερία. Βλ. *Ρήγα*, Η δικανική ισότητα κατά την ΕΣΔΑ και τα δικονομικά προνόμια του ελληνικού δημοσίου, ΕλλΔνη 2003, 307.

140 Έχει κριθεί λ.χ. από το Δικαστήριο ότι το διαδικαστικό προνόμιο της αναστολής των δικονομικών προθεσμιών κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, το οποίο παρέχεται από τον εθνικό νόμο μόνο υπέρ του δημοσίου αντίκειται στην ισότητα των δικονομικών όπλων.

141 Dombo Beheer κατά Ολλανδίας, της 27.10,1993, Σειρά Α', 296-Α

δικαστήριο, αρνούμενο να εξετάσει σημαντικό μάρτυρα που πρότεινε ο προσφεύγων, παραβίασε την αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων[142].

Με την απόφαση της 9.12.1994 έγινε δεκτή προσφυγή της ΣΤΡΑΝ - Στρατή Ανδρεάδη[143], διότι σε υπόθεση ακύρωσης διαιτητικής απόφασης, που του είχε επιδικάσει σημαντικά ποσά και εκκρεμούσε ενώπιον του Αρείου Πάγου, η δικαίωσή του ματαιώθηκε με αιφνιδιαστική νομοθετική παρέμβαση. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι παρεβιάσθη το άρθρο 6 παρ. 1, λόγω της στέρησης με νόμο του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και του δικαιώματος σε χρηστή (δίκαιη) δίκη.[144]

Στην υπόθεση Niderost-Huber (1997)[145] το κρίσιμο ερώτημα ήταν η συμφωνία με την Ε.Σ.Δ.Α της δυνατότητας που δίνει το ελβετικό δίκαιο στα δικαστήρια των καντονιών να στέλνουν στο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο τις παρατηρήσεις τους σε περίπτωση άσκησης του ένδικού μέσου της αναθεώρησης (αντιστοιχεί στη δική μας αναίρεση) κατά αποφάσεώς τους. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι δεν παραβιάστηκε η αρχή της ισότητας των όπλων, αφού ουδείς διάδικος μειονέκτησε κατά τρόπο σημαντικό εν σχέσει προς τον αντίδικό του, όσον αφορά την παρουσίαση των επιχειρημάτων.

Στην υπόθεση Πλατάκου κ. Ελλάδας (2001)[146] το Δικαστήριο έκρινε ότι το διαδικαστικό προνόμιο της αναστολής των δικονομικών προθεσμιών κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, το οποίο παρέχεται από τον εθνικό νόμο, μόνο υπέρ του δημοσίου αντίκειται στην ισότητα των δικονομικών όπλων. Με αφορμή την απόφαση αυτή μπορούν να κριθούν ασυμβίβαστα προς την αρχή της ισότητας των διαδίκων και πληθώρα άλλων προνομίων που απολαμβάνει-αδικαιολόγητα- το δημόσιο, τα οποία, πλην των άλλων είναι και αντισυνταγματικά, εφόσον παραβιάζουν την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου.

Τέλος, στην αρχή της ισότητας μεταξύ των διαδίκων, ο όρος διάδικος γίνεται αντιληπτός με την ευρεία έννοια, όπου περιλαμβάνονται και οι εισαγγελικές αρχές.

---

[142] Επίσης, με την από 9.12.1994 απόφασή του στην υπόθεση Ruiz Torija κατά Ισπανίας (A303-A), το Δικαστήριο έκρινε ότι το εφετείο, με το να μη λάβει υπόψη ένσταση παραγραφής, που είχε προταθεί πρωτοδίκως από τον εναγόμενο, παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 1 (δίκαιη δίκη).

[143] ΣΤΡΑΝ - Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας, της 9.12.1994, Σειρά Α 301Β.

[144] Όμοια το Δικαστήριο έκρινε και στις αποφάσεις της 7.11.2000, Αναγνωστόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος, Reports of Judgments & Decisions 2000-XI, της 28.3.2000, Δ. Γεωργιάδης κατά Ελλάδος και της 22.10.1997, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδος, Reports 1997- VI.

[145] Niderost-Huber κατά Ελβετίας, της 18.2.1997,Recueil 1997-1, σ. 101.

[146] Πλατάκου κ. Ελλάδας, της 11.1.2001, Reports of Judgments & Decisions 2001-I.

δ) Υποχρέωση αιτιολογίας των αποφάσεων

Από το άρθρο 6 της Σύμβασης, παρόλο που δεν ορίζεται ρητά, πηγάζει η υποχρέωση των δικαστηρίων, ανεξαρτήτως βαθμού, να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Η ίδια υποχρέωση προβλέπεται και στο άρθρο 93 παρ. 3 του ελληνικού Συντάγματος. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να απαντούν με λεπτομέρειες στο καθένα από τα επιχειρήματα των διαδίκων. Αυτό εξαρτάται και από τη φύση της κάθε υπόθεσης και τις ιδιαίτερες συνθήκες.

Το Δικαστήριο δικαιολογημένα αναγνωρίζει στα κράτη μέρη μεγάλη διακριτική ευχέρεια και ελέγχει σε κάθε υπόθεση ξεχωριστά αν το δικαστήριο εξέτασε ενδελεχώς και όχι επιφανειακά τα αιτήματα των διαδίκων. Αυτό που ενδιαφέρει το Ε.Δ.Δ.Α, δεν είναι η ενασχόληση με τα νομικά σφάλματα ή τις εσφαλμένες εκτιμήσεις που εμφιλοχωρούν σε κάθε αποδεικτική διαδικασία κράτους μέλους ούτε μπορεί ένας τέτοιος έλεγχος να αποτελέσει κριτήριο για την ορθή εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.[147]. Η τήρηση και η ορθή εφαρμογή του άρθρου 6 έχει επιτευχθεί εάν δόθηκε στον προσφεύγοντα η δυνατότητα αντιπαράθεσης και προβολής των ισχυρισμών του κατά τη διάρκεια της διαδικασίας.

Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων εκτός από χρήσιμη για τον ακυρωτικό έλεγχο, θεωρείται έκφανση της ανεξαρτησίας του δικαστή, που συντελεί στη δημοκρατική του νομιμοποίηση[148], αφού αναγνωρίζεται και ως «πράξη λογοδοσίας του δικαστή προς την κοινωνία». Άλλωστε η επιτυχία της αποστολής ενός δικαστηρίου είναι συνυφασμένη με την ποιότητα της αιτιολογίας των αποφάσεων, ώστε να μην αφήνει υπόνοιες μεροληψίας[149].

Στην υπόθεση Rolf Gustafson (1997)[150] κρίθηκε ότι ακόμα και μία σύντομη αιτιολογία, η οποία ενδέχεται να ενσωματώνει την αιτιολογία ενός κατώτερου δικαστηρίου, είναι αρκετή, αρκεί να προκύπτει ότι το δικαστήριο εξέτασε τα βασικά ζητήματα που του υποβλήθηκαν και δεν περιορίστηκε στην υιοθέτηση των συμπερασμάτων του κατώτερου δικαστηρίου.

Στην υπόθεση Γεωργιάδης κατά Ελλάδος (1997)[151] το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η έκταση του καθήκοντος που έχουν τα δικαστήρια να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους μπορεί να ποικίλει ανάλογα με τη φύση της απόφασης. Το ζήτημα του εάν ένα δικαστήριο που παραβίασε την υποχρέωσή του να αιτιολογήσει την απόφασή του, πράγμα που απορρέει από το άρθρο 6 της Σύμβασης, δε μπορεί να αναλυθεί παρά μόνο υπό το πρίσμα των συγκεκριμένων συνθηκών. Εν προκειμένω το Ε.Δ.Δ.Α. θεώρησε ότι η απουσία

---

147 Βλ. *Ηλιόπουλο*, ΕυρΣΔΑ 6 παρ. 1 – Απαραίτητα στοιχεία του αιτιολογικού δικαστικής απόφασης, Δίκη 2000, 96 επ.

148 Βλ. *Μποτόπουλο*, «Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σε: Το Δικαίωμα σε Δίκαιη Δίκη. Η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης, 1998, σελ. 9. Πρακτικά του συνεδρίου που οργάνωσαν η Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες και το Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

149 Η μεγάλη επιτυχία του ΔΕΚ οφείλεται ασφαλώς και στην ποιότητα της αιτιολογίας των αποφάσεών του.

150 Rolf Gustafson κατά Σουηδίας, 1.7.1997, Recueil 1997- IV, σελ. 1149.

151 Γεωργιάδης κατά Ελλάδος, της 29.5.1997, Reports 1997-III.

λεπτομερέστερης αιτιολογίας από τα εσωτερικά δικαστήρια οδήγησε στην παραβίαση του άρθρου 6, λαμβανομένου υπόψη ειδικότερα του καθοριστικού χαρακτήρα της κρίσης τους για το δικαίωμα του αιτούντος για αποζημίωση.

Στην υπόθεση Higgins κατά Γαλλίας (1998)[152] το Δικαστήριο επανέλαβε[153] ότι από το άρθρο 6 της Σύμβασης πηγάζει η υποχρέωση των δικαστηρίων, ανεξαρτήτως βαθμού, να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Αυτό δε συνεπάγεται ότι το δικαστήριο οφείλει να απαντά αναλυτικά σε όλα τα επιχειρήματα των διαδίκων[154]. Το δικαστήριο, όμως, που δεν αποφαίνεται ρητά στο διατακτικό της απόφασης επί του βασίμου ενός αιτήματος του διαδίκου, χωρίς να προκύπτει αν η σιωπή αυτή συνιστά απλή παράλειψη ή αναιτιολόγητη απόρριψη, παραβιάζει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.

---

[152] Higgins κατά Γαλλίας, της 19.2.1998, Reports 1998- I.

[153] ΕυρΔΔΑ, Helle κατά Φινλανδίας, 19.12.1997, Recueil 1997-VIII, σ. 2911. Επιπλέον, συμπληρώνει το Ε.Δ.Δ.Α, το δικαστήριο των ενδίκων μέσων μπορεί, εφόσον απορρίπτει ένδικο μέσο, να περιορίζεται βασικά στην ενσωμάτωση της αιτιολογίας της προσβληθείσα απόφασης. Όμοια η απόφαση της 21.1.1999, Garsia Ruiz κατά Ισπανίας (Reports of Judgments & Decisions 1999-I), η οποία δε δέχτηκε προσβολή της ΕΣΔΑ, καθόσον το δευτεροβάθμιο δικαστήριο ενσωμάτωσε στην απόφασή του κατά την εφετειακή διαδικασία την περιγραφή των πραγματικών περιστατικών και τη *νομική αιτιολογία του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, εφόσον δεν αντιτίθεται στη δική του αιτιολογία.* Ως εκ τούτου ο προσφεύγων δε μπορεί να ισχυρίζεται πως λείπει η αιτιολογία από την πιο πάνω (εφετειακή) απόφαση, αν και στην προκειμένη περίπτωση θα ήταν επιθυμητή μια πιο θεμελιωμένη και εμπεριστατωμένη αιτιολογία. Για την ανωτέρω απόφαση βλ. παρατηρήσεις του *Ηλιακόπουλου,* Δίκη 2000, 99 επ.

[154] Βλ απόφαση της 19.4.1994, Van de Hurk κατά Ολλανδίας, σειρά Α', τόμος 288, σελ 20, αριθ. 61.

V. Άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α και ελληνική έννομη τάξη

Η διαπίστωση που έγινε[155], πριν από περίπου 30 χρόνια ότι, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου «έμεινε σώμα ξένο προς το εφαρμοζόμενο από τα δικαστήρια δίκαιο... νησίδα ακατοίκητη μέσα σ' ένα αρχιπέλαγος νόμων επίμονα, συστηματικά και μόνιμα ασυμβίβαστων προς το γράμμα και το πνεύμα της» στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης κρύβει δυστυχώς κάποιες αλήθειες και για το σημερινό τοπίο. Ασφαλώς, ουδεμία σύγκριση με τα τότε δεδομένα δεν μπορεί να γίνει, εφόσον έχει μεταβληθεί αισθητά τόσο το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, μετά το Σύνταγμα του 1975, που αναγνωρίζει στη Σύμβαση υπερνομοθετική ισχύ, όσο και το επίπεδο ωριμότητας της ίδιας της δικαιοσύνης. Η νομολογία μας, έστω και καθυστερημένα[156] κινείται πλέον με σχετική άνεση στους χώρους εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης, γεγονός που σαφώς ωφελεί την ελληνική έννομη τάξη. Η γενικότερη στάση του έλληνα δικαστή υπήρξε μάλλον θετική έναντι της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α., αν και η αυτεπάγγελτη εφαρμογή των κανόνων της Σύμβασης είναι σχετικά περιορισμένη.

Σαφές είναι ότι ο ερμηνευτής της Σύμβασης πρέπει να γνωρίζει τη νομολογία του Δικαστηρίου με όλες τις πιθανές παραλλαγές και εκφάνσεις της, αλλά και τις τρέχουσες εκδοχές της[157]. Η υποχρέωση αυτή αποδεικνύεται στην πράξη μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες εφαρμογής της Σύμβασης, αφού δεν είναι λίγες οι φορές που παρουσιάζονται ερμηνευτικά ολισθήματα και ακολουθούνται παρωχημένες νομολογιακές ατραποί, που δεν συμβαδίζουν με το πνεύμα της Σύμβασης, αλλά και με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Είναι άξιο απορίας, πώς, ενώ υπάρχουν σήμερα οι δυνατότητες γνώσης και εμπέδωσης της νομολογιακής επεξεργασίας της Σύμβασης, ανώτατα δικαστήρια με επιμονή επαναλαμβάνουν τις ίδιες ερμηνευτικές αστοχίες[158], αρνούμενα να συμμορφωθούν με τα θέσφατα του Στρασβούργου. Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο στην εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. περί δίκαιης δίκης και ιδιαίτερα στο ζήτημα της προσβάσεως στη δικαιοσύνη.

---

[155] Βλ. *Βεγλερή*, ο.π. (υποσ. 27), 571. Βλ. επίσης και *Χρυσόγονο*, Η σημασία της νομολογίας του ΕΔΔΑ για τον Έλληνα δικαστή, ΔτΑ 2003, 541.

[156] Μην ξεχνάμε ότι η υποχρεωτικότητα των διατάξεων της Σύμβασης πηγάζει από το άρθρο 28 παρ. 1 Σ, που ισχύει από το 1975. Το να μιλάμε επομένως για εφαρμογή ή μη των διατάξεων της Σύμβασης 30 χρόνια μετά, αποκαλύπτει το πρόβλημα.

[157] Βλ. *Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων*, ο.π., 27.

[158] Το φαινόμενο αυτό, ενδεχομένως να οφείλεται στη μακροχρόνια καθιέρωση συγκεκριμένων αντιλήψεων και πρακτικών σε νομικό επίπεδο, που δύσκολα ανατρέπονται.

1. Η ένταξη του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. στη νομολογία του ΑΠ

α) «Ερμηνευτικό Δεδικασμένο» των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α.»

Σύμφωνα με τον πρώην εισαγγελέα του Αρείου Πάγου κ. Κρουσταλάκη[159] «*Η εξέχουσα θέση που έχει σε μία δημοκρατική κοινωνία η πλήρης κατοχύρωση του θεμελιώδους δικαιώματος προσφυγής στη Δικαιοσύνη (του δικαιώματος για χρηστή δίκη), είναι το βασικό συμπέρασμα που βγαίνει από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α.» Ιδιαίτερη σπουδαιότητα έχει η πραγματική και αποτελεσματική κατοχύρωση της δυνατότητας πρόσβασης κάθε προσώπου στα δικαστήρια και η υποχρέωση κάθε δημοκρατικού κράτους να αίρει τα νομικά και πραγματικά εμπόδια που παρακωλύουν την ελεύθερη άσκηση αυτού του δικαιώματος».* Και καταλήγει: «*Όλα αυτά μας δίνουν καινούριες προοπτικές στις ερμηνευτικές μας επιλογές. Είτε εφαρμοσθούν απευθείας στην ελληνική έννομη τάξη (άρθρο 28 παρ. 1 Σ) είτε μας βοηθήσουν σε μία πιο ουσιαστική και προοδευτική ερμηνεία του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, είναι στοιχεία τα οποία θα κάνουν πιο δημοκρατική την κοινωνία μας».*

Στην ελληνική θεωρία υποστηρίζεται[160] η άποψη, ότι «τα εθνικά δικαστήρια έχουν το υπηρεσιακό καθήκον να ακολουθήσουν την ερμηνευτική λύση που έδωσε το Ε.Δ.Δ.Α.» ως προς την ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης. Η διατύπωση αυτή, κατά πολλούς, όχι μόνο είναι υπερβολική, αλλά δεν βρίσκει και έρεισμα στο ελληνικό δίκαιο, καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ. 2 Σ, «οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους». Επιπλέον, στην εσωτερική μας έννομη τάξη η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. δεν αναγνωρίζεται ως πηγή δικαίου. Όπως, λοιπόν, οι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων και η νομολογιακή προσέγγιση που έχουν λάβει, δεν δεσμεύουν νομικά τον έλληνα δικαστή για παρόμοιες υποθέσεις, έτσι «δε θεμελιώνεται stricto sensu δέσμευση του έλληνα δικαστή ν' ακολουθήσει τις ερμηνευτικές παραδοχές του Ε.Δ.Δ.Α. σε προγενέστερες αποφάσεις του με διάδικο άλλο - πλην της Ελλάδας- συμβαλλόμενο κράτος»[161].

Ορθότερον, όμως, είναι να δεχτούμε τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α., που κρίνουν ότι υπήρξε παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του προσφεύγοντα, εφόσον έχουν εξεταστεί τα πραγματικά περιστατικά και υπάρχει σαφής και επαρκής αιτιολογία. Αυτό σημαίνει ότι η δέσμευση από το δεδικασμένο των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α. ισχύει έναντι κάθε πολιτειακού οργάνου για το ζήτημα που κρίθηκε και ότι οι

---

[159] Βλ. *Κρουσταλάκη*, Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην ελληνική αστική δίκη, ΕΕΕυρΔ 1997, 73.

[160] *Παπαδημητρίου*, Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας, ΝοΒ 1996, 569 επ., καθώς και *Μπέης*, ο.π. (υποσ. 24), 370 επ.

[161] *Περράκη*, ο.π., 204.

αποφάσεις του Δικαστηρίου αποτελούν δεσμευτικά νομολογιακά προηγούμενα[162], των οποίων το δεδικασμένο ενεργεί τόσο μεταξύ των διαδίκων όσο και σε κάθε υπόθεση που αφορά το ζήτημα που κρίθηκε. Πράγματι, το «ερμηνευτικό δεδικασμένο» των αποφάσεων του Στρασβούργου όσον αφορά στα κατοχυρωμένα στη Σύμβαση θεμελιώδη δικαιώματα δεν αφήνει περιθώρια μη συμμόρφωσης του εθνικού δικαστή όλων των βαθμίδων.

Εξάλλου, η αγνόηση της νομολογίας του Δικαστηρίου έρχεται σε ευθεία αντίθεση με το άρθρο 32 παρ. 1 που προβλέπει ότι η δικαιοδοσία του Ε.Δ.Δ.Α. εκτείνεται σε όλα τα θέματα που αφορούν την ερμηνεία και εφαρμογή της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων, εφόσον αυτά του υποβληθούν σύμφωνα με τις προϋποθέσεις των άρθρων 33, 34 και 47 Ε.Σ.Δ.Α. Περαιτέρω, το άρθρο 1 ορίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν σε όλα τα υπαγόμενα στη δικαιοδοσία τους πρόσωπα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του πρώτου μέρους. Το συμπέρασμα που προκύπτει από το συνδυασμό των δύο ανωτέρω διατάξεων είναι ότι οι εθνικές αρχές οφείλουν καταρχάς να σέβονται, να γνωρίζουν και να λαμβάνουν υπόψη τους τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α.[163] και να προσαρμόζονται στις προτεινόμενες από το Δικαστήριο λύσεις, για όμοια ζητήματα, ακόμα και αν το συγκεκριμένο κράτος δεν ήταν διάδικος. Τότε μόνο μπορούν να αυθαιρετήσουν σε σχέση με την ερμηνεία της Σύμβασης, όταν η αντίθεση αυτή προκύπτει από σαφή, ξεκάθαρη και ειδική αιτιολογία, που να δικαιολογείται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Στην πράξη, όμως, τέτοια περίπτωση είναι μάλλον σπάνια.

Ασφαλώς, τα όργανα του Στρασβούργου δεν θεωρούν ότι κατέχουν το μονοπώλιο της ερμηνείας της Σύμβασης. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μπορούν τα εθνικά δικαστήρια να παρακάμπτουν τις νομολογικές ερμηνευτικές κατευθύνσεις που έχει λάβει το Ε.Δ.Δ.Α., χωρίς να υπάρχει η ανάλογη και πειστική αιτιολογία. Κανείς, επίσης, δεν υποστηρίζει τη μετατροπή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σε μία τέταρτη βαθμίδα δικαιοδοσίας, ρόλο που αρνείται και το ίδιο το Δικαστήριο. Παρόλα αυτά, η εμπιστοσύνη και η προσήλωση στη νομολογία του είναι και προϊόν της αρχής του αμέσου αποτελέσματος των διατάξεων της Σύμβασης, οι οποίες θα παρέμεναν γράμμα κενό, εάν το Ε.Δ.Δ.Α. με την προσπάθεια που καταβάλλει δεν τις ερμήνευε ή δεν τις διασαφήνιζε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προάγεται η «δίκαιη δίκη». Το ίδιο, άλλωστε, συμβαίνει και με την εσωτερική νομοθεσία των κρατών, η οποία συχνά συναντά εμπόδια στην εφαρμογή της λόγω των κενών που αφήνει (κενό δικαίου), αλλά δια των διαφόρων ερμηνευτικών μεθόδων (γραμματική, συστηματική, τελολογική)[164] ο δικαστής

---

[162] Βλ. *Δεληκωστόπουλο*, Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό, Δίκη 2007, 393 επ.

[163] Το ίδιο ισχύει και στη Γερμανία, όπου το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δέχεται ότι κατά την ερμηνεία του ίδιου του γερμανικού Συντάγματος η νομολογία του ΕΔΔΑ χρησιμεύει ως ερμηνευτικό βοήθημα για τον προσδιορισμό του περιεχομένου και της έκτασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των δικαιοκρατικών αρχών του Θεμελιώδη Νόμου.

[164] Για την ερμηνεία και διάπλαση των κανόνων δικαίου, βλ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2002, 54 επ, όπου και αναφέρει ότι «....τα ελληνικά δικαστήρια συχνά ανάγουν τις

προσπαθεί να επιλύσει το πρόβλημα. Επομένως, όταν γίνεται αναφορά σε δεσμευτικότητα των αποφάσεων του Στρασβούργου αυτή ισοδυναμεί ουσιαστικά με «υπακοή» στις διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α., χωρίς ασφαλώς να μετατρέπεται η νομολογία σε πηγή δικαίου.

Υποστηρίζεται όμως και η άποψη[165] ότι δυνάμει της επίκλησης της Ε.Σ.Δ.Α. στο προοίμιο των Συνθηκών του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ και τη συνακόλουθη εφαρμογή της στην εσωτερική έννομη τάξη καθίσταται σαφές ότι οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. ενδύονται πλέον με τις ιδιότητες των αποφάσεων του ΔΕΚ με ανάλογα αποτελέσματα για τα κράτη μέλη. Η υποχρέωση, λοιπόν, των δικαστηρίων να συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α., και γενικότερα τις διατάξεις της Σύμβασης, πηγάζει κυρίως εκ της εφαρμογής της τελευταίας υπό τις ιδιότητες και τον χαρακτήρα κοινοτικού κανόνα δικαίου, παράλληλα με το χρέος των κρατικών αρχών να σέβονται τα διεθνή κείμενα. Επικαλούμενος ο υπήκοος του κράτους μέλους την αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, μπορεί να βρει ένα ισχυρό όπλο άμυνας και δικαστικής προστασίας απέναντι στις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του.

Το ζήτημα δεν στερείται καθόλου πρακτικής σημασίας, καθώς στην περίπτωση καταφατικής απάντησης στο ερώτημα-δίλημμα αν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου ισχύουν μόνο για τις επίδικες διαφορές, δεσμεύουν δηλαδή μόνο τους διαδίκους της συγκεκριμένης δίκης ή αποτελούν νομολογιακά προηγούμενα, τα δικαστήρια της χώρας μας οφείλουν να απαντήσουν για ποιο λόγο ακολουθούν άλλες ερμηνευτικές οδούς από αυτές του Ε.Δ.Δ.Α. σε θέματα μάλιστα για τα οποία έχει ήδη καταδικαστεί η Ελλάδα περισσότερο από μία φορά και κυρίως όταν τα μεσολαβούντα διαστήματα μεταξύ των καταδικαστικών για τη χώρα μας αποφάσεων είναι ιδιαιτέρως μικρά.

Όπως προαναφέραμε, ο Άρειος Πάγος αγνοεί και συχνά παρερμηνεύει τις διατάξεις της Σύμβασης και μεταξύ άλλων σε ζητήματα που αφορούν στο δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη κάνοντας φορμαλιστική προσέγγιση των νομικών ζητημάτων και τυπολατρική ερμηνεία των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α. Συνέπεια αυτής της τυπολατρικής συμπεριφοράς είναι η απόρριψη του ενδίκου μέσου της αναίρεσης και η αδυναμία του πολίτη να εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες και τα μέσα που του δίνει η ελληνική πολιτεία προκειμένου να στηρίξει σε ανώτατο δικαστήριο πια τα επιχειρήματά του.

β) Αναίρεση και δικαίωμα πρόσβασης στο Ακυρωτικό υπό το «βλέμμα» του άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α.

Από τις διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α. δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα προσφυγής σε ανώτερο Δικαστήριο, όπως επίσης δεν πηγάζει η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών

διατάξεις της Σύμβασης σε αυτοτελές ερμηνευτικό κριτήριο (ή βοηθητικό προς αυτό της σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας) των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας.

[165] Βλ. *Παπαδημητρίου,* Η ιεραρχική σχέση ανάμεσα στο κοινοτικό δίκαιο και στην ΕυρΣΔΑ, Δίκη 2007, 263.

να δημιουργήσουν εφετεία ή ακυρωτικά Δικαστήρια. Αφής, όμως, αυτά υπάρχουν και λειτουργούν, η εξασφάλιση των εγγυήσεων που το άρθρο 6 προβλέπει είναι απαραίτητη και υποχρεωτική, κυρίως δε στο ζήτημα της αποτελεσματικής πρόσβασης στα δικαστήρια σχετικά με αποφάσεις που αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως[166].

Στην Ελλάδα, το κορυφαίο και «έσχατο» ένδικο μέσο είναι η αναίρεση, με την οποία, στηριζόμενη μόνο σε νομικά σφάλματα της αναιρεσιβαλλομένης, προσβάλλεται ενώπιον του Αρείου Πάγου τελεσίδικη απόφαση και ζητείται η εξαφάνισή της. Με την αναίρεση επιζητείται κατά κανόνα η τελευταία δικαιοδοτική κρίση στη συγκεκριμένη διαφορά[167].

Η αναίρεση και στις τρεις δικαιοδοσίες (πολιτική, ποινική, διοικητική) έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Επιτρέπεται μόνο κατά τελεσιδίκων αποφάσεων, αποφάσεων δηλαδή κατά των οποίων δεν χωρεί πλέον έφεση (στις πολιτικές αποφάσεις και ανακοπή ερημοδικίας), γι' αυτό και αποτελεί έκτακτο ένδικο μέσο. Μια απόφαση είναι τελεσίδικη είτε επειδή ο νόμος δεν προβλέπει δυνατότητα έφεσης (π.χ. μικροδιαφορές) είτε όταν έχει εκδοθεί κατ' έφεσιν, οπότε δεν χωρεί δεύτερη έφεση (κανόνας της άπαξ ασκήσεως των ενδίκων μέσων), είτε όταν παρέλθει άπρακτη η προθεσμία ασκήσεως των τακτικών ενδίκων μέσων (έφεση και ανακοπή ερημοδικίας). Με την αναίρεση επιδιώκεται ο έλεγχος της προσβαλλόμενης απόφασης για νομικές πλημμέλειες. Έτσι στην αναιρετική δίκη δεν ελέγχονται τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, παρά θεωρούνται δεδομένα έτσι όπως τα δέχτηκε το δικαστήριο της ουσίας. Στην αναιρετική δίκη δεν υπάρχει αποδεικτική διαδικασία (μάρτυρες κλπ.) ούτε εξετάζονται πραγματικοί ισχυρισμοί. Ο έλεγχος περιορίζεται μόνο στο αν το δικαστήριο που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση με βάση τα πραγματικά περιστατικά που δέχτηκε ως ισχύοντα εφάρμοσε σωστά τον νόμο. Ελέγχεται δηλαδή αν τα πραγματικά περιστατικά υπήχθησαν στον σωστό κανόνα δικαίου.

Στην αναιρετική δίκη ελέγχεται η εφαρμογή των νόμων τόσο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού δικαίου. Αν το ακυρωτικό κάνει την αναίρεση δεκτή, εξαφανίζει την προσβαλλόμενη απόφαση και αναπέμπει την υπόθεση στο δικαστήριο της ουσίας, προκειμένου να την ξαναδικάσει με νέα σύνθεση (άλλους δικαστές). Σε εξαιρετικές περιπτώσεις που η διόρθωση του νομικού σφάλματος δεν απαιτεί νέα δίκη μπορεί να κρατήσει και το ακυρωτικό την υπόθεση και να εκδώσει το ίδιο απόφαση.

Οι λόγοι αναιρέσεως απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 559 ΚΠολΔ και διακρίνονται α) στον ουσιαστικό και τους ουσιαστικογενείς λόγους αναίρεσης (559 αριθ. 1, 8, 10, 19) και β) στους δικονομικούς λόγους αναίρεσης (559 αριθ. 2 έως 7, 9, 11 έως 18, 20). Ο κατεξοχήν ουσιαστικός και ταυτόχρονα ο σπουδαιότερος λόγος αναιρέσεως θεσπίζεται στο άρθρο 559, αριθ. 1 και συνίσταται στην παράβαση κανόνα ουσιαστικού δικαίου.

---

166 Brualla Gomez de la Torre κατά Ισπανίας, απόφαση της 19.12.1997, Recueil 1997, VIII.

167 *Κεραμεύς*, Ένδικα μέσα, 2002, 99: «Αφετηρία αποβαίνει όχι η ορθότητα, αλλά το ανέλεγκτο της έσχατης κρίσεως. Και η ορθότητα αποδίδεται ως κατηγόρημα στο ανέλεγκτο. Είναι επομένως ορθότητα σχετική, που επηρεάζεται από το ισχύον δικονομικό σύστημα και περιορίζεται από την αδήριτη ανάγκη του τερματισμού των δικών».

Το Ακυρωτικό δεν αποτελεί τρίτο βαθμό δικαιοδοσίας. Επομένως, ο έλεγχος του Αρείου Πάγου είναι περιορισμένης έκτασης και δεν μπορεί να οδηγεί στην επανεκτίμηση των πραγματικών γεγονότων που έγινε από το δικαστήριο της ουσίας, γεγονός που θα αλλοίωνε τη φύση και της λειτουργίας της αναίρεσης ως εκτάκτου ενδίκου μέσου[168]. Ο αναιρετικός έλεγχος εξαντλείται ουσιαστικά στις πλημμέλειες της προσβαλλόμενης απόφασης, γεγονός που οριοθετεί και τους λόγους για τους οποίους δύναται κάποιος να «έχει πρόσβαση» στο Ανώτατο Δικαστήριο, που όπως είδαμε είναι περιοριστικά απαριθμούμενοι στο άρθρο 559 ΚΠολΔ. Οι λόγοι αυτοί έχουν πάντα ως κέντρο αναφοράς την προσβαλλόμενη απόφαση.

Η αποκλειστική όμως εξέταση των νομικών σφαλμάτων της αναιρεσιβαλλομένης δε σημαίνει και απαλλαγή από την υποχρέωση εξασφάλισης των εγγυήσεων του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., καθόσον το ουσιαστικό περιεχόμενο των διατάξεων της Σύμβασης εφαρμόζεται σε κάθε στάδιο της υπόθεσης όπου ενδέχεται να υπάρχει παραβίασή τους[169]. Άλλωστε κάθε άλλο παρά δίκαιη θα ήταν η δίκη, αν παρά την ύπαρξη δευτεροβάθμιου και αναιρετικού Δικαστηρίου, εισάγονταν τέτοιας έκτασης νομικά εμπόδια ώστε εν τέλει να ακυρώνεται η πρόσβαση σε αυτά. Όταν το κράτος δεν παρέχει στους πολίτες τις ανάλογες διευκολύνσεις προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα επανεξέτασης των υποθέσεών τους από ανώτερα δικαστήρια είναι προφανώς άσκοπη η νομοθετική καθιέρωσή τους.

Όπως συμβαίνει και στα υπόλοιπα ένδικα μέσα, τίθενται και στην αναίρεση συγκεκριμένοι όροι του παραδεκτού της. Σειρά διατάξεων του δικονομικού δικαίου στόχο έχουν να υπενθυμίσουν στο συντάκτη των δικογράφων (εν προκειμένω του αναιρετηρίου) ότι οφείλει να διατυπώνει το περιεχόμενό τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να γίνει με σαφήνεια αντιληπτό τόσο από τους δικαστές όσο και από τους αντιδίκους. Συγκεκριμένα οι λόγοι αναίρεσης πρέπει να είναι σαφείς και ορισμένοι, ώστε να προκύπτει τόσο το παραδεκτό όσο και το νόμω βάσιμο αυτών με την υπαγωγή σε συγκεκριμένη περίπτωση του άρθρου 559 ΚΠολΔ. Η νομολογία του ΑΠ σχετικά με την αοριστία των λόγων αναίρεσης είναι πλούσια[170], με ιδιαίτερο ενδιαφέρον να έχουν οι αποφάσεις που, αντίθετα με τις κρίσεις του Ε.Δ.Δ.Α, όπως και θα δειχθεί κατωτέρω, θεωρούν ότι για να είναι ορισμένος ο σχετικός λόγος αναίρεσης πρέπει να αναφέρονται οι πραγματικές διαπιστώσεις της προσβαλλομένης

---

[168] Άλλωστε η διάταξη του άρθρου 561 παρ. 1 ΚΠολΔ ρητά ορίζει ότι «η εκτίμηση από το δικαστήριο της ουσίας πραγματικών γεγονότων και ιδιαίτερα του περιεχομένου εγγράφων, δεν υπόκειται στον έλεγχο του ΑΠ, εκτός εάν παραβιάστηκαν κανόνες δικαίου, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί ή αν υπάρχει λόγος αναίρεσης κατά το άρθρο 559 αριθ. 19 και 20». Βλ. και *Δεληκωστόπουλο,* ο.π., 396.

[169] Αυτονόητο για παράδειγμα είναι ότι το δικαίωμα πρόσβασης στο Ακυρωτικό μπορεί να παραβιαστεί και στην περίπτωση που κατά τη διάρκεια της δευτεροβάθμιας δίκης παραβιάσθηκε η αρχή της αμεροληψίας (559 αρ. 3), ασκήθηκε αναίρεση για το λόγο αυτό και ο Άρειος Πάγος την απέρριψε εσφαλμένα.

[170] ΟΛΑΠ 1187/1995 ΕλλΔνη, 1997, 837· ΟΛΑΠ 32/1996, ΕλλΔνη 1997, 33· ΑΠ 520/2002, Δίκη 2003, 247· ΑΠ 388/2002 Δίκη 2003, 95· ΑΠ 3392/2002, Δίκη 2003, 96· ΑΠ 66/2004, Δίκη 2004, 845, κ.α.

απόφασης που θεμελίωσαν την κρίση του δικαστηρίου για το βάσιμο ή μη της αγωγής, χωρίς να μπορεί να συμπληρωθεί το αναιρετήριο από την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση[171].

Μόνη, όμως, η πρόβλεψη στο εσωτερικό δίκαιο αυστηρών προϋποθέσεων παραδεκτού της άσκησης ενδίκων μέσων δε συνεπάγεται άνευ ετέρου περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε Δικαστήριο, αλλά είναι καταρχήν επιτρεπτή ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης, με το εάν εξυπηρετεί έναν αναγνωρισμένο από το νόμο σκοπό και εάν το επιλεγόμενο μέσο τελεί σε εύλογη σχέση αναλογικότητας με τον δι' αυτής επιδιωκόμενο σκοπό[172]. Άλλωστε, το ίδιο Δικαστήριο αποδέχεται στην αναιρετική δίκη την ύπαρξη πιο αυστηρών προϋποθέσεων παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως από εκείνες που αφορούν την έκκλητη δίκη, χωρίς όμως οι τιθέμενοι περιορισμοί να επάγονται την αναίρεση του πυρήνα του δικαιώματος[173].

Το ερώτημα λοιπόν που θέτει το Ε.Δ.Δ.Α. είναι αν το «απαράδεκτο» που κρίνεται βάσει δικονομικών κανόνων της εσωτερικής έννομης τάξης, συμφωνεί με τις προϋποθέσεις που επιβάλλει η δίκαιη δίκη, εξετάζοντας κάθε υπόθεση ξεχωριστά και λαμβάνοντας υπόψη τις συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχει η καθεμία από αυτές. Το δικονομικό απαράδεκτο, δηλαδή, που καθορίζεται από σύνθεση κανόνων, είναι ελεγκτέο από πλευράς δίκαιης δίκης, κυρίως από την σκοπιά της ουσιαστικής απονομής της δικαιοσύνης.

Πέραν αυτού, σκοπός της αναίρεσης, εκτός από τη διόρθωση δικαστικών σφαλμάτων, είναι η ενοποίηση της νομολογίας, η εξασφάλιση με άλλα λόγια της ενιαίας εφαρμογής του δικαίου από όλα τα δικαστήρια. Γι' αυτό και όλες οι αναιρέσεις σε κάθε κλάδο της δικαιοσύνης δικάζονται από το ανώτατο δικαστήριο του οικείου κλάδου. Ευχής έργον είναι η ενοποιημένη αυτή νομολογία να ταυτίζεται και με τη νομολογία των οργάνων της Ε.Σ.Δ.Α., η οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο να ξεπερνά τους εθνικούς περιορισμούς και να δημιουργεί ένα υπερεθνικό κανονιστικό υλικό[174] που μπορεί να χρησιμεύσει ως οδηγός για τη νομοθετική πολιτική των κρατών μελών της Ε.Σ.Δ.Α., αλλά και να αποτελεί βάση διαλόγου για τις εθνικές νομολογίες.

Από μία σύντομη ματιά στο «παρελθόν» της νομολογίας του Αρείου Πάγου αναφορικά με το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α. προκύπτουν συμπεράσματα ενδιαφέροντα και χρήσιμα αλλά κυρίως ικανά να μας βάλουν σε προβληματισμό. Υπάρχουν αποφάσεις όπου τα πολιτικά δικαστήρια χρησιμοποιούν το άρθρο 6 παρ. 1 όχι για να το εφαρμόσουν κατ' ευθείαν στην κρινόμενη υπόθεση, αλλά ως στοιχείο προκειμένου να ταχθούν υπέρ της μίας ή της άλλης ερμηνευτικής εκδοχής σε σχέση με άλλη εφαρμοζόμενη διάταξη[175]. Άλλοτε το Ακυρωτικό κάνει μία απλή παράθεση του εν λόγω άρθρου, χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση των

---

171 ΑΠ 214/2002, Δίκη 2002, 1203.

172 Edificationes March Gallego S.A. κατά Ισπανίας, απόφαση της 19.2.1998, Recueil des arrets et decisions 1998 I, 290.

173 Tolstoy Miloslavsky κατά Hv. Βασιλείου, απόφαση της 13.7.1995, Α. 316 Β, 78 επ.

174 Βλ. *Σπινέλλη*, Πορίσματα από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., ΠοινΧρον 1998, 16.

175 ΟΛΑΠ 27/1992, ΕλλΔνη 1992, 1445. Βλ και *Κρουσταλάκη*, ο.π., 76 επ.

δικαιωμάτων που αυτό προστατεύει ή επεξήγηση των λόγων για τους οποίους το επικαλείται[176] και άλλοτε ερμηνεύει εσφαλμένα την Ε.Σ.Δ.Α[177]. Επίσης, σε άλλες υποθέσεις, φαίνεται ότι αγνοεί τη Σύμβαση όπως αυτή έχει ερμηνευτεί από το Ε.Δ.Δ.Α[178] ή δεν αναφέρεται καθόλου σε αυτή, αρνούμενο ουσιαστικά να την εφαρμόσει, ενώ για το ίδιο θέμα έχει καταδικαστεί πλειστάκις η Γαλλία[179]. Ασφαλώς, δεν λείπουν και πιο εναρμονισμένες με το πνεύμα της Σύμβασης αποφάσεις -όπως θα δούμε κατωτέρω- ιδίως τα τελευταία χρόνια, καθώς διαφαίνεται έτσι η προθυμία των ελληνικών δικαστηρίων να εφαρμόζουν αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. και σε υποθέσεις που δεν αφορούν καν την Ελλάδα[180].

2. Η πρόσφατη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α σχετικά με την τυπολατρική (φορμαλιστική προσέγγιση) του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. από τον Άρειο Παγο

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου κατά καιρούς και με αφορμή προσφυγές που αφορούν αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων των κρατών μελών, έχει διευρύνει τον έλεγχό του στην εφαρμογή δικονομικών κανόνων εφαρμόζοντας διασταλτικά το άρθρο 6 της Σύμβασης[181]. Μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχε απόφαση που να καταδίκαζε την Ελλάδα για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ως προς τις προϋποθέσεις παραδεκτού της αναίρεσης και πιο συγκεκριμένα ως προς την αοριστία της αίτησης αναίρεσης, κατ' εφαρμογή του δικαιώματος για πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Το ως άνω θετικό και αισιόδοξο για τη χώρα μας στοιχείο ανατράπηκε πρόσφατα, υποβαθμίζοντας έτσι την -όχι και τόσο καλή- εικόνα της δικαιοσύνης μας προς τα έξω, γεγονός ιδιαίτερα δυσάρεστο, καθώς δεν είναι και λίγες οι παραβιάσεις της Ε.Σ.Δ.Α. που αφορούν άλλες πτυχές του δικαιώματος πρόσβασης. Ειδικά το έτος 2006 το Ε.Δ.Δ.Α. με δύο πανομοιότυπες αποφάσεις του ήρθε να επιβεβαιώσει ότι: α) ο Άρειος Πάγος δεν ερμηνεύει τη Σύμβαση σύμφωνα με το κατ' ουσίαν περιεχόμενο της αρχής της «δίκαιης δίκης» και β) δεν ακολουθεί (ή καλύτερα αγνοεί) το «ερμηνευτικό δεδικασμένο» του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

Η πρώτη σημαντική απόφαση, η οποία αποδεικνύει τα ανωτέρω συμπεράσματα, είναι η υπόθεση Ευσταθίου κατά Ελλάδας[182]. Στη συγκεκριμένη υπόθεση οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν ότι η απόρριψη από τον Άρειο Πάγο για τυπικούς λόγους παραβιάζει το

---

176 ΑΠ 1860/1997.
177 ΑΠ 495/1997, ΕλλΔνη 1998, 97.
178 ΑΠ 564/2000, ΕλλΔνη 2000, 1620.
179 ΑΠ 36/1999, ΕλλΔνη 2000, 228.
180 Ολ ΑΠ 14/2001, ΕλλΔνη 2002, 262.
181 Απόφαση Quadrelli κατά Ιταλίας, 11.1.2004. Εδώ η εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ καταλαμβάνει και την περίπτωση που η προσβαλλόμενη απόφαση του εθνικού δικαστηρίου περιορίζεται σε προδικαστικό μόνον ζήτημα δικονομικής φύσεως, εφόσον η ουσία της υπόθεσης αφορά σε δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσεως. Δυνάμει της απόφασης αυτής ελέγχθηκε απόφαση του Ιταλικού Ακυρωτικού, που απέρριψε αναίρεση ως εκπρόθεσμη, και έτσι ο ιταλός υπήκοος που προσέφυγε στο ΕΔΔΑ επέτυχε την αναγνώριση σε αυτόν δικονομικού βοηθήματος υπό όρους που δεν του αναγνώριζε το ιταλικό δίκαιο. Βλ. *Παπαδημητρίου*, ο.π., 263.
182 Ευσταθίου κατά Ελλάδας, απόφαση της 27.7.2006, ΝοΒ 2006, 1170.

δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, όπως αυτό προβλέπεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.. Συγκεκριμένα, ο Άρειος Πάγος απέρριψε ως αόριστους τους αναιρετικούς λόγους επειδή οι αναιρεσείοντες δεν εξιστορούσαν στην αίτηση αναίρεσης όσα είχε δεχτεί επί της ουσίας το Εφετείο, δηλαδή τα γεγονότα στα οποία βασίστηκε η κρίση του δικαστηρίου αυτού, ενώ αντίθετα αυτοί παρουσίασαν: α) περιληπτικά στην αίτηση τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, β) τα τελικά συμπεράσματα του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου ως προς τα νομικά και πραγματικά περιστατικά της δίκης, και γ) την άποψή τους για την ερμηνεία των εν ισχύ διατάξεων και τα γεγονότα της υπόθεσης.

Η Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι στην παρούσα υπόθεση ο Άρειος Πάγος, δεν έκανε τίποτε άλλο από το να εφαρμόσει την πάγια νομολογία του ως προς τις προϋποθέσεις του παραδεκτού της αίτησης αναιρέσεως. Σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, αν η έφεση απορριφθεί ως ουσιαστικώς αβάσιμη, μετά τη διεξαγωγή αποδείξεων από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, το Ανώτατο Δικαστήριο απαιτεί να αναπτύξει ο ενδιαφερόμενος στην αίτησή του τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, όπως αυτά είχαν γίνει δεκτά από το κατώτερο δικαστήριο. Η έκθεση αυτή των περιστατικών, σύμφωνα πάντα με την κυβέρνηση, είναι απαραίτητη προκειμένου να μπορέσει στη συνέχεια ο Άρειος Πάγος να ασκήσει τον έλεγχο ως προς την ερμηνεία του κανόνα δικαίου από το κατώτερο δικαστήριο. Σε περίπτωση που ο αναιρεσείων δεν παρουσίαζε τα γεγονότα της υπόθεσης, όπως αυτά έγιναν δεκτά από το εφετείο, το ακυρωτικό θα ήταν υποχρεωμένο να ερευνήσει το ίδιο τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης που οδήγησαν στην εσφαλμένη ερμηνεία του εθνικού δικαίου από το εφετείο.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει καταρχάς την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία δεν έχει σκοπό να υποκαταστήσει τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα. Η ερμηνεία της εσωτερικής νομοθεσίας ανήκει κατά κύριο λόγο στις εθνικές αρχές και κατεξοχήν στα δικαστήρια. Εξάλλου, το «δικαίωμα σε δικαστήριο», του οποίου ιδιαίτερη πτυχή αποτελεί το δικαίωμα πρόσβασης, δεν είναι απόλυτο και υπόκειται σε έμμεσους περιορισμούς, κυρίως ως προς τις προϋποθέσεις παραδεκτού μίας προσφυγής, διότι προαπαιτεί λόγω της ίδιας του της φύσης μία ρύθμιση από το κράτος, που διαθέτει ως προς αυτό το σημείο ένα περιθώριο ελεύθερης εκτίμησης. Πάντως, αυτοί οι περιορισμοί δεν μπορούν να παρεμποδίζουν την ελεύθερη πρόσβαση ενός αιτούντος κατά τέτοιο τρόπο ή σε τέτοιο βαθμό ώστε να βλάπτεται ουσιωδώς το δικαίωμα σε δικαστήριο. Εντέλει, οι περιορισμοί δεν είναι σύμφωνοι με το άρθρο 6 παρ. 1 παρά μόνο εάν εξυπηρετούν δικαιολογημένο σκοπό και αν υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα χρησιμοποιούμενα μέσα και τον επιδιωκόμενο σκοπό. Πράγματι, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο παραβιάζεται όταν η εθνική ρύθμιση δεν εξυπηρετεί πλέον τους σκοπούς της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης, αλλά αποτελεί ένα είδος «εμποδίου» για τον αιτούντα ως προς το να κριθεί στην ουσία της η διαφορά από το αρμόδιο δικαστήριο.

Στο άρθρο 6 της Σύμβασης, που κατοχυρώνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, αποτυπώνεται ένα γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να κινούνται οι προβλεπόμενοι από την εσωτερική νομοθεσία περιορισμοί, λαμβανομένων υπόψη τόσο των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπό αμφισβήτηση διαδικασίας όσο και της συνολικής εικόνας της δίκης που διεξάγεται στην εσωτερική έννομη τάξη.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει τέλος ότι η ρύθμιση σχετικά με τα τυπικά στοιχεία που απαιτούνται για την άσκηση ενός βοηθήματος αποβλέπει να εξασφαλίσει τη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης και, ιδιαίτερα, το σεβασμό της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει πάντως να έχουν τη δυνατότητα να αναμένουν ότι οι κανόνες θα εφαρμοστούν.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το Δικαστήριο, εστιάζοντας στην αναλογικότητα του περιορισμού σε σχέση με την ανάγκη ασφάλειας δικαίου και χρηστής απονομής της δικαιοσύνης, καλείται να εξετάσει εάν ο λόγος για τον οποίο ο Άρειος Πάγος απέρριψε τους πρώτους λόγους αναιρέσεως στέρησε στην πράξη από τους προσφεύγοντες το δικαίωμα να κριθεί η υπόθεση ως προς την ουσία της. Έτσι, το Ε.Δ.Δ.Α. θεώρησε ότι η απόρριψη ως αορίστων των αναιρετικών λόγων επειδή οι αναιρεσείοντες δεν εξιστορούσαν στην αίτηση αναίρεσης όσα είχε δεχτεί επί της ουσίας το Εφετείο, ενώ αντίθετα παρουσίασαν περιληπτικά στην αίτηση τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, τα τελικά συμπεράσματα του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου ως προς τα νομικά και πραγματικά περιστατικά της δίκης, καθώς και την άποψή τους για την ερμηνεία των εν ισχύ διατάξεων και τα γεγονότα της υπόθεσης, αποτελεί προσέγγιση υπερβολικά προσηλωμένη στους τύπους (φορμαλιστική), που εμπόδισε τους αναιρεσείοντες να εξεταστεί η ουσιαστική βασιμότητα των ισχυρισμών τους. Ο κανόνας αυτός που εφάρμοσε ο Άρειος Πάγος για να αποφανθεί ως προς το παραδεκτό των αναιρετικών λόγων, αποτελεί νομολογιακή κατασκευή, δεν απορρέει από συγκεκριμένη δικονομική διάταξη και δημιουργεί νομολογιακά πρόσθετη προϋπόθεση για το παραδεκτό που σχετίζεται με την αοριστία των αναιρετικών λόγων που δεν στηρίζεται στο νόμο.

Όταν οι λόγοι αναιρέσεως αφορούν την ερμηνεία νομοθετικών διατάξεων που εφαρμόστηκαν από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, δεν είναι απαραίτητη η ταυτόχρονη παράθεση των πραγματικών γεγονότων, όπως τα έχει δεχτεί το εφετείο, για να ασκήσει ο Άρειος Πάγος το νομικό του έλεγχο. Το ίδιο συμβαίνει και όταν ο ανώτατος δικαστής έχει την ευχέρεια να συμβουλευτεί με ευκολία το κείμενο της προσβαλλόμενης απόφασης και να εξακριβώσει την ακρίβεια του γεγονότος που περιλαμβάνεται στην αναίρεση, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπου η προσβαλλόμενη απόφαση του εφετείου ήταν συνημμένη στην αίτηση αναίρεσης. Η υπερβολικά προσηλωμένη ερμηνεία στους τύπους της νομιμότητας από το δικαστήριο εμπόδισε την εξέταση ως προς την ουσία του ενδίκου βοηθήματος που ασκήθηκε.

Το Ε.Δ.Δ.Α. εκτιμά, τέλος, ότι στην επίδικη διαφορά ο περιορισμός που επιβλήθηκε στο δικαίωμα πρόσβασης των προσφευγόντων σε δικαστήριο δεν ήταν σε αναλογία με το σκοπό προστασίας της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης. Κατά συνέπεια υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης αναφορικά με το δικαίωμα των προσφευγόντων να έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο.

Όπως έγινε αντιληπτό, το Δικαστήριο, ανταποκρινόμενο στο δύσκολο έργο του και δείχνοντας τόλμη, απέδειξε ότι αυτό που το ενδιαφέρει περισσότερο είναι η ουσιαστική προστασία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και όχι απλώς η τυπική επίκλησή του. Ερευνά και εφαρμόζει το πνεύμα του νόμου και όχι το γράμμα. Άλλωστε, σύμφωνα πάντα με τη νομολογία του για την αοριστία της αναίρεσης επισημαίνει χαρακτηριστικά: Η απόφαση κατά της οποίας ασκείται η αναίρεση αποτελεί το βασικό στοιχείο της ύπαρξης ή μη της αναιρετικής πλημμέλειας.

Η τυπολατρία δεν αποτελεί στοιχείο που οδηγεί σε ποιοτική αναβάθμιση την απονομή της δικαιοσύνης. Αντίθετα, δημιουργεί προβλήματα και εμπόδια στην ουσιαστική εφαρμογή των κανόνων δικαίου. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά που γίνεται σε σχέση με την απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. από τον Γ. Ρήγο, (Αρεοπαγίτη ε.τ.)[183]: « Όταν είχα την τιμή να υπηρετώ στο Ανώτατο Δικαστήριο, δεν μπόρεσα να καταλάβω, ούτε βέβαια να θέσω σε αμφισβήτηση, την απόλυτα εδραιωμένη αντίληψη ότι για να κριθεί παραδεκτός ο αναιρετικός λόγος από το άρθρο 559/1 ΚΠολΔ (παραβίαση ουσιαστικού κανόνα δικαίου) θα έπρεπε να έχουν αναφερθεί, στο δικόγραφο της αναίρεσης, όλα τα -μη αμφισβητούμενα- περιστατικά της υπόθεσης και δεν αρκούσε μια συνοπτική αναφορά τους, εφόσον άλλωστε η προσβαλλόμενη απόφαση αποτελεί στοιχείο της δικογραφίας». Εάν δεν εξαλειφθούν τα τυπικά προσκόμματα στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστικό όργανο εξαιτίας της γραμματικής και μόνο προσέγγισης των διατάξεων του ΚΠολΔ , τα οποία γίνονται αντιληπτά από ένα ευρωπαϊκό δικαστήριο, μη εξοικειωμένο με τις εθνικές δικονομικές διατάξεις, θα έρχονται στο προσκήνιο νέες καταδικαστικές αποφάσεις.[184]

Για του λόγου το αληθές και προς επίρρωση των ανωτέρω ισχυρισμών, πολύ πρόσφατα, στις 14.12.2006, το Ε.Δ.Δ.Α. με νέα απόφαση, πανομοιότυπη με την ανωτέρω και με την ίδια σχεδόν αιτιολογία και σκεπτικό, καταδίκασε την χώρα μας για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. και συγκεκριμένα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.

Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (14.12.2006)[185] το ερώτημα που ετέθη ήταν αν ο τρόπος με τον οποίο το αναιρετικό δικαστήριο έχει απορρίψει κάποιους λόγους ως απαράδεκτους, με την αιτιολογία ότι ο ενδιαφερόμενος είχε παραλείψει

---

[183] Βλ. *Παπαδημητρίου*, ο.π., 275.

[184] Βλ. *Μπέη*, Προβλήματα της αναιρετικής διαδικασίας, Δίκη 2007, 313, όπου σχολιάζοντας έκθεση εισηγήτριας αρεοπαγίτη σχετικά με αναιρετική αίτηση που στηρίζει την αφετηρία της στη νομολογία της ολομέλειας του ΑΠ, επιβεβαιώνει τις θέσεις του Ε.Δ.Δ.Α περί προσβολής του δικαιώματος για πρόσβαση σε δίκαιη δίκη.

[185] Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας, 14.12.2006, NoB 2007, 206.

να αναφέρει κάποια πραγματικά περιστατικά, τα οποία όμως προέκυπταν από το φάκελο της υπόθεσης, είναι σύμφωνος με τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε ένα δικαστήριο. Ειδικότερα, απερρίφθη η αναίρεση του προσφεύγοντα από τον Άρειο Πάγο ως αόριστη γιατί στο δικόγραφο της αναίρεσης του ο προσφεύγων δεν προσδιόριζε τη σύμβαση εργασίας του, δεν ανέφερε τη συζυγική του κατάσταση ούτε και την ηλικία και τον αριθμό των παιδιών του. Τα στοιχεία όμως αυτά προέκυπταν σαφώς από τα σχετικά που υπήρχαν στο φάκελο της υπόθεσης που κατατέθηκε μαζί με την αίτηση αναίρεσης και τα προσδιόριζε ο αναιρεσείων στο σημείωμα που κατέθεσε στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε τις γενικές αρχές του (βλ. παραπάνω Ευσταθίου κατά Ελλάδας) και μην έχοντας άλλη επιλογή από την εφαρμογή της πάγιας νομολογίας του, εκτίμησε ότι η απόρριψη των λόγων αναίρεσης υποδεικνύει μία προσέγγιση - των προϋποθέσεων του παραδεκτού του ενδίκου μέσου που ασκήθηκε – ιδιαίτερα φορμαλιστική. Κατά συνέπεια, ο προσδιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης του ενδιαφερόμενου στο δικαστήριο δεν έχει ως σκοπό να εγγυηθεί τη νομική ασφάλεια και τη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης. Υπήρξε επομένως παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης υπό το πρίσμα του δικαιώματος του ενδιαφερομένου να έχει πρόσβαση στα δικαστήρια.

Σε διάστημα πέντε μηνών η χώρα μας καταδικάστηκε από το Δικαστήριο του Στρασβούργου δύο φορές για τον ίδιο ακριβώς λόγο, με τα εθνικά δικαστήρια να εμμένουν προσκολλημένα σε μία παρωχημένη αντίληψη της τυπολατρίας, η οποία δε συνάδει με την αυθεντική ερμηνεία της Σύμβασης από το Ε.Δ.Δ.Α. και τη γενικότερη τάση του τελευταίου προς μία ουσιαστική και προσβάσιμη δικαιοσύνη, προκειμένου καθείς να μπορεί να υπερασπίζεται τις θέσεις και τα επιχειρήματά του σε κάθε είδους διαδικασία. Ο Άρειος Πάγος μάλλον δεν έχει συνειδητοποιήσει πως τα εθνικά δικαστήρια είναι οι θεματοφύλακες της ερμηνείας και εφαρμογής της Ε.Σ.Δ.Α. σε κρατικό επίπεδο.

Το φαινόμενο της φορμαλιστικής προσέγγισης των δικονομικών διατάξεων δεν ολοκληρώνεται με τις δύο ανωτέρω καταδικαστικές αποφάσεις και ούτε σχετίζεται με την πολιτική δίκη[186]. Το Ακυρωτικό επαναλαμβάνει τα ίδια λάθη και στην εφαρμογή των ποινικοδικονομικών διατάξεων και μάλιστα με μεγαλύτερη συχνότητα[187].

---

[186] Η τυπολατρία που φανερώνεται μέσα από τις αποφάσεις του Αρείου Πάγου έχει επηρεάσει και το Συμβούλιο της Επικρατείας (εφεξής ΣτΕ). Στην απόφαση Κούτρας Α.Τ.Τ.Ε.Ε. κατά Ελλάδας της 16.11.2000, καταδικάστηκε η Ελλάδα γιατί το ΣτΕ απέρριψε την αίτηση ακυρώσεως της προσφεύγουσας εταιρίας με το αιτιολογικό ότι ελλείπει από την οικεία πράξη κατάθεσης ο αριθμός πρωτοκόλλου.

[187] Βλ. *Μυλωνά*, Η μη εφαρμογή της ΕΣΔΑ από την ποινική νομολογία του ΑΠ κατά τα έτη 1996-1997, 1999. Στην ενδελεχή έρευνα του εν λόγω συγγραφέα σχετικά με την ποινική νομολογία του Αρείου Πάγου των ετών 1996-1997 υπό το πρίσμα της εφαρμογής της Ε.Σ.Δ.Α, κατέληξε σε ορισμένα σαφή και μάλλον απογοητευτικά συμπεράσματα. Ένα από αυτά αναφέρεται στην εσφαλμένη ερμηνεία της Σύμβασης και μάλιστα παραθέτει και δύο αποφάσεις (ΑΠ 200/1997 και 495/1997), στις οποίες το Ακυρωτικό αρνείται να εφαρμόσει το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, κάνοντας και πάλι τυπολατρική ερμηνεία του ΚΠοινΔ. Επιπλέον, παρατηρεί ότι ο τρόπος που ο Άρειος Πάγος αντιμετωπίζει την ΕΣΔΑ παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία με τις πρώτες φάσεις που

Συγκεκριμένα, στην υπόθεση Twalib κατά Ελλάδας (1998)[188] που αφορούσε το ευεργέτημα πενίας, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν εφαρμόζεται στην αναιρετική διαδικασία, η οποία δεν αφορά «κατηγορία ποινικής φύσεως». Κάτι τέτοιο όμως δεν προέκυπτε από τη νομολογία της Επιτροπής και του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία το άρθρο 6 σαφώς εφαρμόζεται στην αναιρετική δίκη, προσαρμοσμένο βέβαια στις ιδιαιτερότητές της. Το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση της Ε.Σ.Δ.Α. Ο έλληνας δικαστής, λοιπόν, αγνοώντας την πάγια νομολογία των οργάνων της Σύμβασης, παρεμπόδισε την πρόσβαση στο δικαστήριο για καθαρά φορμαλιστικούς λόγους και μάλιστα σε άτομο που δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να υπερασπιστεί εαυτόν διά πληρεξουσίου. Η απόφασή του αυτή ισοδυναμεί με παντελή αδυναμία πρόσβασης στην αναιρετική δίκη - που δεν αφορά κατηγορία ποινικής φύσεως - συγκεκριμένης ομάδας ατόμων (άπορων) και αυτό είναι που προκαλεί ιδιαίτερη αίσθηση.

Στην υπόθεση Σκονδριανός κατά Ελλάδας (2003)[189] το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι η κατά το άρθρο 508 ΚΠοινΔ διαδικασία ενώπιον του δικαστικού συμβουλίου του Αρείου Πάγου παραβίασε την αρχή της κατ' αντιμωλία εξέτασης. Ο προσφεύγων συνάντησε μεγάλα εμπόδια για την άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και κατά συνέπεια του δικαιώματός του για δίκαιη δίκη (6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.). Αντίθετα, ο Άρειος Πάγος είχε αποφανθεί ότι η κατά το άρθρο 508 ΚΠοινΔ προϋπόθεση της προηγούμενης υποβολής στην εκτέλεση της ποινής, προκειμένου να εκδικαστεί η αναιρετική αίτηση του καταδικασμένου, κατ' αρχήν δεν αντίκειται ούτε στη δικαιική αρχή της δίκαιης δίκης ούτε στην αρχή της αναλογικότητας. Αξιοσημείωτο ότι υπήρχε σταθερή αντίθετη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με το ζήτημα αυτό, την οποία το Ακυρωτικό αγνοούσε. Τελικά, μετά την καταδίκη αυτή αναγκάσθηκε η χώρα μας να αλλάξει τη νομοθεσία της.[190]

Τέλος, με την από 22.2.2007 απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α, Perlala κατά Ελλάδας[191], κρίθηκε ότι η θέση του Αρείου Πάγου πως δεν αποτελεί αυτοτελής λόγος αναιρέσεως η παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης (άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α.), παρά μόνο συνδυαστικώς με κάποιον από τους αναιρετικούς λόγους που προβλέπονται περιοριστικά στο άρθρο 510 παρ. 1 ΚΠΔ και η απόρριψη ενός τέτοιου αναιρετικού λόγου ως απαράδεκτου, συνιστά ερμηνεία υπερβολικά τυπολατρική, που τείνει προς το «σόφισμα» και αποδυναμώνει σε μεγάλο βαθμό την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών στην ελληνική αναιρετική διαδικασία.

πέρασαν τα ανώτατα δικαστήρια της Ιταλίας, Ολλανδίας και Γαλλίας κατά την εξοικείωσή τους με την ΕΣΔΑ. Για παράδειγμα στη Γαλλία, κατά το πρώτο χρονικό διάστημα ισχύος της Σύμβασης, η επιφυλακτική και φορμαλιστική προσέγγιση της ΕΣΔΑ συνοδεύτηκε και από κάποιες πρόδηλα εσφαλμένες αποφάσεις που κατεδείκνυαν τον «πανικό» του γαλλικού Ακυρωτικού (κατά την έκφραση της *Mayer,* Evolution de l' altitude de la Chambre criminelle de la Cour de cassation francaise a l' egard de la Convention europeene des Droits de l' Homme, σε: Melanges offerts a Georges Levasseur, 1992, 241-242.

188 Απόφαση Twalib κατά Ελλάδας, 9.6.1998, Recueil-IV, 1415.

189 Απόφαση Σκονδριανός κατά Ελλάδας, 18.12.2003.

190 Το άρθρο 508 ΚΠοινΔ καταργήθηκε με το άρθρο 18 παρ. 3 του ν. 3346/2000.

191 Απόφαση της 22.2.2007, Perlala κατά Ελλάδας, Νοβ 2007, 520 επ.

Παρά την αδιαμφισβήτητη τάση των εθνικών δικαστηρίων να δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στον τυπολατρικό τρόπο άσκησης των ενδίκων μέσων παρά στην ουσιαστική προστασία του δικαιώματος, δεν λείπουν και τα παραδείγματα[192] μιας πιο σύμφωνης με το πνεύμα της Σύμβασης στάσης του δικαστή. Ίσως οι καταδικαστικές αποφάσεις να αφυπνίζουν τον έλληνα δικαστή και να τον παρακινούν στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που προκύπτουν μέσα από διαφορετική ματιά, απομακρυσμένη από την άκρατη τυπικότητα. Ασφαλώς, δεν θα ήταν καθόλου ωφέλιμο να προκύψει το συμπέρασμα ότι η τήρηση των τύπων και η γραμματική προσήλωση στους ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες βλάπτει το δίκαιο. Κάθε άλλο μάλιστα. Η αρχή της δίκαιης δίκη δεν θα μπορούσε να βρει έδαφος αν παραβιάζονταν διαρκώς και αναιτιολόγητα το γράμμα του νόμου. Ο δικαστής, τελικά, είναι εκείνος που μέσα από την πολύπλευρη εξέταση των αναφυόμενων νομικών θεμάτων, χωρίς αγκυλώσεις και λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του Στρασβούργου θα κρίνει σε κάθε περίπτωση ποιο είναι το «δίκαιο». Χωρίς να εγκαταλείπονται τα όρια της επιτρεπόμενης ερμηνείας, αλλά και με τη μεθοδολογική υποστήριξη των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α., απώτερος στόχος είναι η ορθή και ουσιαστική απονομή της δικαιοσύνης με πιο ευνοϊκά αποτελέσματα. Οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. μπορούν ως ερμηνευτικά εργαλεία να λειτουργήσουν διαφωτιστικά ή συμπληρωματικά σε περιπτώσεις ασαφών ή αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών διατάξεων και να χρησιμεύσουν στην κάλυψη υφισταμένων κενών δικαίου.

Η πρώτη απόφαση του Αρείου Πάγου με την οποία προφανώς εγκαταλείπεται η φορμαλιστική προσέγγιση των υποθέσεων που το απασχολούν και που στέλνει αισιόδοξα μηνύματα για το μέλλον είναι η υπ' αριθ. 1567/2006[193]. Εν συντομία, το Δικαστήριό έκρινε στη συγκεκριμένη υπόθεση, όπου ασκήθηκε αναίρεση με πληρεξούσιο, ότι η μη προσάρτηση του εγγράφου της πληρεξουσιότητας κατά την άσκηση της αναίρεσης δεν καθιστά απαράδεκτη την αναίρεση εάν το έγγραφο της πληρεξουσιότητας προσάγεται κατά την συζήτηση της υπόθεσης. Παρά τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 465 παρ. 1 ΚΠΔ, που θέτει την προσάρτηση του πληρεξουσίου στη σχετική έκθεση αναιρέσεως και που αποτελεί τον αποκλειστικό τρόπο απόδειξης της εντολής που έχει δοθεί, ως προϋπόθεση παραδεκτού της αναίρεσης, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι η προϋπόθεση αυτή υπερακοντίζει το σκοπό του νομοθέτη και προκαλεί δυσανάλογα επιβαρυντικές συνέπειες στον καταδικασθέντα, ο όποιος έτσι στερείται του δικαιώματος της επανεξέτασης της απόφασης από ανώτερο δικαστήριο. Εφόσον δε πρόκειται για αναίρεση, στερείται του έσχατου ένδίκου μέσου με το οποίο μπορεί να αμυνθεί κατά της καταδικαστικής σε βάρος του απόφασης.

Φαίνεται, λοιπόν, από την παραπάνω προσέγγιση του Ακυρωτικού ότι η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. δίνει πλέον στον Άρειο Πάγο το έναυσμα να παραβλέπει τυπικές παραλείψεις και να δίνει ουσιαστικό περιεχόμενο στο θεμελιώδες δικαίωμα της πρόσβασης σε δικαστήριο. Ας ελπίσουμε ότι θα ακολουθήσουν και άλλες παρόμοιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ώστε

---

[192] Βλ. παρακάτω, 65-66.
[193] ΑΠ 1567/2006, ΝοΒ 2006, 1828.

να αρχίζει να διαμορφώνεται σταδιακά μία πάγια αντίληψη και τακτική σε τέτοιου είδους ζητήματα, χωρίς παλινδρομήσεις.

Με αφορμή τις πρόσφατες καταδίκες της Ελλάδας, κρίνεται σκόπιμη όσο και αναγκαία η ανάλογη απομάκρυνση από τυπολατρικές προσεγγίσεις και στις υπόλοιπες εγγυήσεις που πηγάζουν από το άρθρο 6 της Σύμβασης (π.χ. αιτιολογία των αποφάσεων, δικαστική ακρόαση κ.λπ.) έτσι ώστε η ουσιαστική προστασία της «δίκαιης δίκης» να αποκτά πιο ευρύ περιεχόμενο. Το τελευταίο μπορεί να επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό με την επίκληση των διεθνών συμβάσεων –συγκεκριμένα της Ε.Σ.Δ.Α.- που ως απώτερο στόχο έχουν την εμβάθυνση των συνταγματικών εγγυήσεων και την ποιοτική αναβάθμιση της δικαιοσύνης.

VI. Συμπεράσματα

Το ζήτημα της σωστής λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπό το πρίσμα του τεράστιου όγκου των προσφυγών που δέχεται αποτελούν σοβαρό και δυσεπίλυτο πρόβλημα. Οι πολίτες βρίσκουν στο Ε.Δ.Δ.Α. και στην ίδια τη Σύμβαση έναν επικουρικό προστάτη των δικαιωμάτων τους, όταν οι εθνικές αρχές τα παραβιάζουν. Η απειλή της αναποτελεσματικότητας του συστήματος συνδέεται και με την εφαρμογή του 14ου Πρωτοκόλλου, το οποίο θα δώσει λύση σε ορισμένα προβλήματα. Βέβαια, το εν λόγω Πρωτόκολλο δεν απαντά σε όλα τα προβλήματα του Δικαστηρίου, καθόσον δεν επιλύει τόσο το ζήτημα του μικρού αριθμού των υπαλλήλων απλής γραμματειακής υποστήριξης όσο και την έλλειψη επαρκών οικονομικών πόρων που θα ενισχύσουν σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων[194].

Η μείωση των προσφυγών στο Δικαστήριο δεν είναι δυνατόν να επέλθει, όσο συνεχίζεται η αγνόηση της Σύμβασης από τα ίδια τα όργανα του κράτους. Η αύξηση του φόρτου του Ε.Δ.Δ.Α. σχετίζεται άμεσα και με την αντιμετώπιση της Ε.Σ.Δ.Α. από τα εθνικά δικαστήρια, που με τις εσφαλμένες αποφάσεις δεν αφήνουν στον πολίτη άλλη επιλογή από την προσφυγή στο Ε.Δ.Δ.Α. Η συνεχής διάδοση και η μετάφραση των αποφάσεων του Δικαστηρίου κρίνεται απαραίτητη, όπως και η ουσιαστική ενασχόληση των δικαστών, δικηγόρων αλλά και όλων των πολιτών με τις διατάξεις της Σύμβασης. Επιπλέον, η εσωτερική έννομη τάξη, κατά συνέπεια και η νομοθεσία, πρέπει να συμβαδίσει με το περιεχόμενο της Ε.Σ.Δ.Α., ώστε να προλαμβάνονται παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στην προσπάθεια αυτή πρωτεύοντα ρόλο έχουν οι ίδιοι οι δικαστές, οι οποίοι γνωρίζοντας και εφαρμόζοντας το νόμο -άρα και τη Σύμβαση- οφείλουν με συνέπεια να ακολουθούν όσο μπορούν τα σταθερά βήματα που κάνει το Δικαστήριο προς την ουσιαστικότερη προστασία των δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών. Οι απονέμοντες το δίκαιο, ξεπερνώντας τις όποιες αγκυλώσεις και δείχνοντας εμπιστοσύνη στα θέσφατα του Στρασβούργου, οφείλουν να υπηρετούν την αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, παραμερίζοντας φαινόμενα άκρατης τυπικότητας, έχοντας ως αρχή τη ρήση ότι: « Το ουσιαστικό δίκαιο προσομοιάζει με την ιατρική επιστήμη, ενώ η δικονομία με τον Κανονισμό του Νοσοκομείου και δε θα πρέπει λόγω μίας πολύ αυστηρής εφαρμογής του Κανονισμού να αφεθεί ο ασθενής να αποβιώσει, αν η ιατρική επιστήμη επιτρέπει την επιβίωσή του»[195]. Με το πνεύμα αυτό προστατεύεται ουσιαστικά ο πολίτης, αποφεύγονται αποτελεσματικά νέες

---

[194] Αξίζει να σημειωθεί ότι, λόγω της ανεπάρκειας των ρυθμίσεων που το 14ο Πρωτόκολλο θέτει σε εφαρμογή, η Επιτροπή των Υπουργών επέλεξε 11μελή επιτροπή (Επιτροπή Σοφών) για να προτείνει λύσεις πέραν του Πρωτοκόλλου, πράγμα που έπραξε τον περασμένο Νοέμβριο. Βλ. *Ρούκουνα*, Το Ε.Δ.Δ.Α. σε κρίσιμη καμπή-Προβληματισμοί για το μέλλον της ατομικής προσφυγής, Το Βήμα του Δικηγόρου, τεύχος 2007, 10 επ.

[195] Όπως τη μνημονεύει ο *Μαργαρίτης* (Αρεοπαγίτης ε. τ.) στο άρθρο του, Η αοριστία των λόγων αναιρέσεως του ΚΠολΔ (Ενόψει της πρόσφατης Νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α), ΝοΒ 2007, 41.

καταδίκες της Ελλάδας και το Δικαστήριο του Στρασβούργου απελευθερώνεται από επαναλαμβανόμενες υποθέσεις, ενώ ταυτόχρονα περιορίζεται στον επικουρικό ή δευτερογενή ρόλο που πρέπει να κατέχει σε θέματα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος Ν., Οι ελληνικές υποθέσεις στο Στρασβούργο, ΤοΣ 2002, 1.

Βαλάκου–Θεοδωρούδη Μ., Παράμετροι καταγραφής της παραπομπής από τον έλληνα δικαστή στην Ε.Σ.Δ.Α., ΕΕΕυρΔ 1997, 79 επ.

Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1976, 547-552 και 570-571.

Γεραπετρίτης Γ., Η Ε.Σ.Δ.Α. ως ερμηνευτικός οδηγός των εθνικών δικονομικών διατάξεων, ΔτΑ 2001, 184.

Γεωργιάδης Α. Σ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2002.

Γιακουμόπουλος Χ., Ζητήματα ελληνικού δικονομικού δικαίου στη νομολογία των οργάνων της Ε.Σ.Δ.Α., Έρευνα 4, 1 επ.

Δεληκωστόπουλος Γ., Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό, Δίκη 2007, 393 επ.

Εθνική Σχολή Δικαστών - Επιμέλεια Κτιστάκη Γ., Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, 2002.

Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου-Πενήντα χρόνια εφαρμογής, 2004.

Ζημιανίτης Δ., Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το ακυρωτικό δικαστήριο επ' αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 2002, 893.

Ηλιόπουλος Ηλ. Ν., ΕυρΣΔΑ 6 παρ. 1 – Απαραίτητα στοιχεία του αιτιολογικού δικαστικής απόφασης, Δίκη 2000, 96 επ.

Καμίνης Γ., Γενικά Συμπεράσματα, ΤοΣ 2/2003, 281.

Καστανάς Ηλ./Κτιστάκης Γ., Επισκόπηση Νομολογίας του έτους 1998 του ΕΔΔΑ, Δίκη 2000, 1123 επ.

Κατρούγκαλος Π., Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στην εσωτερική έννομη τάξη, Ε.Δ.Κ.Α. 1999, 833.

Κεραμεύς Κ., Ένδικα μέσα, 2002.

Κρουσταλάκης Ε., Το δικαίωμα για χρηστή δίκη κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., Δίκη 1982, 623.

Μαγγανά/Καρατζά, Ε.Σ.Δ.Α. - Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, 2005.

Μαργαρίτης Μιχ., Η αοριστία των λόγων αναιρέσεως του ΚΠολΔ (Ενόψει της πρόσφατης Νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α), ΝοΒ 2007, 41.

Ματθίας Σ., Εισαγωγή στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ΕλλΔνη 1999, 735 επ.

Ο ίδιος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 1999.

Ματθίας Σ./Κτιστάκης Γ./Σταυρίτης Λ/Στεφανάκης Κ., Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη, ΔΣΑ, 2006.

Μηλιαράκης Π., Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου, 2000.

Μηναδάκη Τ., Η δίκαιη δίκη κατά την Ε.Σ.Δ.Α. Σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρχείο Νομολογίας 2002, 11.

Μίντσης Γ., Η διακρατική προσφυγή ενώπιον του Έ.Δ.Δ.Α. (Σύγκριση προς τα λοιπά ένδικα βοηθήματα του Διεθνούς Δικαίου), Αρμ 2000, 176.

Μπέης Κ., Η δικαστική ανεξαρτησία στην ελληνική έννομη τάξη, σε: Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης, 1998.

Ο ίδιος, Προβλήματα της αναιρετικής διαδικασίας, Δίκη 2007, 313.

Μποτόπουλος Β., Εισαγωγικές παρατηρήσεις, σε: Το Δικαίωμα σε Δίκαιη Δίκη. Η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης, 1998, 9. (Πρακτικά του συνεδρίου που οργάνωσαν η Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες και το Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου).

Μυλωνάς Ι., Η μη εφαρμογή της ΕΣΔΑ από την ποινική νομολογία του ΑΠ κατά τα έτη 1996-1997, 1999.

Νάσκου-Περράκη Π., Ευρ. Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2001.

Η ίδια, Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα, ΕΕυρΔ 1999, 785.

Πανταζόπουλος Α., Επιλεγμένη Νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σε θέματα Αστικού Δικονομικού Δικαίου, 2004.

Παπαδημητρίου Γ., Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας, ΝοΒ 1996, 569 επ.

Παπαδημητρίου Χ., Η ιεραρχική σχέση ανάμεσα στο κοινοτικό δίκαιο και στην ΕυρΣΔΑ, Δίκη 2007, 263.

Περράκης Στ., Ορισμένα ζητήματα εφαρμογής του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ), υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας των οργάνων της ΕΣΔΑ, ΕλλΔνη 1989, 722.

Ρήγας Β., Η δικανική ισότητα κατά την ΕΣΔΑ και τα δικονομικά προνόμια του ελληνικού δημοσίου, ΕλλΔνη 2003, 307.

Ροζάκης Χ., Το νέο Ε.Δ.Δ.Α: Οι κύριες μεταβολές στο Ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας, ΕΕΕυρΔ 1999, 767.

Ρούκουνας Ε., Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995.

Ο ίδιος, Το Ε.Δ.Δ.Α. σε κρίσιμη καμπή-Προβληματισμοί για το μέλλον της ατομικής προσφυγής, Το Βήμα του Δικηγόρου 2007, 10 επ.

Σαρμάς Ι., Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. και της Επιτροπής, 1998.

Σισιλιάνος Λ.-Αλ., Η διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ε.Δ.Δ.Α .- Μία προβληματική σε εξέλιξη, ΠοινΧρον 2004, 385.

Σπινέλλη, Πορίσματα από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., ΠοινΧρον 1998, 16.

Σταυρόπουλος Γ., Σκέψεις για την ΕΣΔΑ και το ΕΔΔΑ, ΕΔΔΔ 2004, 470 επ.

Στεφάνου Σ., Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και η αμεροληψία των ελληνικών δικαστηρίων, ΠοινΧρον 1991, 481.

Ταγαράς Χ., Μηχανισμοί Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1992.

Του ίδιου, Η ατομική προσφυγή στην Ευρ. Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ 1985, 412 επ.

Του ίδιου, Η Ε.Σ.Δ.Α. μοχλός ανανέωσης της νομολογίας των Δικαστηρίων. Η διδασκαλία του Αρ. Μάνεση, ΝοΒ 2000, 1723.

Του ίδιου, Κράτος και Δικαιοσύνη. Ελευθερία με Υπεροχή του Δικαίου. Η Νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., 2003.

Του ίδιου, Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην ελληνική αστική δίκη, ΕΕΕυρΔ1997, 73.

Του ίδιου, Το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη κατά το άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α., ΕλλΔνη 1986, 601 επ.

Του ίδιου, Το ελληνικό έλλειμμα κράτος δικαίου», τόμος 1, «Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας, 1998.

Τσιρλή Μ., Το ΕΔΔΑ και οι προδήλως απαράδεκτες προσφυγές. Η αθέατη πλευρά του παγόβουνου, ΝοΒ 2007, 618.

Φραγκάκης Ν., Μια ματιά στο μέλλον της ατομικής προσφυγής μετά μισόν αιώνα εφαρμογής της. Ε.Σ.Δ.Α., NoB 2005, 214 επ.

Χειρδάρης Β., Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δικαιόραμα, τεύχ. 10ο, 36 επ.

Χρυσανθάκης Χ., Ο δικαιοδοτικός μηχανισμός της Ε.Σ.Δ.Α., Επιθ. Δημ. Δικ. 1991, 231.

Χρυσόγονος Κ., Η Ενσωμάτωση της Ε.Σ.Δ.Α. στην εθνική έννομη τάξη, 2001.

Ο ίδιος, Η σημασία της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. για τον Έλληνα δικαστή, ΔτΑ 541.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Baumgartel G, Η διδασκαλία του καθηγητή κ. G. Baumgartel για τα δικαστικά τεκμήρια, Δίκη 1995, 29.

EG Court (2001) 1, 27 September 2001, Report of the Evaluation Group to the Committee of Ministers on the European Court of Human Rights, παρ. 15 και 25.

Jacobs F./White R., The European Convention of Human Rights, 2nd edition, 1996, 123

Imbert P.-H., Η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ - Η συνεισφορά του εθνικού δικαστή, ΕΕΕυρΔ 2002, 1 επ.

Matscher Fr., (μεταφρ. Ελίνα Θεοδώρου), Το νέο Ε.Δ.Δ.Α.- Θεσμικές, λειτουργικές και δικονομικές απόψεις, Δίκη 2000, 552 επ.

Muller–Rappard, Le droit de l' action en vertu des dispositions de La Convention Européenne des Droits de l' homme, στο: La protection internationale des droits de l' homme, 1977, 31.

Petzold H., The European System for the Protection of Human Rights (Χάγη: Nijhoff), 465-481.

Van Dijk P., The interpretation of civil rights and obligations, in: Studies in Honour of G. Wiarda, 131.

Van Dijk P./Van Hoof G., Theory and Practice of the European Convention of Human Rights, 1990 (2), 295 επ.

Velu R./Ergec J., La Convention européenne des droits de l' homme, 1990, 707.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΑΠ 1241/1976	σημ. 27
ΑΠ 604/1989	σημ. 27
ΑΠ (Ολομ.) 1401/1991	σημ. 27
ΑΠ (Ολομ.) 27/1992	σημ. 175
ΑΠ (Ολομ.) 1187/1995	σημ. 170
ΑΠ (Ολομ.) 32/1996	σημ. 170
ΑΠ 495/1997	σημ. 177
ΑΠ 1860/1997	σημ. 176
ΑΠ 36/1999	σημ. 179
ΑΠ 564/2000	σημ. 178
ΑΠ (Ολομ.) 14/2001	σημ. 180
ΑΠ 214/2002	σημ. 171
ΑΠ 388/2002	σημ. 170
ΑΠ 520/2002	σημ. 170
ΑΠ 3392/2002	σημ. 170
ΑΠ 66/2004	σημ. 170
ΑΠ 1567/2006	σημ. 193
ΣτΕ (Πρακτ. Επεξ.) 409/1977	σημ. 27
ΣτΕ 1802/1986	σημ. 27
ΣτΕ 4674/1998	σημ. 27

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Ε.Δ.Δ.Α. ΜΕ ΔΙΑΔΙΚΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Απόφαση της 22.2.2007, Perlala κατά Ελλάδα	σημ. 191
Απόφαση της 14.12.2006, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδος	σημ. 185
Απόφαση της 27.7.2006, Ευσταθίου κατά Ελλάδας	σημ. 182
Απόφαση της 20.12.2004, Μακαρατζής κατά Ελλάδας	σημ. 26
Απόφαση της 27.5.2004, Ρίζος και Ντάσκας κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 18.3.2004, Σκονδριανός κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 12.4.2001, Λογοθέτης κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 11.1.2001, Πλατάκου κ. Ελλάδας	σημ. 146
Απόφαση της 16.11.2000, Κούτρας κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 7.11.2000, Αναγνωστόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδος	σημ.144
Απόφαση της 4.4.2000, Academy Trading Ltd κατά Ελλάδας	σημ. 93
Απόφαση της 28.3.2000, Δ. Γεωργιάδης κατά Ελλάδος	σημ. 144
Απόφαση της 24.2.1998, Λαρίσσης κ.λ.π. κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 16.12.1997, Καθολική Εκκλησία Χανίων κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 22.10.1997, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδος	σημ. 144
Απόφαση της 29.5.1997, Γεωργιάδης κατά Ελλάδος	σημ. 151
Απόφαση της 29.5.1997, Τσιρλής και Κουλούμπας κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 26.9.1996, Μανουσάκης κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 9.12.1994, ΣΤΡΑΝ – Στρατή Ανδρεάδη κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 25.5.1993, Κοκκινάκη κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 16.12.1992, Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδος	σημ. 26
Απόφαση της 27.8.1991, Φίλης κατά Ελλάδος	σημ. 30
Αποφάσεις της 20.4.1959 και 14.12.1959, Ελλάς κατά Hv. Βασιλείου	σημ. 35

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Ε.Δ.Δ.Α. ΜΕ ΔΙΑΔΙΚΟΥΣ ΤΡΙΤΕΣ ΧΩΡΕΣ

Απόφαση της 22.6.2004, Broniowski κατά Πολωνίας	σημ. 69
Απόφαση της 10.4.2004, Petur Thor Sigurosson κατά Ισλανδίας	σημ. 88
Απόφαση της11.1.2004, Quadrelli κατά Ιταλίας	σημ. 181
Απόφαση της 30.10.2001, Devlin κατά Hv. Βασιλείου	σημ. 120
Απόφαση της 13.7.2000, Scozzari και Giunta κατά Ιταλίας	σημ. 69
Απόφαση της 30.10.1998, Podbelski κατά Πολωνίας	σημ. 100
Απόφαση της 28.7.1998, Λοιζίδου κατά Τουρκίας	σημ. 67
Απόφαση της 10.7.1998, Tinnelly and Sons LTD και λοιποί	σημ. 119
Απόφαση της 21.4.1998, Estima Jorge κατά Πορτογαλίας	σημ. 102
Απόφαση της 19.2.1998, Edificationes March Gallego S.A. κατά Ισπανίας	σημ. 172
Απόφαση της19.2.1998, Higgins κατά Γαλλίας	σημ. 152
Απόφαση της19.12.1997, Helle κατά Φινλανδίας	σημ. 112
Απόφαση της 16.12.1997, Proszak κατά Πολωνίας	σημ. 101
Απόφαση της 16.12.1997, Raninen κατά Φινλανδίας	σημ. 43
Απόφαση της 26.8.1997, De Haan κατά Ολλανδίας	σημ. 90
Απόφαση της 1.7.1997, Rolf Gustafson κατά Σουηδίας	σημ. 84
Απόφαση της 28.5.1997, Pauger κατά Αυστρίας	σημ. 111
Απόφαση της 23.4.1997, Stallinger και Kuso κατά Αυστρίας	σημ. 110
Απόφαση της 18.2.1997, Niderost-Huber κατά Ελβετίας	σημ. 145
Απόφαση της 22.10.1996, Stubbings και λοιπές κατά Hv. Βασιλείου	σημ. 123
Απόφαση της 26.9.1995, Diennet κατά Γαλλίας	σημ. 87
Απόφαση της 13.7.1995, Tolstoy Miloslavsky κατά Hv. Βασιλείου	σημ. 173
Απόφαση της 26.4.1995, Fischer κατά Αυστρίας	σημ. 115
Απόφαση της19.4.1994, Van de Hurk κατά Ολλανδίας	σημ. 154
Απόφαση της 25.11.1993, Zander κατά Σουηδίας	σημ. 115
Απόφαση της 26.2.1993, Padovani κατά Ιταλίας	σημ. 87

Απόφαση της 8.7.1987, Η. κατά Ην. Βασιλείου	σημ. 104
Απόφαση της 25.6.1987, Capuano κατά Ιταλίας	σημ. 99
Απόφαση της 26.10.1984, De Cubber κατά Βελγίου	σημ. 89
Απόφαση της 22.10.1984, Sramek κατά Αυστρίας	σημ. 88
Απόφαση της 28.6.1984, Campell κλπ κατά Ην. Βασιλείου	σημ. 85
Απόφαση της 22.2.1984, P. Sutter κατά Ελβετίας	σημ. 108
Απόφαση της 8.12.1983, Axen κατά Γερμανίας	σημ. 106
Απόφαση της 25.3.1983, Silver κατά Ην. Βασιλείου	σημ. 115
Απόφαση της 1.10.1982, Piersack κατά Βελγίου	σημ. 86
Σκανδιναβικές Χώρες, Γαλλία και Ολλανδία κατά Τουρκίας (1982)	σημ. 35
Απόφαση της 23.6.1981, Le Compte και λοιποί κατά Βελγίου	σημ. 75
Απόφαση της 6.2.1981, Airey κατά Ιρλανδίας	σημ. 129
Κύπρος κατά Τουρκίας (1975 και 1977)	σημ. 35
Απόφαση της 21.2.1975, Golder κατά Αγγλίας	σημ. 114
Ιρλανδία κατά Ην. Βασιλείου (1971 και 1972)	σημ. 35
Σκανδιναβικές χώρες και Ολλανδία κατά Ελλάδος (1967,1970)	σημ. 35
Απόφαση της 11.1.1961, Αυστρία κατά Ιταλίας	σημ. 35

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Β Ι Β Λ Ι Ο Θ Η Κ Η
Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

21 ΔΕΚ. 2012
04 ΙΑΝ. 2013
01 ΜΑΡ. 2013
01 ΜΑΡ. 2013

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
002000084084